

ILMEISEN KEVYTMIELINEN VELKAANTUMINEN VELKAJÄRJESTELYN ESTEENÄ

LIINA KORKO
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityön pro -gradu tutkielma
Lokakuu 2013

TIIVISTELMÄ

TAMPEREEN YLIOPISTO

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

KORKKO, LIINA: Ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen velkajärjestelyn esteenä.

Pro gradu –tutkielma, 79s.

Sosiaalityö

Ohjaaja: Satu Ranta-Tyrkkö

Lokakuu 2013

Tämän laadullisen pro gradu –tutkielman tarkoituksena on ollut selvittää, mitä tarkoitetaan ilmeisen kevytmielisellä velkaantumisen tavalla, joka on yksityishenkilön velkajärjestelyn este. Velkajärjestely järjestelmänä tarjoaa ylivelkaantuneelle ihmiselle mahdollisuuden velkojensa anteeksiantoon joko osittain, tai kokonaan. Ilmaisuihin ”ilmeisen kevytmielinen” viittaa moraaliseen punnintaan, jolla velkajärjestelypäätöksen tekevä tuomioistuin arvioi velkaantumisen tavan hyväksyttävyyttä. Tutkielman aineisto koostuu neljästätoista korkeimman oikeuden vuosina 1995-2004 antamasta ennakkopäätöksestä, joissa ratkaistavana kysymyksenä on ollut velkaantumisen kevytmielisyyden. Analyysimenetelmänä on käytetty sisällönanalyysia.

Tutkielmani teoriaosuudessa esittelen yksityishenkilön velkajärjestelyn edellytyksiä sekä yhteiskunnallista kehitystä. Lisäksi käyn läpi nykypäivän luottoyhteiskunnan toimintamekanismeja, velaksi elämisen normaaliutta sekä velkaongelmien syntyä. Viimeisenä tarjoan näkökulmia moraalin luonteeseen, joilla on edelleen merkityksensä tuomioistuinten päätöksenteossa.

Tutkimukseni tuloksissa erottui viisi erilaista kategorialaajaa/argumenttikimppua, joilla korkein oikeus arvioi ilmeisen kevytmielistä velkaantumisen tapaa: velan syntyperusteet, tapa hoitaa taloutta, perheen merkitys moraalin tulkinnassa, sosiaalinen suorituseste sekä henkilökohtainen motivaatio. Näiden kategorioiden perusteella on mahdollista todeta, että vastasyinä velkaantumisen kevytmielisyydelle korkein oikeus piti esimerkiksi suhteellisuudentajua ja kohtuullisuutta otetussa velkamäärässä, vastuunkantoa talousasioiden hoidossa, omistusasumista ja lähisukulaisten velkojen takaamista sekä aktiivista yrittämistä, jopa riskinottoa velkaongelmista yli pääsemiseksi.

Velkajärjestely ei ole kaikille tarkoitettu menettely ja sisältää ajatuksen velkataakan helpottamisen ansaitsemisesta. Ilmeisen kevytmielisyyden kriteerit täyttyvät esimerkiksi harkitsemattomasti otetuissa pienlainoissa, mikäli laina on käytetty ”ylellisyyskulutukseen” tai otettu ilman selvää ja realistista suunnitelmaa velan takaisinmaksusta. Aineistoni perusteella voidaan päätellä, että velkajärjestelyn kyky ratkaista 2010-luvun kulutuskeskeisessä luottoyhteiskunnassa ilmeneviä uudenlaisia, jatkuvasti kasvavia velkaongelmia on erittäin rajallinen.

Avainsanat: velkajärjestely, kevytmielinen velkaantuminen, luottoyhteiskunta, velkaongelmat

SUMMARY

UNIVERSITY OF TAMPERE

School of Social sciences and Humanities

KORKO, LIINA: Evidently light-minded debt as a barrier to personal bankruptcy.

Master`s Thesis, 79s.

Social work

Supervisor: Satu Ranta-Tyrkkö

Lokakuu 2013

The aim of this qualitative Master`s thesis has been to find out the meaning of evidently light-minded debt, which is a barrier to personal bankruptcy. Personal bankruptcy offers a person the chance to cancel debt partially, or even all together. The term "evidently light-minded" refers to moral weighing, conducted by court of law when deciding the acceptability of one`s debt. The data of this thesis contains fourteen precedents given by the Supreme Court from year 1995 to 2004. All precedents have decided and argued on the question of evidently light-minded debt. As a method of analysis I have used content analysis.

On the theoretical part of my thesis I review the prerequisites and the social development of personal bankruptcy. In addition, I sift through the working mechanisms of nowadays credit society, the normality of living on credit and the manifestation of the debt problem. Finally, I offer some point of views to the nature of morality, which still have significance in court-decisionmaking.

The results of my thesis showed five different categories on bases of which Supreme Court evaluated evidently light-minded debt: why debt is incurred, the way to manage one`s finances, the meaning of family when evaluating morality, social force majeure and personal motivation. On bases of these categories it is possible to say that as the counter-arguments to evidently light-minded debt Supreme Court argued for, for example sense of proportion and moderation in the amount of debt, overall responsibility in managing finances, home-ownership and guarenteening loans to your close relatives in addition to active trying even risk-taking to pay one`s debts.

Personal bankruptcy isn`t ment for everyone and it contains the idea that only the deserving should have the opportunity to ease their debt burdain. Criteria to evidently light-minded debt are met for example in ill-advised small-loans, when the loan is used for "luxury-consuming" or lent without a realistic plan on how to pay it back. So it is possible to conclude there are some major deficiencies on how to solve 21 st century`s debt problems.

Keywords: personal bankruptcy, light-minded debt, credit society, debt problems

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	1
2 LUOTTOYHTEISKUNTAAN OSALLISTUMINEN	4
2.1 Luottoyhteiskunnan kehityksestä.....	4
2.2 Kulutus normina ja osallisuutena.....	7
2.3 Uhrit, pelurit ja taitamattomat: velkaongelmien synty.....	10
3 YKSITYISHENKILÖN VELKAJÄRJESTELY.....	13
3.1 Velkajärjestely osana yhteiskuntaa.....	13
3.2 Yksityishenkilön velkajärjestely käytännössä.....	16
3.3 Velkajärjestelyn edellytyksistä.....	19
4 MORAALINEN PUNNINTA VELKAONGELMIEN TULKINNAN TAUSTALLA.....	23
4.1 Moraalin käsitteestä.....	23
4.2 Oikeuden ja moraalín suhteesta.....	27
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	31
5.1 Tutkimuksen tarkoitus.....	31
5.2 Aineistona korkeimman oikeuden ennakkopäätökset.....	32
5.3 Käräjäoikeuden päätökset.....	33
5.3 Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.....	37
6 ILMEISEN KEVYTMIELINEN VELKAANTUMINEN.....	40
6.1 Yleisesti velkajärjestelyä hakeneiden veloista.....	40
6.2 Velan syntyperusteet.....	43
6.3 Tavasta hoitaa talouttaan.....	48
6.4 Perheen merkitys moraalín tulkinnassa.....	54
6.5 Sosiaalinen suorituseste.....	57
6.6 Henkilökohtainen motivaatio.....	61
7 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	64
LÄHTEET.....	72

Taulukkoluetelo

Taulukko 1	Velkajärjestelypäästösten muutos	34
Taulukko 2	Teemoittelun alustavat argumenttikimput	39
Taulukko 3	Velkaantumisen syyt ja tapausten lukumäärä	41
Taulukko 4	Velkaantumisen kaikki syyt ja esiintyvyys	42
Taulukko 5	Velkojen kokonaismäärät	42

1 JOHDANTO

Kulutuskeskeisen elämäntavan vaaliminen on yksi modernin, länsimaisen yhteiskunnan ideologisista kulmakivistä. Ihmisen oikeus ostaa, myydä ja omistaa kuuluu vanhimpiin ja vahvimmin suojattuihin yksilöoikeuksien piiriin, vaihdantasuhteisiin joihin julkinen valta ei mielellään ylimääräisillä rajoitteilla puutu. Vain noin viidessäkymmenessä vuodessa Suomessa on siirrytty maaseudun pitkälti omavaraisuuteen perustuneesta taloudenpidosta ensin kaupungistuneeseen palkkatyöyhteiskuntaan, ja rahoitusmarkkinoiden vapautuksen myötä 1980-luvulla liberalistiseen kulutusyhteiskuntaan. Säästäminen ei ole enää hyve, eikä velaksi ottaminen syntiä. Yksilön suurta vapautta ja vastuuta painottava moderni kuluttaminen aiheuttaa kuitenkin taloudellisia haasteita ja valintatilanteita, joiden hallinta vaatii usein oman käyttäytymisen tiedostamista sekä riittävää tietoa ja kykyä taloudelliseen ennakkointiin. Entä mitä tapahtuu, jos jokin tai kaikki edellä mainituista pettävät?

Yksityishenkilöiden ylivelkaantuminen on jatkuvasti syvenevä ja akuutti ongelma aikuissosiaalityön kentällä. Maksamatta jääneet laskut, maksuhäiriömerkinnät ja luottotietojen menetys muodostavat sen taloudellisen kaaoksen tai (ja) äärimäisen niukkuuden, jossa suuri osa sosiaalitoimen asiakkaista elää. Henkilökohtainen kiinnostukseni tutkimusaiheeseeni kumpuaakin pitkälti niistä huomioista, joita käytännön sosiaalityössä olen tehnyt. Esimerkiksi yksinhuoltajan äkinäinen työpaikan menetys saattaa johtaa tilanteeseen, jossa korkeakorkoisilla kulutusluotoilla paikkaillaan toimeentulovajetta, mikä työttömyyden pitkittyessä tai vaikkapa sairastuessa aiheuttaa pahenevan velkakierteen. Lisäksi oikeuspoliittisesta näkökulmasta katsottuna taloudellinen syrjäytyminen sosiaalisena riskinä on myös yhteiskunnallinen ongelma, jonka ratkaisuun tulisi voida tarvittaessa käyttää erilaisia oikeudellisia instrumentteja, kuten lainsäädännöllä velvoittaa kuntia järjestämään sosiaalista luototusta sitä tarvitseville tai tarjoamaan parempia sovittelumahdollisuuksia velkaantuneiden ja velallisten välille.

1990-Luvulla koettu lama tuotti Suomeen valtavan määrän velkaongelmien kanssa taistelevia kotitalouksia, sekä samalla sosiaalista ja inhimillistä kärsimystä jonka vakavuuteen ei oltu millään tavoin yhteiskunnan makrotasolla varauduttu. Samoihin aikoihin Yhdysvalloissa

käydyn "Law and Economics" –keskustelun pääteemana oli kyseenalaistaa koko vapaan markkinamekanismin normiohjaus kysymällä, miksi taloutta oli ylipäättään perusteltua säännellä? (Wikström 1994, 21). Suomalaista oikeuspoliittista keskustelua on sen sijaan leimannut enemmän huoli siitä, etteivät lainsäätäjät ole pystyneet vastaamaan rahoitusmarkkinoiden muutoksista aiheutuviin sosiaalis-taloudellisiin riskeihin (Muttilainen 2002, 225-226). Esimerkiksi vuonna 1993 säädettyä lakia yksityishenkilön velkajärjestelystä (57/1992) on ollut tarvetta korjailla jo lähes parikymmentä kertaa lain olemassaolon aikana. Pääministeri Jyrki Kataisen hallitus on viimeksi 6.11.2012 asettanut oikeusministeriöön työryhmän, jonka tarkoituksena on pohtia velkajärjestelylain uudistamista. Edellisen työryhmän ehdottamien uudistusten toteutus kariutui erimielisyyksiin (Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 11/2011).

Tarkoitukseni tässä tutkielmassa on ensinnäkin pohtia sitä, mitä tarkoitetaan sellaisella yksityisen henkilön velkaantumisella, joka mielletään yhteiskunnan kannalta erityisen moitittavaksi ja moraalittomaksi. Tutkielmani tarkemman tarkastelun kohteeksi otin yksityishenkilön velkajärjestelyn. Oman kokemukseni mukaan sosiaalityön arkista ydintä ovat asiakkaiden kanssa käydyt keskustelut heidän taloudellisista vaikeuksistaan. Useimmilla kohtaamistani aikuissosiaalityön asiakkaista on ollut maksamattomia velkoja sekä laskuja perinnässä, monella merkintä luottotiedoissa. Töihin meneminen ei kannata, sillä palkasta ei ulosoton jälkeen jää mitään käteen. Kysyessäni ylivelkaantuneilta asiakkailta, ovatko he miettineet velkajärjestelyyn hakeutumisen mahdollisuutta, sain yleensä vastaukseksi, että hakuprosessi on liian hankala eivätkä he kuitenkaan velkajärjestelyyn pääsisi. Yhtenä esteperusteena velkajärjestelyn myöntämiselle on niin sanottu "ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen". Laissa yksityishenkilön velkajärjestelystä (57/1992) säädetään, ettei velkajärjestelyä voida ilman erityisen painavia perusteita myöntää, mikäli velallinen on velkaantunut ilmeisen kevytmielisesti ottaen huomioon se, minkälaista harkintaa hänen asemassaan olevalta henkilöltä olisi voitu edellyttää (10§ 7.kohta). Mitä siis ovat ne piirteet, jotka tekevät velkaantumisesta ilmeisen kevytmielistä? Entä millaisilla perusteilla ja argumenteilla kyseisiä piirteitä arvioidaan? Kenelle velkajärjestely on tarkoitettu, ellei sosiaalityössä kohtaamieni asiakkaiden mukaan heille?

Tutkielmani aineistona käytin korkeimman oikeuden ennakkopäätöksiä, joiden perusteluissa kysymys ilmeisen kevytmielisestä velkaantumisesta on ratkaistu. Analyysini tarkoitus on siis poimia esille niitä perusteita, joilla velkajärjestely joko mahdollistetaan, tai evätään. Tällä jaottelulla on selkeä merkityksensä sosiaalityön asiakkaiden arkeen, sekä sosiaalityöntekijöiden velvollisuuteen ohjata ja neuvoa asiakkaitaan heille soveltuvien palveluiden ääreen. Syvemmällä aineiston tulkinnalla toivon saavani vihjeitä myös yhteiskunnan vallitsevista arvolataumista, moraalisisista juonteista, joihin korkeimman oikeuden ratkaisut tarjoavat mielestäni oivallisen ikkunan. Ikkunan näköala ei toki paljasta totuutta sen paremmin velkaantumisen moraalista kuin sen moraalittomuudestakaan, lähinnä määrittelee yhden tulkintavaihtoehdon. Totuusarvon puutteellisuudesta huolimatta kyseisissä oikeustapauksissa ratkaisujen käytännön painoarvo ihmiselämään on erittäin suuri.

Ensimmäisessä teorialuvussa katse käännetään velkaantumisen määrän ja merkityksen kasvun pohdintaan niin kutsutussa luottoyhteiskunnassa, jossa (yli)kuluttaminen ja velkaantuminen ovat viime vuosikymmeninä kehittyneet normiksi. Toisessa luvussa kuvailen velkajärjestelyn yhteiskunnallisia lähtökohtia ja perusteita, velkajärjestelyä käytännön prosessina sekä lainsäädännöllisiä edellytyksiä velkajärjestelyyn pääsemiselle. Kolmannessa teorialuvussa pyritään tavoittamaan ituja siitä, mitä moraalilla tarkoitetaan sekä kuinka moraalinen punninta ja tulkinta suhteutuvat yksilön autonomiaan, vastuuseen ja oikeusnormeihin. Tulosluvusta erillisenä päätin esitellä joitakin käräjäoikeuksien perusteluita niiden ratkaisemissa velkajärjestelypäätöksissä. Valintani johtuu siitä, että kahta päätöstä lukuun ottamatta kaikki käräjäoikeuksien kielteiset velkajärjestelyratkaisut olivat muuttuneet korkeimmassa oikeudessa myönteisiksi. Varsinaisen tulosluvun olen jakanut tulkitsemieni kategorioiden mukaisesti kuuteen alalukuun, joissa käsittelen muun muassa velkajärjestelyä hakeneiden velkojen syntyperusteita, velan määriä, perheellisuuden ja omistusasumisen merkitystä, tapoja hoitaa taloutta sekä henkilökohtaisen motivaation merkitystä velkaantumisen moraalien tulkinnassa.

2 LUOTTOYHTEISKUNTAAN OSALLISTUMINEN

2.1 Luottoyhteiskunnan kehityksestä

William Shakespeare kirjoitti 1500-luvun lopulla näytelmän Venetsian kauppias, jossa rahan lainaaminen vie ihmisen lähelle hänen omaa tuhoaan. Näytelmässä kostoja janoava koronkiskuri Shylock vaatii velalliseltaan Bassaniolta paunan hänen lihaansa korvaukseksi lainaamistaan kolmesta tuhannesta kultadukaatista, jotka mies on epäonnistuneella kosioretkellä hävinnyt. Oikeudenkäynnissä Bassanion pelastukseksi viime hetkellä koituu Venetsian laki, joka kieltää veren vuodattamisen velkojan omaisuuden takavarikoimisen uhalla. Tähän Shylock ei ahneuksissaan kykene, vaan tyytyy lopulta tarjottuun korvaukseen.

Velan ottamisella ja luoton myöntämisellä on antiikin aikojen sivilisaatioihin ulottuva inhimillinen historiansa, joka voi helposti unohtua modernia kulutuskulttuuria tarkasteltaessa. Luoton anto, kuten nämä kaksi sanaa asiantilaa hyvin kuvaa, on perustunut nimenomaan ihmisten väliselle luottamussuhteelle ja tarpeelle sopia yhteisistä säännöistä, joiden perusteella ennakoida tulevaisuutta ja minimoida henkilökohtaisia riskejä (Burton 2008, 46-50). Myös Venetsian kauppiaan ajatuksena voi tulkita olleen sen harkinnan painavuus, jolla velanottoon tulisi suhtautua. Erityisen suotavaa olisi huolella valita se taho, jolle velkaantuu. Nykypäivän rahatalous on abstraktina vaihdannan välineenä kuitenkin onnistunut muuttamaan ja häivyttämään velallisen ja velkojan välistä vuorovaikutussuhdetta. Esimerkiksi tekstiviestien perusteella myönnettävissä pikavipeissä on kyse juuri tästä, kynnys lainaamiseen madaltuu koska oikeastaan ei lainata periaatteessa mitään keneltäkään. Epäpersoonallisuus ja konkretian puute hallitsevat ja houkuttelevat. On siis hyvin perusteltua ja mahdollista ajatella, että rahankäytöstä on tullut ihmisille pelkkää aritmetiikkaa, tekniikkaa jonka käyttö tekee välinpitämättömäksi (Zelizer 1997, 6-7).

Luotonantoon sosiaalisena ilmiönä on vaikuttanut vahvasti kulutusyhteiskunnan synty. Luoton saatavuus oli tätä ennen pitkään kiinni tekijöistä kuten hakijan sosiaalinen asema, sukupuoli ja etninen tausta. Rahoitusmarkkinoille osallistuminen oli suhteellisen harvojen, etuoikeutettujen ja varakkaiden ihmisten oikeus. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että erittäin

köyhän ihmisen oli mahdotonta velkaantua, sillä hänelle ei yksinkertaisesti suostuttu lainaamaan. Sosiaalisilla suhteilla oli suuri painoarvo, samoin henkilön luotettavaksi tiedetyllä luonteella. (Burton 2008, 12.) Luottoja myöntävillä pankeilla oli tapana pisteyttää asiakkaidensa luottokelpoisuutta standardoiduilla kaavakkeilla, joissa oltiin kiinnostuneita esimerkiksi naisasiakkaiden ehkäisynkäytöstä sekä siitä, olivatko he muuttaneet naimisiin mentyään sukunimensä. Näiden seikkojen perusteella pankki päätteli naisten lainan takaisinmaksukykyä, minkä uhkana ajateltiin olevan mahdollinen raskaus tai impulsiivinen käytös kuten pika-avioliitto, jolloin nainen ei yleensä ottanut miehen nimeä. (Williams 2004, 15-16). Kulutusyhteiskunnan suhde lainaamiseen on hyvin erilainen. Riittävää luotettavuutta ei enää suurimpia lainoja, kuten asuntolainoja, lukuun ottamatta arvioida persoonakohtaisella tasolla, vaan luottamus on institutionalisoitu rahoitusmarkkinoiden sisälle, jotta eksponentiaalisesti kasvaneeseen luottojen kysyntään kyetään vastaamaan (Burton 2008, 64).

Luottoyhteiskunnalla (credit society) viitataan nykypäivän oikeus- talous- ja sosiaalitieteiden alalla käydyissä keskusteluissa yleensä yksityishenkilöiden luottojen, erityisesti kulutusluottojen käytön lisääntymiseen. Velkarahan asema on toisen maailmansodan jälkeen vahvistunut länsimaisissa markkinatalouksissa, joissa luottoja pidetään tavanomaisena osana kotitalouksien taloudenpitoa. (Muttilainen 2002, 2.) Yksi luottoyhteiskunnan tavoitteista onkin ollut luoton myöntämisen demokratisointi, eli lainarahan kohtuuhintaisen saatavuuden takaaminen myös yhteiskunnan köyhimmille jäsenille. Tavallaan tässä onkin onnistuttu, tavalliset liikepankit ovat laventaneet perusasiakaskuntaansa. Samalla ovat kuitenkin syntyneet vaihtoehtoiset rahoitusmarkkinat, joiden tehtävänä ei ole kysymysten kysyminen, vaan rahan lainaaminen mahdollisimman monelle ja korkein kuluin. (Burton 2008, 92-93.) Luottoyhteiskunnan ymmärretään käsitteenä kattavan myös erilaiset velkaongelmat sekä niiden ratkaisupyrkimykset. Näiden pyrkimysten yhteiskuntapoliittisen painoarvon tulkitaan olevan jatkuvassa kasvussa. (Muttilainen 2002, 2-3.)

Yhdysvalloissa otettiin 1950-luvulla käteisen rahan rinnalle uudeksi maksuvälineeksi luottokortti. Luottokorttien etuina pidettiin esimerkiksi kansalaisten kulutuskyvyn maksimointia, niiden helppoa käytettävyyttä ympäri vuorokauden ja maailman, turvallisuutta suhteessa käteiseen rahaan sekä taloudellista joustavuutta vaikkapa ihmisen joutuessa

väliaikaisesti työttömäksi (Ritzer 1995, 4). Luottokorttien käyttö mahdollisti näin ollen kokonaan uuden kulutustavan synnyn, sekä lisävoiman kulutuskeskeisen elämäntavan laajentumiselle (emt., 171). Pieniä kulutusluottoja hiukan kalliimpiin yksittäisiin hankintoihin, kuten esimerkiksi ompelukoneisiin, sohvakalustoihin, autoihin ja pianoihin oli ollut tapana myöntää jo 1900-luvun vaihteesta, mutta tällöin lainaajana oli yleensä vähittäistavarakauppa, josta kyseinen tuote hankittiin. Luottokorttien käytössä pankit näkivät tuottoisan tilaisuuden keskittää asiakkaiden lainat yhteen paikkaan, sitoen heidät näin tiukemmin kiinni asiakkuuteensa. (Williams 2004, 12.)

Suurin ongelma luottokorttien käytössä on ihmisten jatkuva velkaantuneisuuden, erityisesti ylivelkaantuneisuuden kasvu. Luottoja tarjoavien tahojen kannalta huolenaihe on tulkittu turhaksi, sillä luotonantajat eivät pakota ketään ostamaan tai kuluttamaan luotolla, velaksi ja yli oman maksukyvyn. Kyseessä on tilanne, missä velallisen ja velkojan valinnanvapaus toteutuu puhtaimmillaan. Yhtäläillä perusteltua on syyttää ilmenevistä velkaongelmista vallitsevaa taloudellista systeemiä, joka on äärimmäisen riippuvainen ihmisten velaksi elämisestä. Esimerkiksi pankit eivät ole enää liiemmin kiinnostuneita asiakkaista, jotka haluavat lähinnä säästää rahaa tililleen, vaan velan ottamiseen nimenomaisesti kannustetaan. (Ritzer 1995, 9-11.) Säästettävän rahan arvoa syövät tämän lisäksi 2000-luvulla jo pitkään kestänyt alhainen korkotaso, sekä rahan reaaliarvon inflaatio kuluttajahintojen jatkuvasti noustessa.

Ritzer (1995, 12-13) kuvaa hyvin valaisevasti luottokorttien ongelmallisuutta käytännön esimerkillään, jossa oli kyse luottokorttien määrätietoista mainostamisesta korkeakoulujen sekä lukioiden kampusalueilla 1990-luvun Yhdysvalloissa. Päätoimiset opiskelijat, joilla useimmilla ei ollut lainkaan omia tuloja, saattoivat saada monta rinnakkaista luottokorttia yhteensä kymmenien tuhansien dollareiden luottorajoituksilla. Opiskelijat käyttivät velkarahat lähinnä syömiseen, juomiseen, vaatteisiin ja matkusteluun tottuen jo opiskeluaikana elämäntyyliin, johon heillä ei todellisuudessa ollut varaa. Luottokortteja markkinoineet yhtiöt perustelivat toimintaansa tarkoituksellaan opettaa opiskelijoita vastuulliseen rahankäyttöön, mutta todellisuudessa monet opiskelijat päätyivät velkaantumaan rajusti jo ennen ensimmäistä omaa työpaikkaa. (Emt., 13-15.)

Erilaisia luottoja on Yhdysvalloissa markkinoitu aggressiivisesti myös köyhille ja pienituloisille, joiden lainaehdot sekä kokonaiskustannukset ovat merkittävästi suurempia kuin varakkaiden henkilöiden vastaavat. Niin sanottu "payday"-laina tarjoaa ääriesimerkin lainamarkkinoiden epätasa-arvosta, jota velkojat ovat hyödyntäneet. Payday- eli palkkapäivälainaa nostettiin tulevaa palkkapäivää vasten, jolloin lainattu summa sekä huomattavan suuri korko ulosmitattiin suoraan seuraavasta palkasta. Korkean koron sekä pienten tulojen yhdistelmä sai monilla aikaan velkakierteen, jolloin lainapääoma ei lyhentynyt lainkaan velallisen ottaessa seuraavan lainan selvittääkseen pelkistä koroista. Vuoteen 1999 mennessä Yhdysvalloissa toimi jo yli kahdeksan tuhatta "kauppaa", joissa myytiin payday-lainoja. (Williams 2004, 97-99.)

Suomalaiset suuryritykset ovat tarjonneet enenevässä määrin erilaisia luottokaupan muotoja asiakaskunnalleen 1980-luvulta lähtien. Yrityksistä tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että luotolla myymisen koettiin yleisesti ottaen edistävän ja tukevan yrityksen toimintaa, joskin eräässä lähemmäs sata vuotta toimineessa yrityksessä suhtautuminen luottokauppaan oli negatiivista. Syyksi ilmoitettiin yhtiön sääntöihin alun perin kirjattu periaate, jonka mukaan kuluttajia tuli pelastaa velkakierteeseen joutumiselta, ei houkutella heitä siihen. (Pulkinen 1990, 8-9.) Enemmistö 1980-luvun lopulla haastatelluista suuryritysten edustajista ajatteli, että suomalaisten kulutusluottojen käyttö sekä velkaantuminen yleensä alkaa supistua, tai nousu vähintään taittua. Samankaltaisia arvioita oli tosin jo esitetty muutamia vuosia, erilaisten luottokorttien määrän silti lisääntyessä. Kaukaa viisaasti arveltiin myös maksupäätejärjestelmien kehittymisen lopulta lisäävän ja helpottavan luoton käyttöä. (Emt., 25-26.) Tässä vaiheessa tuskin osattiin kuitenkaan unelmoida kannettavien puhelimien kautta myönnettävistä massa-pikaluotoista tai verkkopankkien kautta maksettavista vuokrista ja vesilaskuista.

2.2 Kulutus normina ja osallisuutena

Baumannin (2005, 106-107) mukaan sosiaaliset normit kertovat yhteiskunnallisen (arvo)järjestyksen tilasta, siitä mikä on haluttavaa, hyväksyttävää tai halveksittavaa. Normit

muuttavat järjestyksen inhimillisten valintojen kielelle kertoen toivottavasta ja normaalista tavasta käyttäytyä yhteiskunnan jäsenenä. Kulutuskeskeisessä yhteiskunnassa yksilön arvo pitkälti mitataan hänen kyvyssään tai kyvyttömyydessään olla kuluttaja. "Normaali elämä" koostuu jatkuvista kulutusvalinnoista, uusista mahdollisuuksista mielihyvään ja seikkailuihin, joita ilman ihmisyksilöiden identiteetti jää vaillinaiseksi. Onnellinen elämä tarkoittaa ennen muuta hetkeen ja tilaisuuteen tarttumista sanojen materiaalisessa mielessä. Arvokkaimpia ovat ne tilaisuudet, joista mahdollisimman moni muu puhuu ja jotka parhaimmillaan voit tavoittaa muita ennen. (Emt., 37-38.)

Köyhänä eläminen kulutuskeskeisessä yhteiskunnassa merkitsee useimmille kyvyttömyyttä saavuttaa normaaleiksi ja haluttaviksi määriteltyjä elämän standardeja. Köyhyys ei tällöin määrity henkeä uhkaavana ruuan tai suojan puutteena (absoluuttisena köyhyytenä), vaan osattomuutena siitä kulutuksesta, jossa muut onnistuvat. Köyhyys sosiaalis-psykologisena tilana ilmenee esimerkiksi itsetunnon alentumisena, ahdistuksena ja häpeänä. Näin ollen osattomuus sosiaalisesta (kulutus)juhlasta aiheuttaa myös ulkopuolisuuden sekä katkeruuden tunteita. Kuluttamalla enemmän, yksilö yleensä pyrkii torjumaan mukavan elämän mukanaan tuomaa tylsistyneisyyttä ja melankoliaa. Tyydytyksen tunne kestää vain hetken, mutta markkinoiden kyky kehittää uusia tuotteita ja tilaisuuksia tartuttaviksi vaikuttaa likimain ehtymättömältä. Pelkkä haluaminen on ilmaista, mutta tulevan odottamiseen perustuva, realistinen haluaminen vaatii taloudellisia resursseja joita kaikilla ei yksinkertaisesti ole. (Emt., 38-39.) Sosiaalityön eettiselle perustalle keskeistä on ajateltu olevan sekä teoreettinen että käytännöllinen kiinnostus uudenlaiseen köyhyyteen, joka ilmenee esimerkiksi osattomuutena kulutuksesta (Garrett 2002, 201.)

Kuluttaminen on yksilölle sekä tapa rakentaa omaa, erityistä identiteettiä ja toisaalta sen avulla ilmaistaan muille kuulumisesta tiettyyn viiteryhmään. Kulutus tapahtuu usein siinä toivossa, että kulutettava objekti vahvistaa tai nostaa sitä asemaa ja roolia, jossa ajattelemme elämässä olevamme tai toisille näyttäytyvämme. Ihmisellä on luontainen taipumus pyrkiä kategorisoimaan häntä ympäröivää todellisuutta esimerkiksi sosiaalisen vertailun avulla. Vertailussa on tärkeää oman paikan hakeminen sosiaalisessa kontekstissa, paikantamalla sekä erottelevia että yhdistäviä tekijöitä muihin yksilöihin. Kulutuskeskeinen kulttuuri hyödyntää

ihmisen taipumusta sosiaaliseen vertailuun esimerkiksi mainonnassa. Mainonta esittää usein meille ensin ideaalin, johon vertaamme itseämme ja elämäämme. Huomatessamme puutteellisuutemme olemme valmiit sijoittamaan rahaa kaupattavaan tuotteeseen/palveluun tavoittaaksemme edes osan tarjottua hyvää, ollaksemme osallisia esitetystä ideaalista, kuten kauneudesta, vallasta tai perinteisistä perhearvoista. (Jansson-Boyd 2010, 54-57.)

Kulutuskeskeisessä yhteiskunnassa kyky tehdä valintoja oman kulutuksensa suhteen on yksi tärkeimmistä tavoista ilmaista yksilön autonomiaa. Autonomian puutteellisuudella on täten negatiivinen arvolatauma. Länsimainen huolipuhe kulutuksen eettisyydestä sisältää olettan valinnanmahdollisuudesta, tietoisesta kuluttajasta joka osaa punnita kulutusratkaisujaan oikealla tavalla. (Lury 2011, 213.) Oman talouden ja kulutuksen hallinta vaatii ihmiseltä erilaisia valmiuksia, kuten suunnitelmallisuutta, itsekuria sekä kykyä tunnistaa omat kulutustottumukset. Terveen järjen käytön sekä oikean asennoitumisen on todettu vaikuttavan opetettavia taitoja enemmän yksilön taloudelliseen hallintakykyyn. (Peura-Kapanen 2005, 58-59.)

Sawady ja Tescher (2008, 107) ovat todenneet, että taloudellisesti järkevä käyttäytyminen on sekä kulttuuri- että kontekstisidonnaista. Pienituloisten kuluttajien taloudellista toimintaa ei välttämättä motivoi samanlaiset tausta-ajatukset kuin suuri- tai keskituloisia kuluttajia. Taloudellisen hyödyn saavuttaminen pitkällä, vuosien tai vuosikymmenten aikajanalla ja luottamus valtaa käyttäviin taloudellisiin instituutioihin ei lähtökohtaisesti kuvaa pienituloisten tai köyhien suhdetta rahamarkkinoihin. Sen sijaan yksilöllisten selviytymisstrategioiden käyttö ja lyhemmän aikavälin päätöksenteko taloudellisesti niukassa tilanteessa on tyypillistä. Tärkeää olisikin tunnistaa myös nämä tavat taloudellisesti järkevänä tapana toimia ja pyrkiä lainsäädännöllä ehkäisemään pahimmat sudenkuopat, joita luotonantajat nimenomaan pienituloisille kuluttajille asettavat. (Emt., 108.)

2.3 Uhrit, pelurit ja taitamattomat: miten velkaongelmat syntyvät?

Kokonaiskuva velkaantumisen perusteista on muuttunut tultaessa 1990-luvulta 2000-luvulle huomattavasti. Talous- ja velkaneuvonnan asiakkaista vuonna 2010 tehdyssä tutkimuksessa jo yli puolella (54%) pääasiallinen velkaantumisen syy oli kulutusluotot, ”pikavipit” sekä maksamattomat laskut. Sen sijaan yritysvelallisten ja takausvelallisten määrä on laskenut huomattavasti: ensin mainittu on pudonnut 32 prosentista viiteentoista vuosien 2004-2010 välillä, jälkimmäinen 32 prosentista vain kolmeen. Myös asuntovelkaisten suhteellinen osuus on pienentynyt ollen 10 prosentin tienoilla asiakkaiden pääasiallisena velkana. Vaikuttaakin siltä, että velkajärjestelyyn tyypillisesti hakeutuvat eivät enää ole ”miljoonavelkaisia”, kuten 1990-luvulla, vaan ennemminkin ihmisiä, joita yhdistävät pienituloisuus ja erilaisten kulutusluottojen runsas käyttö. (Oikeusministeriö 11/2011, 14-15.)

Velkaongelmien syntymiseen liittyvää laajempaa keskustelua on yleensä hallinnut kaksi erilaista, toisilleen vastakkaista tulkintalinjaa. Taloudellisen näkökulman mukaan velkaongelmat johtuvat velallisen uhkapelinomaisesta, tietoisesti valitusta käytöksestä, jolla pyritään oman hyödyn maksimointiin. Seuraukset, kuten maksukyvyttömyys, ovat rationaalisten valintojen tulosta. Suositumpi sosiologinen selitysmalli sen sijaan tulkitsee velkaongelmien johtuvan lähinnä ulkoisista olosuhteista. Velallisen elämässä on toteutunut jokin äkillinen, ylitsepääsemätön sosiaalinen riski, kuten työttömyys, työkyvyttömyys tai sairastuminen, johon velallinen ei ole itse voinut vaikuttaa. Samantapaista tulkintaa edustavat myös näkemykset, jotka painottavat luotonantajien toiminnan aiheuttamia maksuvaikeuksia. Erityisesti luottojen voimakasta markkinointia ja toisaalta luottokelpoisuuden arvioinnin puutteita pidetään velkaongelmien syntyä lisäävinä tekijöinä. (Muttillainen 2002, 53-56.)

Sosiaalityölle tyypillinen näkemys on tulkita velkaantuminen osana laajempaa taloudellisten taitojen puutetta. Mäntysaari (1991, 251) toteaa esimerkiksi toimeentulotuen jakamisen edustavan sosiaalihuollon vanhinta sektoria, johon liittyvät periaatteet ovat Suomessa perua jo 1800-luvulta. Yksi sosiaalityön tehtävistä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, jolloin käteisen rahan antaminen sosiaalityön muotona yleistyi, oli nimenomaan opastaa köyhiä käyttämään saamiaan raha-avustuksia harkiten ja viisaasti. Yleisen tulkinnan mukaan sosiaalityön asiakkaita ei voinut verrata niin sanottuihin normaaleihin kuluttajiin ja palkansaajiin, olivathan

he jo epäonnistuneet tässä roolissa joutumalla julkisen avun varaan. Säännöllisen "viikkorahan" antaminen köyhille arveltiin olevan sopiva työkalu tarvittavaan talouskasvatukseen. Sosiaalityöntekijän asiantuntijatehtäväksi jäi tunnistaa ennakolta niitä riskejä, jotka uhkasivat kodin taloutta, sekä huolellisesti valvoa perheen rahankäyttöä julkisen edun mukaisesti. (Esim., Zelizer 1997; Garrett 2002.) Tällä hetkellä samankaltaisten kysymysten parissa sosiaalialalla toimivat muun muassa kuntien talous- ja velkaneuvojat, joiden tehtävänkuva on pyritty kehittämään kuluttajien omat näkemykset rahataloudestaan huomioivampaan suuntaan (Peura-Kapanen 2005, 59-60).

On myös mahdollista pohtia laajemmalla perspektiivillä, ovatko nykypäivän sosiaalityön käytännöt muuttuneet suhteessa rahankäytön muuttumiseen. Näkykö sosiaalityössä konkreettisesti kapitalismin ja voimakkaan luotonannon vaikutukset, esimerkiksi työmuotojen kehityksessä, vai luotetaanko edelleen sosiaalityön vanhaan rooliin valtion rahakirstun vartijana. Garrett (2002) toteaa globalisaation sekä "ryöstökapitalismin" merkityksen massaköyhyyden syntymiselle unohtuneen täysin sosiaalityötä analysoivissa keskusteluissa. Köyhyys kansalaisia syrjäyttävänä mekanismina, johon puuttuminen on yksi sosiaalityön tehtävistä, tulisi edelleen olla keskiössä sosiaalityön tutkimuksessa (emt., 192-195.)

Suomessa erityistä huolta on viimeaikoina herättänyt nuorten velkaantuminen niin sanotuilla pikavipeillä. Pikavipit ovat tekstiviestin kautta myönnettäviä lainoja, joilla ei ennen vuonna 2013 voimaantullutta kuluttajansuojalain muutosta ole ollut korkokattoa. Pikavippien luonteeseen on kuulunut helppo saatavuus, sillä lainapäätökset ovat poikkeuksetta olleet nopeita ja myönteisiä, eikä hakijoiden luottotietoja ole tarkistettu ennen lainan myöntämistä. Kaartinen ja Lähteenmaa (2006) ovat nuorten pikavippejä käsitelleessä tutkimuksessaan todenneet, että pikavippien otto kasautuu erityisesti huonossa työmarkkina-asemassa oleville ja huonotuloisille (56% :lla vastanneista kuukausitulot 0-1000 euroa).

Lainaa ottaneiden perhetilanteista lisäksi selvisi ilmiön koskettavan useammin yksinhuoltajia kuin kahden vanhemman talouksia. Tyypillisin peruste pikavipin ottamiselle oli pakkotilanne, eli oli saatava rahaa ruokaan, vuokraan ja laskuihin. Näin ollen vähätuloiset ovat tulleet

paikanneeksi toimeentulovajettaan korkeakorkoisella lainalla. Yhtälailla pienituloiset sekä yksinhuoltajat ilmoittivat silti ottavansa pikavippejä myös omaan hedonistiseen kulutukseen, kuten alkoholiin, tupakkaan ja juhlimiseen. (Kaartinen & Lähteenmaa 2006, 47.) Taloudellisesti haavoittuvassa asemassa elävän ihmisen rahankäytöltä vaaditaan mittavassa määrin suunnitelmallisuutta, tarkkuutta sekä itsekuria, joiden jatkuva, vuosiakin kestävä noudattaminen on hyvin vaativaa. Toisaalta vanhemmille sukupolville säästeliäästi eläminen on ollut arvo sinällään, tulotasosta riippumatta. Sen sijaan nuoret ilmoittavat elävänsä korostetun säästeliäästi vain pakon edessä (emt., 48).

Rahatalouden hoitaminen ja hallinta voi saada monenlaisia merkityssisältöjä ihmisten mielessä. Itsekontrolli tai sen puuttuminen on yksi merkittävimmistä teemoista, jonka kuluttajat yhdistävät raha-asioidensa hoitamiseen. Kyky arvioida omien rahojen riittävyys, huolehtia laskujen maksamisesta ajallaan ja säädellä omaa kulutuskäyttäytymistään kertovat sopivasta ja oikeanlaisesta kontrollin määrästä. (Peura-Kapanen 2005, 51-54.) Useimmat ihmiset pyrkivät turvalliseen taloudelliseen tilanteeseen välttelemällä erilaisia riskejä ja varautumalla ennakkoon niiden toteutumiseen. Toisaalta myös tilannekohtaisuus raha-asioiden hoidossa näkyy esimerkiksi suhtautumisessa asuntolainoihin. Isokin asuntolaina voidaan päättää ottaa hyvinkin nopeasti, mikäli löydetään haluttava kohde ja markkinatilanteen ajatellaan olevan suotuista. Tällöin toteutuvaa riskiä ei pohdita ennakkoon, vaan yritetään sopeutua mahdollisiin velkaongelmiin vasta niiden realisoituessa. (Emt., 55-56.)

3 YKSITYISHENKILÖN VELKAJÄRJESTELY

3.1 Velkajärjestely osana yhteiskuntaa

Yksityishenkilöiden auttaminen heidän velkaongelmiensa ratkaisussa ei sosiaalisena ilmiönä ole uusi. Yllättävänkin kaukaa kirjoitetusta historiasta, Raamatun Vanhasta testamentista (Moos. 3. kirja, 25. luku) on löydettävissä erityinen yhteiskunnallinen järjestelmä ylivelkaantuneille. Kyseistä järjestelmää kutsuttiin riemuvuodeksi. Riemuvuotena oli Israelin kansan määrä antaa toisilleen velat anteeksi, palauttaa maat niiden alkuperäisille omistajilleen sekä vapauttaa velkaorjat takaisin omien sukulaistensa luo. Riemuvuosi oli pyhä ja kohtuuttoman hyödyn tavoittelu toisten kustannuksella kiellettyä. Muutama tuhat vuotta myöhemmin yhteiskunnan tarjoamat lääkkeet velkaongelmien hoidossa ovat hyvin samankaltaisia, myös velkajärjestely perustuu pitkälti velallisen ja velkojan väliseen sovitteluun sekä velkojen anteeksi antamiseen.

Tilastokeskuksen (velkajärjestelyt 2013, 2. vuosineljännes) mukaan tammi-kesäkuussa 2013 käräjäoikeuksiin jätettiin yhteensä 1949 yksityishenkilön velkajärjestelyhakemusta, mikä on 40 kappaletta (2%) vähemmän kuin edellisellä vuonna samaan aikaan. Velkajärjestelyhakemuksia jätettiin eniten Uudellamaalla (415 kpl), Pohjois-pohjanmaalla (245 kpl) ja Varsinais-Suomessa (194 kpl). Velkajärjestelyhakemusten sekä velkojen kokonaismäärä on pienentynyt merkittävästi 1990-luvun huippuvuosista, mutta sen sijaan että ylivelkaisuutena ymmärretty taloudellinen ilmiö olisi häviämässä, ovat velkaongelmat lähinnä muuttaneet muotoaan. Suomalaisten kotitalouksien velkaantumisaste, eli velan määrä suhteutettuna käytettävissä olevaan tuloon, on lähes kaksinkertaistunut vuosien 2000-2013 välillä (Tilastokeskus rahoitustilinpito 2013, 1. vuosineljännes). Pelkästään pienlainoja myönnettiin huhti-kesäkuun 2013 aikana 105 miljoonalla eurolla, yhteensä 284 240 kappaletta. Kyseisten lainojen ottavat maksoivat lainapääomiensa lisäksi keskimäärin lähes kaksikymmentä prosenttia muita kuluja lainayrityksille. (Tilastokeskus rahoitustoiminta 2013, 2. vuosineljännes.) Edellä esitettyjen lukujen valossa lienee suhteellisen selvää, että ylivelkaantuminen ja velkaongelmien kanssa kamppailu koskettaa jatkuvasti kasvavaa joukkoa suomalaisia ihmisiä, sekä heidän kauttaan sosiaalityön arkea.

Yksityisten kotitalouksien velkaantumisen vauhdikas kasvu 1990-luvun alussa, sekä syvä lama loivat poliittisen paineen velkajärjestelylain säätämiseksi Suomessa. Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä (57/1992), johon tulen vastaisuudessa viittaamaan yksinkertaisesti velkajärjestelylakina, saatettiin eduskunnan päätöksellä voimaan vuonna 1993. Yhteiskunnan tila ei Suomessa ollut kansainvälisesti katsoen mitenkään poikkeuksellinen, vaan noudatti lähinnä yleistä eurooppalaista kehityslinjaa, sillä velkajärjestelystä tuomioistuinmenettelynä säädettiin myös esimerkiksi Tanskassa 1984, Ranskassa 1989, Englannissa 1990, Norjassa 1992, Itävallassa 1993 ja Ruotsissa 1994 (Koulu & Niemi-Kiesiläinen 1999, 17). Sosiaali- ja terveysministeriön velkaongelmatyöryhmä arvioi muistiossaan (1998:4) ylivelkaantumisen ankarimman vaiheen olleen Suomessa ohi 2000-lukua lähestyttäessä. Toisaalta tunnistettiin velkaongelmien pääasiallisen muodon muuttuneen: alempien tulonsaajaryhmien kulutusvelkaisuus oli kasvussa (emt.).

Eurooppalaisten maksukyvyttömyysjärjestelmien ydinideoiden voidaan tulkita olleen hyvin samankaltaisia keskenään. Velalliselle haluttiin tarjota oikeudellista lisäsuojaa sekä riskinjakoa luottomarkkinoiden kanssa tasata niissä tilanteissa, joissa yllättävä muutos vaarantaa yksilön maksukyvyn. Velkajärjestelyn perusajatuksena on ollut uuden alun (fresh start) mahdollisuuden tarjoaminen ylivelkaantuneelle, sekä velkojen takaisinmaksu vain siinä määrässä, johon velkaantunut kykenee (Mutttilainen & Valkama 2003, 7). Velkaköyhyys oli ilmionä uusi ja erilainen verrattuna perinteiseen köyhyyteen, jonka yleisesti ajateltiin koskettavan vain alimpia sosiaaliluokkia. Ylivelkaantumisesta aiheutunut köyhyys oli kuitenkin tempaissut "tavallisia kansalaisia", kuten maatalouden harjoittajia, omistusasuntovelallisia ja muita yrittäjiä mukaansa, joten poliittista tahtoa maksukyvyttömyysjärjestelmän luomiselle tyhjästä löytyi yli perinteisten puoluerajojen. (Mutttilainen 2006, 155.)

Yhdysvalloissa henkilökohtainen kuluttajakonkurssi on vakiintunut osaksi oikeusjärjestelmää jo 1800-luvulla ja menettely eroaa huomattavasti eurooppalaisesta vastineestaan. Luonnollisen henkilön on mahdollista hakeutua oikeusteitse konkurssiin, mikä tarkoittaa kaikkien hänen olemassa olevien varojensa realisoimista ja ulosmittaamista velkojille. Ylivelkaantunut menettää näin ollen heti kaikki varansa, mutta toisaalta pääsee aloittamaan

puhtaalta pöydältä saman tien, ilman vuosia kestävän maksusuunnitelman noudattamista. (HE 183/1992, 31.) Konkurssihakemuksen jätettyään, velallinen saa pitää kaikki siitä hetkestä alkaen ansaitsemansa palkka- ja muut tulot, riippumatta konkurssia edeltävästä ulosmittauksesta. Henkilökohtaisen konkurssin tärkeimpänä funktiona voidaan pitää velallisen rehabilitointia, eli hänen taloudellisen toimijuutensa/maksukykyensä palauttamista. (Niemi-Kiesiläinen 1995, 425-430.)

Eurooppalaisten ja Yhdysvaltalaisen järjestelmien erojen syynä tulkitaan olevan niiden taustalla vaikuttavien näkemysten erot suhteessa valtiollisten instituutioiden perustehtäviin. Eurooppalainen järjestelmä tulkitsee ylivelkaantumisen olevan ennen muuta sosiaalinen ongelma, jonka yksilön kannalta kohtuuttomiin seurauksiin valtion tulee puuttua. Yhdysvalloissa liiaksi velkaantunut kuluttaja sen sijaan käsitetään häiriönä luottomarkkinoilla, joka kuluttajakonkurssin avulla palautetaan toimintakykyisyyteen, normaaliksi markkinaosapuoleksi. (Koulu & Niemi-Kiesiläinen 1999, 17-18.)

Kansallinen lainsäädäntöjärjestelmämme on hakenut ratkaisua maksukyvyttömyyden aiheuttamiin taloudellisyhteiskunnallisiin ongelmiin kahdella kilpailevalla mallilla, joita voidaan käyttää erikseen tai yhdistellen oikeusnormien sisällön pohjana. "Likvidaatio" ja "rehabilitaatio" ovat latinalaisperäisiä ilmauksia, joiden taustalta löytyvät erilaiset maksukyvyttömyysfilosofiat. Likvidaatiossa kaikki velallisen omaisuus muutetaan nopeasti rahaksi ja tilitetään velkojille, rehabilitaatiossa velallisen velkavastuu pienennetään vastaamaan hänen maksupotentiaaliaan, mutta hänen varallisuuspiiriinsä ei kajota. Yksityishenkilölle ulosotto merkitsee likvidatiota puhtaimmillaan, velkajärjestely taas rehabilitatiota. Kummallakin mallilla on hyvät ja huonot ominaisuutensa, arvio riippuu kenen intressejä velkavastuun toteutumisessa eniten huomioidaan, velkojan, velallisen vai yhteiskunnan. (Koulu & Lindfors 2010, 29-32.)

Suomalaisessa yhteiskuntakeskustelussa nostetaan usein esille ajatus hyvinvointivaltion hitaasta alasajosta. Yksi oire kyseisestä kehityksestä saattaa olla painopisteen siirtyminen sosiaalipoliittisista keinoista velkaongelmien hoidossa markkinoiden sääntelyn määrän

kasvuun (Mutttilainen 2002, 42). Toisaalta vastakkaistakin kehitystä on havaittavissa. Vuosituhannen taitteen jälkeen velkaongelmien hoidossa on puhuttu ns. pehmeiden keinojen lisääntymisestä. Pehmeillä keinoilla tarkoitetaan esimerkiksi velkaneuvontaa, sosiaalista luototusta ja muita kuin tuomioistuimen kautta kulkevia velkojen uudelleenjärjestelykeinoja. Lakisääteinen velkajärjestely on merkinnyt osalle ylivelkaantuneista väliinputoamista koko järjestelmän ulkopuolelle, mikä lisää tarvetta myös ongelman toisenlaisille, sosiaalipoliittisille ratkaisuvaihtoehdoille. (Havansi 2004, 1.luku.)

Ylivelkaantumiseen yhteiskunnallisena ongelmana on näin ollen erilaisia lähestymistapoja. Tapojen erilaisuus riippuu muun muassa siitä, millainen ratkaistavan ongelman luonne tulkitaan olevan. Taloudellinen lähestymistapa nostaa tarkastelun keskiöön velallisten ja velkojen toiminnan luottomarkkinoilla. Institutionaalisen ohjauksen (oikeudellisen sääntelyn) kannalta on oleellista kysyä, miten säädettävä laki vaikuttaisi luottomarkkinoiden toimintaan? Henkilökohtainen velkasaneeraus, eli velkojen sovittelu ja mahdollinen anteeksianto saa tällöin legitimaationsa taloudellisen tehokkuuden vaatimuksesta. Sosiaalinen lähestymistapa painottaa sen sijaan sosiaalisten, yllättävien riskien toteutumista velkaongelmien synnyn syynä. Ylivelkaantuminen on eräänlainen sosiaalinen hätätilanne, joka edellyttää yhteiskunnan toimenpiteitä ennen muuta inhimillisistä, ei niinkään puhtaan makrotaloudellisista syistä. (Niemi-Kiesiläinen 1996, 284-285.)

3.2 Yksityishenkilön velkajärjestelystä käytännössä

Yksi keskeisimmistä sopimusoikeudellisista periaatteista on *pacta sunt servanda*, eli sopimukset on pidettävä (esim. Hemmo 2008; Saarnilehto 2009). Ilman kyseisen periaatteen lähtökohtaista pitävyyttä olisi taloudellinen vaihdanta yhteiskunnan jäsenten välillä mahdotonta. Sopimusten sitovuus tarkoittaa yksilön kannalta myös sitä, että jokaisella on velvollisuus maksaa ottamansa velka. Velallisen alentunut maksukyky ei ole ollut pätevä peruste poiketa velvoiteoikeudellisesta vastuusta. Yksityishenkilön velkajärjestelyssä on yksinkertaisimmillaan kyse siitä, että velallisen ajatellaan tietyistä perustelluista syistä

tarvitsevan suojaa suhteessa velkojaansa (Niemi-Kiesiläinen 1995, 84-85). Tässä mielessä velkajärjestely on poikkeus sopimusten sitovuudesta.

Hallituksen esityksessä yksityishenkilön velkajärjestelylaiksi (HE 183/1992) määritellään yleisimmän syyn suomalaisten velkaongelmiin olevan ”jokin epäsuotuisa, ennalta-arvaamaton muutos kotitalouden elinoloissa tai taloudenpidossa”. Esimerkkeinä tällaisesta muutoksesta mainitaan työttömyys, perheen hajoaminen, sairastuminen ja työkyvyttömyys. Ilman negatiivista elämänmuutosta kotitalous olisi kyennyt selviytymään velkasitoumuksistaan, mutta epäonnen sattuessa mahdollisuus vastuulliseen taloudenpitoon murenee, mikä ajastaan saattaa johtaa paheneviin velkaongelmiin. Yhteinen piirre edellä luetelluille elämänmuutoksille on se, ettei yksilön/kotitalouden ole voitu kohtuudella olettaa kykenevän varautumaan tilanteeseensa. Hallituksen esityksessä (183/1992) korostetaan velkajärjestelyn myöntämisen olevan pääasiallisesti mahdollista vain silloin, jos velkaantumisen voidaan tulkita tapahtuneen ilman velallisen omaa syytä.

Yksityishenkilön velkajärjestelyssä on kysymys maksukyvyttömän henkilön velkavastuiden uudelleenjärjestelystä. Velallisen maksusuoritukset mitoitetaan uudelleen niin, että käytännössä hänen velkavelvoitteensa alenevat. (Esim. Tala 2006, 70.) Velkajärjestely ei tapahdu itsestään, vaan sitä on erikseen haettava tuomioistuimesta. Tuomioistuinmenettelyssä maksukyvyttömälle luonnolliselle henkilölle vahvistetaan maksuohjelma, jonka kesto on vuoden 2010 velkajärjestelylain (632/2010, 30§) muutoksen jälkeen yleensä kolme vuotta (ns. nollaohjelmassa viisi vuotta). Maksuohjelman aikana velallisen on käytettävä kaikki ne tulonsa, jotka ylittävät välttämättömimmät elinmenot velkojensa takaisinmaksuun. Maksuohjelman suoritettuaan velallisen on tarkoitus vapautua velkavastuidensa loppuosasta pysyvästi. (Esim. Niemi-Kiesiläinen 1995, 75.)

Ennen velkajärjestelyyn hakeutumista, henkilön on aina ensisijaisesti pyrittävä ratkaisemaan velkaongelmansa neuvotteluteitse ja vapaaehtoisuuden pohjalta. Suomessa vastuu lakisääteisten velkaneuvontapalveluiden tuottamisesta on lähtökohtaisesti määritelty kunnille, joiden tarjoamien palvelujen riittävyyttä sekä tasoa valvovat aluevalvontavirastot.

(HE 37/2000). Talous- ja velkaneuvonnan tehtävänä on antaa tarpeellista tietoa ja ohjausta sekä avustaa ylivelkaantunutta henkilöä sovintoneuvotteluissa velkojien kanssa. Jos sovintoratkaisuun ei ole käydyistä neuvotteluista huolimatta mahdollisuutta, avustaa velkaneuvoja asiakastaan velkajärjestelyhakemuksen tekemisessä tuomioistuimelle. (Emt.) Velkaneuvojille ei tällä hetkellä ole laissa määriteltyjä pätevyysvaatimuksia, mutta yleensä he ovat sosiaalialan koulutuksen saaneita henkilöitä, jotka muun muassa arvioivat ja selvittävät velkaantuneen maksuvaraa tuomioistuimille (Koulu & Lindfors 2010, 65.) Kuitenkin käytännössä on todettu, että velkajärjestelyasioiden hoitaminen on hyvin kirjavaa ja velkaneuvojien toimenkuva vaihtelee paikkakunnittain ympäri Suomea (Lehtonen 2001, luku 12).

Etsittäessä neuvotteluratkaisua velkojien kanssa, monet velkojатаhot painottavat ”hyvän maksajan” tunnuspiirteet täyttävän velallisen edistävän mahdollisuutta neuvotteluratkaisun syntymiseen. Velallisen oma-aloitteisuus on toivottavaa heti velkaongelmien ilmetessä, jolloin velallisen heikko talous- ja velkatilanne on kestänyt vähemmän aikaa ja mahdolliset ratkaisut ovat velkojien kannalta suppeita sekä kestoiltaan lyhyitä (Mutttilainen 1996, 96). Velkajärjestely on monesti todettu ainoaksi vaihtoehdoksi tilanteissa, joissa velallisen maksuvara on hyvin pieni, velkaongelmat ovat vakavia, velkojia on suuri määrä ja luottamus neuvotteluosapuolten kesken vähäinen (emt., 94-95).

Suomalaisia velkaneuvoja haastateltaessa on käynyt ilmi, että he usein itse kykenevät aavistelemaan jo velkajärjestelyn hakuvaiheessa, mikäli asiakkaalla on mahdollisuuksia saada positiivinen päätös velkajärjestelylle käräjäoikeudelta. Velkaneuvojat kertoivat karsivansa asiakkaita jo ensimmäisen puhelinyhteydenoton perusteella, mutta panostavansa tosissaan niihin hakemuksiin, jotka käräjäoikeudelle lopulta lähtevät. Tällöin mahdollinen hylkäysprosentti jää mahdollisimman pieneksi eikä asiakkaiden tarvitse pettyä raskaan prosessin läpikäytyään. Velkaneuvojien mukaan asiakkaat usein lykkäävät velkaneuvontaan hakeutumista hyvin pitkälle, sillä henkilökohtaisen velkahistorian läpikäyminen on monille kipeä asia. Myös omia takaajia, usein läheisiä ihmisiä, on haluttu suojella. (Iivari & Mälkiä 1999, 65-69.)

Mikäli ylivelkaantunut pääsee velkajärjestelyn piiriin, suurimmalla osalla maksuohjelman noudattaminen sujuu hyvin, toiset onnistuvat ”kamppailemalla” huolehtimaan velvoitteistaan. Noin kolmasosa maksuohjelmaa suorittavista on todettu olevan suurissa vaikeuksissa niin taloudellisten, sosiaalisten kuin terveydellisten ongelmiansa kanssa. Vaikeuksissa olevien on tulkittu olevan niin sanottuja moniongelmaisia, joille suurimmat hankaluudet aiheutuvat alhaisesta tulotasosta, asumiskustannuksista sekä maksuohjelman joustamattomasta luonteesta. Alhaisella tulotasolla viitataan muun muassa siihen, ettei velkojen lyhentämistä huomioida viimesijaiseksi sosiaaliturvaksi tarkoitetussa toimeentulotukilaskelmassa menona. Samoin yllättävät ylimääräiset kulut kuten kodinkoneiden rikkoutuminen tai lisäverot saattoivat aiheuttaa suuria vaikeuksia maksuohjelman noudattamiselle. (Velkaongelmatyöryhmän muistio 1998:4, 19-21.)

Römer-Paakkanen ja Pentikäinen (2003) ovat tutkimuksessaan selvittäneet niiden velkaantuneiden kokemuksia, joiden velkajärjestely on rauennut kesken määrätyn maksuohjelman. Raukeamisen syinä olivat esimerkiksi maksuohjelman mukaisten maksujen laiminlyönti ja velkajärjestelyn esteen paljastuminen. Haastatelluista osa oli suhtautunut toiveikkaasti velkajärjestelyyn, osa koki tilanteen jo alun perin katkerana pakkona. Itse velkajärjestelyä kuvattiin paperisotana, jonka keskellä useimmat velkaantuneet mielsivät itsensä lähinnä toimenpiteiden kohteeksi, eivät aktiivisiksi toimijoiksi omassa asiassaan. Monille haastatelluille oikeudellinen prosessi oli ollut hyvin kahtiajakoinen ja herättänyt ristiriitaisia tunteita kuten avuttomuutta, toivoa, pelkoa, uupumusta ja jopa kostonhalua. Velkajärjestelyn menettämällä voidaan tulkita olevan kauaskantoiset seuraukset niin yksilön kuin yhteiskunnankin kannalta: ihminen ei välttämättä enää halua tai pysty osallistumaan normaalin yhteiskunnan toimintoihin, kuten työmarkkinoille ja tällöin vaarana on pitkäaikainen syrjäytyminen. (Emt., 62-63.)

Laki toimeentulotuesta (1412/1997) määrittää sosiaalitoimesta viimesijaista taloudellista etuaan hakevan asiakkaan ihmisarvon kannalta välttämättömän toimeentulon. Toimeentulotuen perusosan, joka on yksinasuvalla tällä hetkellä 444,26 euroa, tulee kattaa ihmisen jokapäiväiseen toimeentuloon kuuluvat menot. Toimeentulotuella ei ole tarkoitus lyhentää velkaongelmiin joutuneiden henkilöiden lainoja, mutta toimeentulotuen suhde

velkaisuuteen muuttuu siinä vaiheessa, kun velat ovat erääntyneet ja menneet ulosottoon. Esimerkiksi eläkkeestä suoraan ulosoton kautta ulosmitattavaa summaa ei lasketa tosiasiallisena tulona toimeentulotukea myönnettäessä. Kyseisen käytännön voidaan tulkita tietyiltä osin muodostuvan ongelmalliseksi tilanteessa, jossa velkaantuneelta ei varattomuuden vuoksi saada ulosmitattua mitään, ja jotka tietoisina tilanteestaan yrittämättäkään kohentaa taloudellista tilannettaan päätyvät pitkäaikaisiksi sosiaalitoimen asiakkaiksi (Niemi-Kiesiläinen & Tala & Wilhelmsson 1991, 62-64.) Tällöin yksilön elämän kohtuullistamisen ja sosiaalisen osallistumisen tukemisen kannalta olisi tärkeää, että loputtomiin jatkuvan ulosoton ja toimeentulotukiasiakkuuden sijaan pienempienkin velkojen järjestely olisi mahdollista.

3.3 Velkajärjestelyn edellytyksistä

Velkajärjestelyn yleisenä edellytyksenä on maksukyvyttömyys. Velkaongelmien kenttää hahmotettaessa puhutaan käsitteiden tasolla usein sekä ylivelkaantumisesta, että maksukyvyttömyydestä. Ylivelkaantuminen on vakiintunut käsite sosiologisen ja empiirisen tutkimuksen aloilla ja sillä viitataan kotitalouksien velkaongelmiin, jotka täyttävät tietyt määritellyt muuttujat. Tutkittavia muuttujia voivat olla esimerkiksi maksuhäiriömerkintöjen määrä luottotietorekisterissä tai velanhoitomenojen jälkeen kulutukseen jäävä rahaosuus. (Niemi-Kiesiläinen 1995, 129-130.)

Maksukyvyttömyys on sen sijaan juridinen (velkajärjestelylaissa käytetty) käsite, jolla tarkoitetaan velallisen muuta kuin tilapäistä kyvyttömyyttä maksaa velkojaan sitä mukaa kuin ne erääntyvät. Velallisen maksukykyä arvioitaessa tulee ottaa huomioon hänen tulonsa, varallisuutensa, välttämättömät elinkustannukset, elatusvelvollisuudesta aiheutuvat menot sekä muut taloudelliseen tilanteeseen vaikuttavat seikat. Täten maksukyvyttömyyden arvioinnilla on osaksi myös tulevaisuuteen suuntaava luonne, jolloin pyritään arvioimaan velallisen saatavissa olevia tuloja ja kykyä suoriutua erääntyvistä veloista. (HE 183/1992, 55-56.)

Maksukyvyttömyyden määritelmän täyttymisen lisäksi on velkajärjestelylain 9§:n 1.momentissa säädetty kaksi vaihtoehtoista lisäedellytystä velkajärjestelyn aloittamiselle. Velkajärjestely voidaan myöntää, mikäli velallisen maksukyvyttömyys johtuu olosuhteiden muutoksesta, kuten työttömyydestä, sairastumisesta tai työkyvyttömyydestä. Velkajärjestely voidaan myöntää myös siinä tapauksessa, jos velkajärjestelyyn on katsottu olevan muita painavia perusteita. Epäsuotuisasta olosuhteiden muutoksesta (kuten työttömyys ja sairaus), jota henkilön ei voida olettaa osanneen ennakoida velkaa ottaessaan, on mahdollista käyttää termiä sosiaalinen suorituseste.

Sosiaalinen suorituseste (social force majeure) on vakiintunut käsite kuluttajasopimuksia koskevassa lainsäädännössä ja sen pääperiaatteena on velallisen oikeus vaatia sopimusvelvoitteiden sovittelua sosiaaliseen suoritusesteeseen vedoten. Esimerkiksi maksuvelvoitteen laiminlyönnin ei näin ollen tulkita olleen velallisen omaa, itseaiheuttamaa syytä. (Niemi-Kiesiläinen 1995, 137-138.) On kuitenkin tähdellistä huomioida, että velkajärjestelyä hakiessa on velallisen tarvittaessa pystyttävä osoittamaan, ettei esimerkiksi työttömäksi jääminen ole johtunut hänestä itsestään (Koulu & Niemi-Kiesiläinen 1999, 29).

Ylivelkaantuminen, joka ei estä velkajärjestelyn myöntämistä, voi johtua muustakin kuin edellä mainituista sosiaalisista suoritusesteistä. Tällöin on kysymys ns. muusta painavasta perusteesta velkajärjestelyn myöntämiselle. Esimerkiksi takaussitoumuksen perusteella saattaa toisen lainaan takaajaksi suostunut päätyä taloudelliseen vastuuseen huomattavistakin veloista, jolloin velkatilanne voi olla kohtuuton. Myös epäonnistunut yritystoiminta saattaa jättää jälkeensä toivottoman velkatilanteen, niin velkaantuneen ihmisen kuin hänen velkojensa kannalta. Edellä mainituissa tilanteissa painavat perusteet puoltavat sitä, että oikeusjärjestys antaa ylivoimaisiin velkavaikeuksiin joutuneelle ihmiselle mahdollisuuden korjata taloudellinen umpikujansa. (HE 183/1992, 28.)

Velkajärjestelylakia ensimmäistä kertaa vuonna 1992 säädettäväksi valmisteltaessa, lain laatijat ovat halunneet erityisesti painottaa ylivelkaantumiseen johtaneiden syiden merkitystä lakia sovellettaessa. Tärkeänä on pidetty sitä, ettei uuden järjestelmän (velkajärjestelyn) piiriin

pääse sellaiset henkilöt, joiden velkaantumisen voidaan tulkita sisältäneen joko maksumoraalin tai yleisen yhteiskuntamoraalin kannalta kyseenalaisia piirteitä. Velkajärjestely ei lähtökohtaisesti ole vaihtoehto niille, joiden velkataakka on syntynyt keinotteluluonteisen ja tietoisesti riskillä voittoa tavoittelevan elinkeinotoiminnan johdosta, rikollisuudella tai ylläpitämällä kohtuutonta kulutustasoa lainarahalla ja kevytmielisesti velkaantuen. Ehdottomina esteitä nämä eivät kuitenkaan velkajärjestelylle ole. Esimerkiksi nuoret henkilöt saattavat velkaantua hyvinkin harkitsemattomasti, mutta ajanoloon muuttaa tapaansa hoitaa talouttaan, jolloin velkajärjestelyn myöntämistä voidaan arvioida muiden painavien syiden perusteella. (HE183/1992, 28-29.)

4 MORAALINEN PUNNINTA VELKAONGELMIEN TULKINNAN TAUSTALLA

Velkaantuminen eli rahan lainaaminen on yksinkertaistettuna ajatellen ihmisen tekemä päätös. Päätöksen taustalla todennäköisesti vaikuttavat isommat ja pienemmät syyt, motiivit joiden kautta omaa toimintaa ja sen seurauksia punnitaan jo etukäteen. Tähän harkintaan liittyy elimellisesti käsitys kyseisen toiminnan oikeellisuudesta eli moraalista. Relativisti kieltäytyy määrittelemästä inhimilliselle moraalille mitään pysyvää määrettä, sen sijaan oikeusvaltion tehtävänä on vaatia kansalaisiltaan käytännön kykyä harkita oikean ja väärän toiminnan välillä. Velkaantumisen moraalinen luonne on tulkinnanvaraisempi kuin esimerkiksi varastamisen. Moraalinen ongelma velkaantumisesta muodostuu viimeistään siinä vaiheessa, kun velkaantunut ei kykene maksamaan velkojaan takaisin.

4.1 Moraalin käsitteestä

Sosiaalityöllä ja tuomioistuimien harjoittamalla oikeussääntöjen tulkinnalla ei ensisilmäyksellä vaikuta olevan kovinkaan paljon yhteisiä piirteitä. Asiaa syvemmin tarkastellessa voi kuitenkin todeta molempien sisältävän ihmisten yksilöllisten tilanteiden kokonaisvaltaista tulkintaa, jonka taustalla vaikuttaa moraalinen punninta. Sosiaalityössä tapahtuvalle päätöksenteolle on asetettu vaatimuksia esittää tieto ja todisteet, joiden perusteella sosiaalityöntekijät tekevät asiakkaitaan koskevia arvioita ja päätöksiä (Taylor & White 2001, 39). Kyseisiin arvioihin ja päätöksiin liittyy elimellisesti sekä moraalinen punninta, että suoranainen moraalisten arvostelmien tekeminen (emt., 55.) Olen myös itse sosiaalityöntekijänä toimiessani useasti punninnut asiakkaan toiminnan moraalia. Esimerkiksi harkitessani ehkäisevän toimeentulotuen myöntämistä asiakkaalle, joka kertoi juoneensa alkoholia päivittäin viimeiset kolme kuukautta, menettäneensä työpaikkansa ja velkaantuneensa pikavipeillä juomarahojensa loputtua. Jotta olisi mahdollista ymmärtää syvemmin argumentteja, joilla niin oikeuden soveltajat kuin sosiaalityöntekijätkin päätöksiään oikeuttavat ja perustelevat, on mielestäni ensin oltava ymmärrys siitä, mitä tarkoitetaan moraalilla.

Itse moraalin käsite on vaihdellut eri aikakausina ja kulttuurista riippuen niin moraalifilosofeilla, moraalipsykologeilla, yhteiskuntatieteellisillä tutkijoilla kuin tavallisilla

ihmisilläkin. Länsimaisen filosofian historia sen sijaan esittää moraalin erityisenä tiedon lajina, jonka luonne on pysyvä ja muuttumaton, ihmisistä riippumaton. Tämänkaltaisen näkemys noudattaa vanhaa länsimaista moraalilain perinnettä, jonka mukaan moraalilain on luonnonlainomainen ja universaali määre. Moraalin käsitteeseen on kuitenkin mahdollista sisällyttää sekä näkemykset moraalista, pysyvästä tiedosta, että moraaliarvioinneista jotka muuttuvat sosiaalisten ja kulttuuristen tekijöiden mukana. (Vainio 2005, 145-146.)

Filosofian alalla moraalinen ongelma on mahdollista määritellä esimerkiksi seuraavasti. Ensinnäkin on olemassa ongelmia, jotka johtuvat siitä että toimimme väärin, sillä emme tiedä mikä on oikein. Toisekseen voimme puhua ongelmista, jotka syntyvät siitä ettemme toimi oikein siitä huolimatta, että tiedämme kuinka olisi toimittava. (Airaksinen 1987, 17.) Moraalinen ongelma ei näin ollen ole synonyymi yhteiskunnan yleiselle epäoikeudenmukaisuudelle, syntiin sortumiselle tai vaikkapa nuorten huumeidenkäytölle. Moraalifilosofian näkökulmasta ongelman käsite tarkoittaa paitsi älyllistä haastetta, myös käytännöllistä pulmaa, jonka ratkaisu vaatii ponnisteluja sekä hyvin perusteltuja mielipiteitä oikean tulkinnan saavuttamiseksi (emt., 10-11).

Schwartz (2005, 216-217) on moraalijättelua empiirisesti tutkiessaan huomannut, että käsitykset tiettyjen moraalisten arvojen olemassaolosta, kuten avuliaisuuden, oikeudenmukaisuuden, anteeksiantamisen ja ihmisten välisen rauhan, ovat hyvin yhdenmukaisia ympäri maailman. Yksimielisyys loppuu kuitenkin siinä vaiheessa, kun tulisi määritellä keitä nämä arvot todella koskevat ja millä perusteilla. Schwartz (emt., 234-235) esittelee tässä yhteydessä käsitteensä moraaliuniversumin laajuudesta, jolla hän tarkoittaa yhteiskuntien tasolla mitattuna sitä väestön määrää, jonka määrittämään kuuluvan moraalisten arvojen sisäpuolelle. Konkreettisesti voimme kysyä, päteekö esimerkiksi oikeudenmukaisuuden moraalinen arvo yhtäläisesti naiseen kuin mieheen, työttömään ja työlliseen, varakkaaseen ja varattomaan? Yhteiskunnan moraaliuniversumi on sitä laajempi, mitä enemmän väestö ymmärtää moraaliarvojen liittyvän ei vain läheisten ihmisten hyvinvointiin, vaan kaikkien ihmisten. (Emt.)

Rawls (2001, 18-19) lähestyy moraalin määritelmää modernin yksilökansalaisen näkökulmasta, johon vahvasti liittyy idea vapaudesta ja ihmisten tasa-arvosta. Rawlsin (emt.) mukaan moraalinen ihminen omaa kaksi vahvuutta tai voimaa; hänellä tulee olla käsitys oikeudenmukaisuuden luonteesta, sekä käsitys siitä mikä on hyvää. Ensin mainitulla tarkoitetaan kykyä ymmärtää, soveltaa ja toimia poliittisten oikeuksien (kuten ihmisoikeuksien) periaatteita aktiivisesti käyttäen, ei vain niiden mukaisesti. Jälkimmäinen määritellään kykynä omata, tarvittaessa korjata ja järjellä tavoitella hyvän käsitettä. Hyvän käsite sisältää tällöin hierarkkisen kimpun tavoitteita ja päämääriä, jotka kuvastavat sitä mikä on ihmisen elämässä arvokasta tai mitä pidetään arvollisena elämänä. (Emt.)

Moraali on mahdollista ymmärtää toimintaan johtavana teoriana, jonka tarkoitus on hyvä elämä ja oikea käytös. Hyveet ovat ihmisten moraaliarvoltaan toivottavia ominaisuuksia, joita harjoittamalla mahdollistuu onnellinen elämä. Filosofian moraaliteorioissa harvoin käsitellään pienempiä, ihmisten arkielämässä vastaan tulevia moraalisia valintatilanteita, tai annetaan suoria ohjeita oikealle toiminnalle, toisin kuin esimerkiksi kristillisessä etiikassa. Vain vaikeita moraalisia ristiriitoja sisältävissä punnintatilanteissa saattaa olla tarkoituksenmukaista palata moraaliteorioiden lähteille harkitsemaan oikeuksien, velvollisuuksien ja hyveinä tulkittavien ominaisuuksien perusteita. Filosofiset moraaliteoriat eivät välttämättä tarjoa vastausta ongelmaan, mutta kenties auttavat oikeiden kysymysten kysymisessä. (Häyry 2001, 179-181.)

Ajatus yksilön autonomiasta moraalin perustana on syntynyt 1700-luvun valistusfilosofien keskuudessa. Autonomiateoreetikot kuten David Hume ja Frances Hutcheson, väittivät tiedon hyvästä ja pahasta olevan yhtäläisesti kaikkien ihmisten tavoitettavissa. Moraaliperiaatteet sekä niiden soveltamiseen vaadittava ymmärrys oli mahdollista oivaltaa jokaisen itse, ilman yhteiskunnallisia tai teologisia holhouskäytäntöjä ja niiden asettamia sanktioita. Motivoituminen moraaliseen toimintaan perustui sekä ihmisen järkeen että tunteisiin, joista jälkimmäistä tuli ohjata puolueettomien hyväksynnän ja paheksunnan tunteiden synnyttämä hyväntahtoisuus. (Airaksinen & Salmela 2003, 48.) Larmoren (2008, 6-8) mukaan valistusajan naturalistinen maailmankuva johtaa harhaan pohdinnoissaan moraalin autonomisuudesta. Sen perusolettama yksilöstä vain itsestään määräytyvän, järjellään normeja asettavana subjektina

on modernille ajalle hyvin tyypillinen. Maailma on liikkuvaa mutta mykkää materiaa, kunnes ihminen sovittaa siihen moraalin, merkitysten ja normien kehikkonsa. (Emt.)

David Humelle moraalin tutkiminen empiiris-loogisena entiteettinä oli mahdotonta. Moraali koostui hänen mukaansa inhimillisistä passioista, motiiveista, tahdonakteista sekä ajatuksista, ei suinkaan puhtaasta järjestä autonomisen moraalisen orientaation lähteenä. Hän kehottaa ihmisiä "kääntämään tutkivan katseensa omaan rintaansa" esimerkiksi moraalista paheksuntaa tuntiessaan, sillä muuta tosiasiallista alkuperää moraalilla ei ole (Hume 1938, 520). Siitä huolimatta, että Hume kiistää filosofiassaan pelkän järjen avulla tavoitettavien moraalisten totuuksien olevan mahdollisia, hän uskoo lain, järjestyksen ja kurin olevan edellytys yksilön oikeuksien sekä vapauden täydelle toteutumiselle. (Nordin 1995, 298-301.)

David Humen kritiikkiin abstraktin ja yleistettävissä olevan metafyyssisen tiedon mahdottomuudesta, vastasi filosofi Immanuel Kant. Kantin vastauksella oli mullistava vaikutus länsimaisen filosofian historiaan, eikä hänen kehittelemänsä moraalioppi jäänyt tunnustuksetta myöskään hänen omana elinaikanaan. (Saarinen 1985, 227-228.) Kantin moraalioppi perustuu ajatukselle käytännöllisestä järjestä, joka ohjaa ihmisten toimintaa ja jonka perustalle moraalinen toimintamme rakentuu. Moraali on luonteeltaan absoluuttista ja muuttumatonta, kyse ei ole siis ihmisen käyttäytymisestä ja satunnaisista valinnoista eli niin sanotusta sovelletusta moraalista, vaan moraalin ytimestä. Ylin periaate Kantin moraaliteoriassa on kategorinen imperatiivi, joka säättää ihmisille rationaalisina olentoina absoluuttisen järjen käskyn, velvoittavan periaatteen jota tulee noudattaa olosuhteista ja seurauksista riippumatta. Ainoa tällainen varauksetta velvoittava periaate on, että toimimme elämässämme vain niin, että voimme toivoa toimintamme tulevan luonnonlain kaltaiseksi, kaikkia koskevaksi periaatteeksi. (Emt., 246-248.)

Kantin voidaan tulkita ajatelleen ihmisen kuuluvan tavallaan kahteen eri maailmaan; toisaalta hän on biologis-psykologisten halujen ja ylläkkeiden hallitsema, mutta toisaalta hän on tahdossaan vapaa, käytännöllisellä järjellä varustettu olento. Toimintamme ja valintamme ovat autonomisia, mikäli seuraamme niissä järkeämme ja tottelemme vapaaehtoisesti

moraalilakeja, jotka olemme itse itsellemme säätäneet. Moraalitaju, joka erottaa ihmiset muista luonnonolentoista, tekee meistä vapaita. (Nordin 1995, 329.) Moraali siis edellyttää tahdon, ei esimerkiksi pelkkää velvollisuudentunnosta toimimista, mutta ihmisen tahdon tulee olla vapaa. Näin moraalin olemassaolo ja rationaalisen tahdon vapaus, eli autonomisuus lukittuvat kantilaisessa filosofiassa yhteen. (Saarinen 1985, 251-252.)

Myös sosiaalityön tulkitaan olevan 1700 –luvun valistusajalla syntyneiden, modernien moraalisten käsitysten perillinen, jolla on ollut kaksijakoinen tehtävä teollistuvan yhteiskunnan omatuntona. Toisaalta traditionaalisen sosiaalityön tarkoitus on ollut voimaannuttaa epäonnisia yksilöitä, toisaalta hillitä esimerkiksi "ongelmaperheiden" muulle yhteiskunnalle tuottamaa sosiaalista uhkaa ja kustannuksia. Sosiaalityön kautta toisinnettu yhteiskunnan moraalinen järjestys on historiassaan muuttunut sosiaalipoliittisen järjestelmän muutoksien mukana. Yhteiskunnan laidoilla elävien, kuten köyhien, moraalinen kategorisointi, objektivointi ja tieteelliseksi väitetty luokittelu oli 1800 –luvun sosiaalityön menetelmien kehityksen keskiössä. (Esim., Hyslop 2011; Noble 2004; Healy 2000.) Köyhät tuli luokitella huolellisesti, sillä köyhien oman käyttäytymisen tulkittiin olevan pääsyy köyhyydelle ja materiaaliset halut olivat osoitus henkilökohtaisen moraalin puutteesta (Garrett 2002, 196.) Sosiaalityötä on edelleen mahdollista kritisoida roolistaan valtion "apurina" sosiaalisen epätasa-arvon ja luokittelun ylläpitämisessä. Ihmisten jakaminen apua ansaitseviin ja ansaitsemattomiin voidaan tulkita edelleen toteutuvan sosiaalityön käytännöissä. (Healy 2000, 12-36.)

4.3 Oikeuden ja moraalin suhde

Oikeusrealistinen näkökulma määrittelee oikeuden yhteiskunnallisina tosiasiana, joka koostuu jo toteutuneiden tai vastaisuudessa toteutettavissa olevien oikeuksien ja velvollisuuksien kokonaisuudesta. Tuomioistuimilla ja muilla institutionaalisilla, lakia soveltavilla viranomaisilla on tällöin ratkaiseva merkitys voimassa olevan oikeuden tunnistamisessa sekä merkityssisällön määrittelemisessä. (Siltala 2003, 52.) Oikeus on myös riittävää yhteiskunnallista hyväksyntää ja tukea nauttiva oikeusperiaatteiden sekä ratkaisustandardien

kokonaisuus, joka sisältää yksilöitä muodollisesti velvoittavia oikeussääntöjä, jotka puolestaan saavat tosiasiallisen legitimitettinsä lainsoveltajien oikeudellisissa ratkaisuisa (emt., 53).

Oikeusnormien tarkoitus on säännellä inhimillistä käyttäytymistä. Oikeusnormien kolme tärkeintä ominaisuutta ovat ensinnäkin niiden normatiivisuus (ohje toivottavaan käyttäytymiseen), toisekseen ne ovat institutionaalistettuja ja kolmanneksi niiden luonne on pakottava. Oikeusnormit ovat viime kädessä ilmentymä aikaan ja paikkaan sidotusta sosiaalisesta kontrollista, jonka toteutumisesta vastaavat viranomaiset. (Wiberg 1988, 24-25.) Oikeusjärjestyksestä luodaan mielellään jalo kuva itsenäisenä, muusta yhteiskunnasta erillään olevana systeeminä, jonka oikeutus perustuu suoraan esimerkiksi jumalaan, Raamattuun tai muihin alkuperäisinä pidettyihin moraalisiin sääntöihin. Oikeustieteilijöiden keskuudessa ei ole ollut suosittua selittää oikeusjärjestelmän ja – normien kehitystä muista yhteiskunnallisista tendensseistä, kuten esimerkiksi taloudellisesta rationaliteetista käsin (Järvenoja 2003, 219).

Airaksinen (1987) yhdistää moraalisen velvollisuuden ja oikeuden käsitteet liittämällä ne sopimusten ja hyveiden kautta yhteen. Moraalinen velvollisuus on pyrittävä kohdistamaan johonkin tiettyyn tavoitteeseen tai elämänpiiriin, mikä onnistuu parhaiten jäljittämällä velvollisuuksien alkuperää juuri oikeuksista, sopimuksista ja hyveistä. Moraalinen velvollisuus kantilaisena ”puhtaana” velvollisuutena on ihmisten arkielämään liian raskas ja toimimaton määre, jolloin sen rajaaminen käytännöllisemmäksi on ihmisen moraalisen motivaation kannalta suotavaa. Airaksinen kehottaakin luopumaan moraalista käskyistä ja sen sijaan esittämään ja hyväksymään moraalisia sitoumuksia ja vaatimuksia. (Emt., 177.)

Oikeussääntöjen tulkinnasta puhutaan silloin, kun tietylle kohdennetulle ilmaisulle, eli oikeusnormille, annetaan tulkinnallinen merkityssisältö. Lähtökohtana tulkinnalle voidaan pitää yksittäisen säädöksen kielellis-semanttisia näkökohtia, oikeuskäytännössä vakiintunutta tulkintaa, lainsäätäjän alkuperäisen tarkoituksen etsimistä tai esimerkiksi odotettavissa olevia yhteiskunnallisia tai taloudellisia seurauksia. Oikeudellisia ratkaisustandardeja sekä oikeusperiaatteita on välttämätöntä punnita sen valossa, millaisia yhteiskunnallisia arvo- ja/ tai tavoiteperusteita ne ilmentävät. Oikeusperiaatteen kohdennettua tulkinnallista merkityssisältöä ei ole mahdollista selvittää pelkästään muodollis-juridisin keinoin, vaan

säädösten soveltaminen kiinnittyy aina tiiviisti vallitseviin yhteiskunnallisiin arvoihin ja tavoitteisiin. (Siltala 2003, 406.) Oikeus on näin ollen mahdollista ajatella ennen kaikkea radikaalisti tulkinnanvaraisena, yhteiskunnallisena käytäntönä (emt., 25-26).

Oikeudellinen tulkinta tapahtuu siis aina tietyssä yhteiskunnallisessa ja ideologisessa kontekstissa, jolloin oikeudellinen ratkaisu on monin eri tavoin sidoksissa ympäröivään sosiaaliseen todellisuuteen. Tuomarin tai muun lainsoveltajan tulkinta ei tapahdu tyhjiössä, vaan sen hyväksyttävyyttä tulee arvioida muun muassa ennakoitavissa olevien yhteiskunnallisten vaikutusten valossa. Tällöin on mahdollista puhua niin sanotusta dynaamis-evolutiivisesta laintulkinnasta, jolle on tunnusomaista joustavuus, yhteiskunnallisten muutosten huomioiminen sekä ajallinen muuntuvuus. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ratkaisuissaan korostanut nimenomaan ihmisoikeusajattelun muuntuvuutta ja dynaamisuutta. Yhteiskunnallisten vaikutusten arviointi lain tulkinnassa riippuu mitä suurimmassa määrin säädettävästä asiasta; esimerkiksi sosiaaliturvalainsäädännön tulkinnan yhteiskunnalliset vaikutukset voivat olla mittavia, erilaisten lupakäytäntöjen noudattamisen valvomisen vähäisempiä. (Siltala 2003, 342-343.)

Oikeudellinen järjestelmä moraalisenä järjestelmänä edellyttää ihmisen kykyä vastuuseen. Mikäli emme ota lähtökohdaksemme näkökulmaa, jonka mukaan ihminen on omasta toiminnastaan vastuullinen subjekti, joka on kykenevä ymmärtämään ja noudattamaan sääntöjä, menetämme oikeuden moraalisen luonteen. Monissa eettisissä kysymyksissä saattaa toteutua säädetyin lain toivottava sisäinen neutraalius, mutta käsityksessään ihmisen luonteen perusominaisuudesta laki ei voi olla neutraali, vaan sen on sitouduttava tiettyyn alkupremissiin, eli ihmisen kykyyn olla vastuullinen. (Fuller 1969, 162-163.) Hart jaottelee vastuun käsitteen oikeusfilosofian hengessä neljään eri tyyppiin: ensinnäkin on olemassa roolivastuu, joka perustuu sosiaaliseen asemaan esimerkiksi organisaatiossa. Toisekseen on kausaalivastuu, joka perustuu tekojen seurauksiin, kolmanneksi on kykyvastuu, jolla tarkoitetaan vastuuta siitä, mihin toimijalla olisi ollut tai on mahdollisuus (ns. syyntakeisuus), sekä viimeisenä tilivastuu eli velvoite rangaistuksenalaisuuteen. (Hart 1970.)

Moraalisten velvollisuuksien ja oikeusnormien lähtökohta on, pelkistetyesti määritellen, sellaisten sääntöjen luominen ja noudattaminen jotka mahdollistavat järjestyneen yhteiskunnan olemassaolon. Mikäli moraali ymmärretään velvollisuutena pidättäytyä tietynlaisesta toiminnasta, josta on haittaa kanssaihmisille, sopii kuvattu määritelmä myös yksinkertaiseksi lain säätämisen perustaksi. (Fuller 1969, 5-6.) Turusen (1997, 212) mukaan moraalisella velvollisuudella voidaan kuvata joko yhteisön asettamaa painetta ja vaatimuksia yksilöä kohtaan tai yksilön omaa sitoutumista jotakin ihannetta kohtaan. Demokraattisessa ja vapaassa valtiossa elävä kansalainen saattaa hämmentyä, mikäli hänen tulee pohtia varsinaista moraalista velvollisuuttaan noudattaa voimassaolevaa lainsäädäntöä. Monelle riittää perustaksi lakien olemassaololle ja noudattamiselle yleinen lainkuuliaisuuden normi liitettynä vapaiden vaalien kautta valittuihin kansanedustajiin . (Wiberg 1988, 7-8.)

Moraalisessa merkityksessä täydellisen oikeuden (tai oikeudenmukaisuuden) toteutuminen on mahdotonta. Tästä huolimatta on kannattavaa pyrkiä sellaisten sosiaalisten sääntöjen ja niiden noudattamista valvovien instituutioiden kehittämiseen, jotka edesauttavat moraalisten hyveiden, kuten oikeudenmukaisuuden toteutumista. Emme tarvitse niinkään täydellistä tietoa oikeuden tai moraalin luonteesta, vaan riittävää tietämystä, jotta voimme kehittää itseämme ja yhteiskuntaamme parhaalla tavalla potentiaalimme käyttäen. (Fuller 1969, 11-12.) Potentiaalin käyttämisestä on myös kyse aristoteelisessa käsityksessä lain ja moraalin suhteesta. Ihminen on ennen muuta yhteisöllinen olento, jonka täyden potentiaalin käyttäminen tarkoittaa hyvän tavoittelua koko ihmislaajille, ei vain yksilölle itselleen. Laki toimii työvälineenä yhteisen hyvän saavuttamiselle ja vaatii yhteiskunnallisen moraalin vahvistuksen ja yhteisön riittävän kannatuksen ollakseen voimassa. (Laitinen & Launis & Wennberg 2000, 50-52.)

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

5.1 Tutkimuksen tarkoitus

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää niitä perusteita, joilla korkein oikeus arvioi velkajärjestelyä hakeneen henkilön velkaantumisen luonteen kevytmielisyyttä. Velkajärjestelyyn pääsemisen epäämisellä on todettu olevan merkittävä kielteinen vaikutus ihmisen taloudelliseen tulevaisuuteen, sosiaaliseen osallisuuteen sekä yleiseen hyvinvointiin (esim. Iivari & Mälkiä 1999, 76-80). Vakaviin velkaongelmiin joutuneiden talous- ja velkatilanteen korjaantumisesta velkajärjestelyllä on sen sijaan positiivinen kokemus (esim. Muttilainen 2003, 68-69). Yksi kunnallisen sosiaalityön perustehtävistä on taloudellisissa vaikeuksissa olevien ihmisten auttaminen. Oman sosiaalityön kokemukseni perusteella ajattelen, että erääntyneet laskut, maksuhäiriömerkinnät sekä tulojen ulosotto koskettavat erittäin suurta osaa sosiaalityön asiakkaista. Tästä syystä on tärkeää tietää, kenelle velkajärjestely soveltuu, kenelle ei. Velkajärjestely on järjestelmä, joka parhaimmillaan voi vapauttaa velkavankeudesta ja antaa ihmiselle mahdollisuuden uuteen alkuun.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- Kenelle velkajärjestely tarjoaa mahdollisuuden velkojen anteeksiantoon, entä keitä kriteerit mahdollisesti sulkevat kategorisesti ulos?
- Mitä tarkoitetaan kevytmielisellä velkaantumisella, joka estää velkajärjestelyyn pääsemisen yksityishenkilöltä?
- Millaisilla perusteilla ylivelkaantumisen moraalista moitittavuutta on korkeimman oikeuden päätöksissä arvioitu?

Tällä hetkellä voimassaoleva velkajärjestelylaki kehottaa tuomioistuimia huomioimaan syyt velkaantumiselle velkajärjestelypäättöstä tehdessään. Huomioitavia syitä ovat muun muassa se, millaisissa olosuhteissa velka on syntynyt, millaisilla perusteilla ihminen on velkansa ottanut ja onko hän muuten hoitanut talouttaan vastuullisella tavalla. Vastaukset edellä mainittuihin kysymyksiin antavat viitteitä joko velallisen taipumuksesta velkaantua ilmeisen kevytmielisesti, tai kertovat sitä vastaan. Mikäli velkajärjestely estyy kevytmielisyyden perusteella, on ylivelkaantuneella hakijalla edessään vuosia kestävä ulosotto. Ulosotto ja luottotietojen menettäminen tarkoittavat käytännössä syrjäytymistä luottoyhteiskunnasta, sekä samalla nostavat riskiä pitkäaikaiseksi sosiaalityön asiakkaaksi päätymiselle.

5.2 Aineistona korkeimman oikeuden ennakkopäätökset

Tutkimusaineistokseni tähän tutkielmaan olen valinnut korkeimman oikeuden ennakkopäätökset vuosilta 1993-2013, joissa pääasiallinen peruste oikeudelliselle ratkaisulle on ollut kevytmielisen velkaantumisen määrittelyssä. Korkeimman oikeuden pääasiallinen tehtävä on ennakkopäätösten antaminen sellaisissa kysymyksissä, jotka ovat koko oikeusjärjestyksen ohjaamisen kannalta merkittäviä. Lisäksi ennakkopäätöksiä annetaan yleensä asioissa, joissa lait ja asetukset jättävät paljon tulkinnanvaraa, eivätkä täten anna selvää vastausta käsillä olevaan oikeudelliseen kysymykseen. Korkeimman oikeuden ennakkopäätökset ja ne julkaistaan Korkeimman oikeuden ratkaisuja –nimisenä vuosikirjana kalenterivuositain, sekä Internetissä Finlex –palvelussa. Korkeimman oikeuden ennakkotapausten tulkinnalliseen luonteeseen kuuluu päättävien tuomarien mahdollinen erimielisyys asiassa. Tällöin eri mieltä oleva jäsen/jäsenet voivat jättää oman lausuntonsa perusteluineen päätöslauselman yhteyteen.

Ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen muodostaa yhden velkajärjestelylaissa mainituista esteperusteista velkajärjestelyn myöntämiselle yksityishenkilölle. Valitsemani ennakkotapausten aikajana on valikoitunut yksityishenkilön velkajärjestelylain voimassaolon mukaan. Rajaustani vastaavaa aineistoa löytyi lopulta Internetin Finlex- lakipalvelusta 14 oikeustapauksen verran, ensimmäinen vuodelta 1995 ja viimeinen vuodelta 2004. Mainintoja

kevytmielisestä velkaantumisesta löytyi kokonaisuudessaan 22 oikeustapauksesta vuosilta 1995-2012, mutta rajasin näistä kahdeksan pois lopullisesta tarkasteluaineistostani. Valintaani perustelen sillä, ettei kyseisissä päätöksissä perusteltu varsinaista oikeudellista ratkaisua kevytmielisellä velkaantumisella, vaan sanapari lyhyesti mainittiin jonkin muun käsiteltävän asian yhteydessä, lähinnä ohimennen. Valitsemiltani tapauksilta edellytin sitä, että korkein oikeus oli päätöksensä perusteluissa selkeästi ottanut kantaa hakijan ilmeisen kevytmieliseen velkaantumiseen, joko puolesta tai vastaan.

Julkaistuissa ennakkopäätöksissä käydään ensin muutaman lauseen tiivistelmällä läpi tapauksen pääkohdat, ratkaisu sekä asian ratkaisseiden korkeimman oikeuden jäsenten mahdollinen erimielisyys/tieto siitä onko asiassa jouduttu äänestämään. Varsinaisen oikeustapauksen selostaminen alkaa asian käsittelystä alemmissa oikeusasteissa (käräjäoikeus, hovioikeus), joissa kerrotaan tapauksen aineelliset yksityiskohdat sekä perustelut oikeuden ratkaisuille suhteellisen lyhyesti. Joskin velkajärjestelypäätöksestä hovioikeudessa eri mieltä olleiden jäsenen lausunto taikka esittelijän päätöksestä eroava ehdotus pidentävät tapausselostusta. Aineistoni tapauksissa jopa viidessä kolmestatoista oli hovioikeuden jäsen tai esittelijä ollut erimielinen lopullisen päätöksen kanssa. Tämän jälkeen seuraa valitusluvan myöntäminen korkeimpaan oikeuteen, sekä sen ratkaisu, joka sisältää perustelut sekä lopullisen päätöslauselman. Sivumitalta ja perusteluiden pituudelta ennakkopäätökset voivat erota suhteellisen paljon toisistaan. Oman aineistoni lyhin päätös oli kaksisivuinen, pisin kymmensivuinen. Kahdessa tapauksessa kolmestatoista korkeimman oikeuden jäsen oli jättänyt eriävän mielipiteen tapauksen ratkaisusta.

5.3 Käräjäoikeuksien velkajärjestelypäätökset

Velkaantumisen kevytmielisyyden määrittelyn vaikeus ja tulkinnanvaraisuus on nähtävissä myös eri oikeusasteiden toisistaan eroavissa päätöksissä. Kahta lukuun ottamatta kaikki aineistoni käräjäoikeuksien tekemät velkajärjestelypäätökset muuttuivat korkeimmassa oikeudessa. Hovioikeudet olivat seuranneet kaikissa ratkaisuissaan käräjäoikeuksia.

Taulukossa 1 on kuvattuna aineistoni velkajärjestelypäätökset (N=14) ja niiden ratkaisuiden muuttuminen eri oikeusasteissa.

Taulukko 1. Velkajärjestelypäätösten muutos

Oikeuden taso jolla päätös (N=14) tehty	Velkajärjestelypäätös myönteinen	Velkajärjestelypäätös kielteinen
Käräjäoikeus	0	14
Hovioikeus	0	14
Korkein oikeus	12	2

Ratkaisuiden muuttuminen ei luonnollisesti kerro käräjäoikeuksien yleisestä "virhemarginaalista" paljoakaan, sillä jo korkeimpaan oikeuteen valituslupaa haettaessa arvioidaan oikeustapauksen ennakkollinen luonne, eli onko kyseessä oikeusjärjestelmän ja lakien käytännön soveltamisen kannalta mahdollisesti merkittävä oikeudellinen linjaus. Toisin sanoen varsinaisena aineistonani ovat olleet juuri ne tapaukset, joissa on tulkittu olevan jotakin uutta, laajempaa periaatteellista arvoa velkajärjestelylain soveltamiselle tuomioistuimissa.

Käräjäoikeudet vaikuttavat aineistoni perusteella noudattavan hyvin säntillisesti tulkintalinjaa, joka perustuu velkaantuneen kykyyn tiedostaa oma taloudellinen tilanteensa ja toimia sen mukaisesti. Ilmeisen kevytmielisen velkaantumisen tunnusmerkistö täyttyy ja velkajärjestelylle tulee este, mikäli hakijan olisi tullut etukäteen ymmärtää ettei hän kykene selviytymään veloistaan. Seuraavissa aineistoesimerkeissä hakijat ovat ottaneet vielä lisälainaa sekä sitoutuneet takausvastuisiin jo ennestään kehnosta taloustilanteestaan huolimatta, mikä on johtanut kielteiseen velkajärjestelypäätökseen käräjäoikeudessa.

"A ja B:n olisi pitänyt vuonna 1990 ymmärtää, etteivät he kykene selviytymään veloistaan, koska heille ei olisi laskelman mukaisesti tällöin jäänyt elämiseen enää lainkaan rahaa. Tämän vuoksi uuden velan ottaminen omakotitalon rakentamiseen oli ollut ilmeisen kevytmielistä." E1

"Hakijat eivät olleet esittäneet selvitystä siitä, että heillä asunto- ja remonttilainojen lisäksi myöhemmin lisälainoihin ja takausvastuisiin sitoutuessaan olisi ollut perusteltu syy olettaa selviytyvänsä niistä." E11

Ahokas, Passini ja Pirttilä-Backman (2005, 120-121) toteavat kaikkien yhteiskunnan sisällä vallitsevien sosiaalisten suhteiden ja niitä määrittävien lakien, normien ja säädösten perustuvan tulkintaan siitä, mitä on vastuu. Kahden subjektin välisen suhteen tasapainotilan horjuessa, aktualisoituu vastuun käsite jommallekummalle osapuolelle (emt.) Velkaantuneen oman vastuun, harkinnan ja tietotason merkitystä korostettiin painokkaasti myös yritystoiminnan aloittamiseen liittyvää velkaantumista arvioitaessa. Käräjäoikeus argumentoi hyvin yksityiskohtaisesti perusteita liiketoiminnan kannattamattomuudelle, jotka hakijan olisi tullut ennen velkaantumistaan ymmärtää ottaa huomioon. Kielteisen velkajärjestelypäätöksen perusteluissa vedotaan "yleiseen tietoon", jonka mukaan Kannelmäki ja erityisesti sen rautatieasema on ostovoimaltaan heikko sekä muutoinkin huono kauppapaikka. Täysin velkarahalla aloitetun liiketoiminnan yhteydessä ei mainita luotonantajan, eli pankin vastuuta arvioida asiakkaansa velanmaksukykyä, eikä toisaalta talouden laman mahdollista merkitystä ihmisten vaatteidenostohalukkuuteen ja kaupan menestykseen.

"A oli alkanut pitää pääasiassa naisten vaatteita myyvää kauppaa Kannelmäen asemalla. Paikka oli huono. Junalta tulevat tai junalla lähtevät Kannelmäessä asuvat ihmiset eivät pysähtyneet asemalla olevaan vaatekauppaan kuin vähäisissä määrin. Yleisesti tiedettiin, että Kannelmäki oli asuntoalue, jossa ihmisten ostovoima oli huono. Jo vaatekaupan aloittaminen Kannelmäen asemalla oli sisältänyt riskin kaupan epäonnistumisesta, minkä riskin kaupan aloittaminen kokonaan velkarahalla oli kaksinkertaistanut." E12

Seuraavassa yritystoimintaa kuvaavassa aineistoesimerkissäni heijastuu tiivistettynä suurin osa niistä argumentointiperusteista, joilla ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen yleisimmin on käräjäoikeuksien kielteisissä velkajärjestelyratkaisuissa määritelty.

”Viimeistään tilikaudella, jolloin yrityksen vieraan pääoman määrä oli noussut liikevaihdon suuruiseksi, velallisten olisi täytynyt käsittää, etteivät he kykene maksamaan velkojaan...tästä huolimatta toimintaa oli jatkettu ja velkojille oli aiheutunut lisätappioita. Siihen nähden, että velalliset olivat käyttäneet yhtiöllä ollutta vierasta pääomaa yksityisottoihinsa, he olivat suhtautuneet välinpitämättömästi velkojen etuihin ja oikeuksiin.” E13

Velkaantuneilla on tulkittu olleen tarvittavat tiedot ja realistinen käsitys velkaantumisensa tasosta, jolloin heidän olisi tullut ymmärtää reagoida oikein oireileviin talouspulmiin. Sen sijaan, että velalliset olisivat tällöin käsittäneet lopettaa yritystoimintansa ja minimoida tappionsa, he ovat jatkaneet yrityksen toimintaa velkaantuen edelleen. Tämän lisäksi he ovat käyttäneet saamaansa lainarahaa omiin elinkustannuksiinsa. Hakijat ovat käräjäoikeuden mukaan ylivelkaantuneet tietoisesti, käyttäneet lainaamaansa rahaa muuhun kuin ovat velkojilleen antaneet ymmärtää ja kokonaisuudessaan arvioiden suhtautuneet velkojen etuihin ja oikeuksiin välinpitämättömästi.

Käräjäoikeuksien ratkaisuissa näyttää korostuvan ihmisen oman vastuun merkitys velkaantumisestaan. Ylivelkaantuneiden vaihtelevien velkapolkujen sekä yhteiskunnallisten olosuhteiden kokonaisvaltainen harkinta vaikuttaa jäävän käräjäoikeuksien argumentoinnissa suhteellisen vähäiseen asemaan. On toki selvää, että ratkaisuiden perusteluista saattaa heijastua tietynlainen liukuhihnamaisuus, sillä velkajärjestelyhakemuksia on velkajärjestelylain voimaantulosta lähtien tehty käräjäoikeuksille monta tuhatta vuodessa. Korkein oikeus yksinkertaisesti omaa paremmat resurssit sekä kompetenssin huomioida ylivelkaantuneiden tilanteiden yksilöllisyys sekä toisaalta havainnoida yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevat laajakantoisemmat taloudelliset-virtaukset, jotka vaikuttavat niin velan ottajien kuin antajienkin toimintaan.

5.3 Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi

Silverman (2000, 8-9) toteaa laadullisen tutkimuksen tarkoittavan yksinkertaisimmillaan sitä, että preferoidaan sanojen sekä kuvien analysointia tapana hankkia tietoa, etsitään merkityksiä mieluummin kuin mekaanisia malleja ja tuotetaan uusia hypoteeseja niiden pelkän testaamisen sijaan. Sosiaalitieteissä usein vallitsevana esitetty vastakkainasettelu laadullisen ja määrällisen tutkimuksen välillä on turha, sillä molempien menetelmien tarkoitus on tarjota tapoja, joskin erilaisia, tutkia todellisuuden ilmiöitä. Sekä laadullisen että määrällisen tutkimuksen toteuttaminen vaatii ymmärrystä valita käsillä olevaan tutkimusongelmaan sopivin tutkimisen menetelmä. Molempia koskettavat samat laatukriteerit kuin mitä tahansa systemaattisesti ja huolella toteutettua kuvausta tai selitystä. (Emt., 11-12.)

Alasuutari (1999, 44-48) sen sijaan lähestyy laadullista tutkimusta arvoituksen ratkaisemisena. Tutkimuksen etenemiseen kuuluu ensimmäisenä vaiheena havaintojen tekeminen, jolloin kerättyä aineistoa tarkastellaan tietystä teoreettisesta viitekehyksestä käsin, vähitellen karsien, pelkistäen ja yhdistellen tutkimusongelman kannalta jäljelle jäävä olennainen materiaali. Varsinainen tutkijan salapoliisityö alkaa vaiheessa, jota kutsutaan myös tulosten tulkinnaksi. Arvoituksen ratkaiseminen eli tulkinta tarkoittaa aineistosta tuotettujen johtolankojen ja muiden käytettävissä olevien vihjeiden avulla tehtävää tutkittavan ilmiön merkitystulkintaa. (Emt., 39-44.) Eskola ja Suoranta (1998, 149) toteavat ihmistieteiden tulkinnan eroavan luonnontieteistä siinä, että jälkimmäinen sisältää vain ensimmäisen asteen tulkintaa, sillä "luonto ei suinkaan tulkitse itseään". Ihmistieteissä kyse on toisen asteen tulkinnasta, jossa sosiaalitieteilijän ammattitaitoa mitataan kyvyssä jatkaa ensiasteen tulkinnasta uusia merkityssisältöjä reflektion ja teoreettisen ajattelun avulla. (Emt., 149.) Laadullista tutkimusta tehdessä on hyvä muistaa omien ennakkokäsitysten merkitys aineiston tulkinnassa. Mikäli tutkijalla on vahva, subjektiivinen käsitys tutkimuksensa tuloksista jo etukäteen, hän todennäköisesti pyrkii aineistoaan samansuuntaisesti myös tulkitsemaan. (Metsämuuronen 2001, 50.)

Sisällönanalyysi on laadullisessa tutkimuksessa käytettävä perusmenetelmä, joka toimii paitsi yksittäisenä tutkimusmetodina, myös laajempaa teoreettisena viitekehyksenä erilaisissa

analyysikokonaisuuksissa. Suurin osa laadullisen tutkimuksen metodeista perustuu tavalla tai toisella sisällönanalyysiin, mikäli tällä laajasti ajatellen ymmärretään kirjoitettujen, kuultujen tai nähtyjen aineistojen sisällön analysoimista. (Tuomi & Sarajarvi 2009, 91.) Sisällönanalyysi sopii hyvin niin dokumenttien (kuten kirjat, artikkelit, raportit, puhe, haastattelut jne.) kuin strukturoimattomankin aineiston analysointiin. Kyseisen metodin tarkoitus on pyrkiä saamaan tutkittavaksi valitusta ilmiöstä kuvaus yleisessä, tiivistetyssä muodossa. Ongelmallisena sisällönanalyysissä voidaan pitää sitä, että toisinaan tutkija saattaa kuvata tekemäänsä analyysiä hyvinkin tarkasti ja järjestelmällisesti, mutta jättää varsinaiset johtopäätökset tekemättä. Tällöin pelkkä aineiston järjestely tullaan esittäneeksi tutkimuksen tuloksina. (Emt., 103.)

Sisällönanalyysi on tekstianalyysiä, jossa etsitään tekstistä erilaisia merkityksiä. Sisällönanalyysissä kuvataan dokumenttien sisältöä sanallisesti, toisin kuin esimerkiksi sisällön erittelyssä, jossa kuvailu perustuu tekstin kvantitatiiviseen analyysiin. (Tuomi & Sarajarvi 2009, 105-106.) Tekstuaalista aineistoa on mahdollista luokitella, tematisoida ja tyypitellä analyysiä tehtäessä. Tekstimassasta voidaan esimerkiksi nostaa esille tutkimusongelmaa valaisevia teemoja, joiden ilmenemistä ja variointia aineistossa tutkitaan. Onnistunut teemoittelu ei kuitenkaan tarkoita sitaattikokoelman esittelyä, vaan empiria on kyettävä sitomaan teorian kanssa yhteen. Tekstien sisältöjä analysoidessa ei olla niinkään kiinnostuneita siitä, sisältävätkö ne "tosia" väittämiä, vaan kuinka kirjoituksella prosessina tavoitetaan eräänlaisia viitteitä todellisuudesta (Silverman 2000, 128).

Olen tutkielmassani toteuttanut sisällönanalyysin lukemalla aineistoani perusteellisesti läpi moneen otteeseen. Lukiessani pyrin ensimmäisenä saamaan kokonaiskuvan ylivelkaantuneiden hakijoiden elämäntilanteista sekä myönteisten ja kielteisten velkajärjestelypäätösten lukumäärästä eri oikeusasteissa. Tämän jälkeen keskityin korkeimman oikeuden tekemien ratkaisuiden perusteluosuuksiin, joissa suoraan määriteltiin ilmeisen kevytmielisen velkaantumisen tapaa. Jatkoin vielä aineiston lukua keskittymällä hienovaraisempiin viittauksiin, joissa argumentoitiin esimerkiksi hakijan/hakijoiden toiminnan "moitittavuutta" tai velkaantumismotiivien hyväksyttävyyttä erilaisilla perusteilla. Taulukossa 2 olen kuvannut tarkemmin teemoitteluprosessiani.

Taulukko 2. Teemoittelun alustavat argumenttikimput

Korkeimman oikeuden ratkaisuihin mainitsemia perusteita/argumentteja	Tapausten lukumäärä (N=14), joissa perustetta käytetty
Perhe, lapset, parisuhde	6
1990 –luvun lama	3
Fyysinen/psykkinen sairaus	1
Pankin vastuu luoton myöntäjänä	3
Velkahistoria/ velan peruste	14
Velallisen yrityksen selviytyä veloistaan	3
Kulutustavat (ylikuluttaminen)	4

Vähitellen koostin aineistostani viisi erilaista kategoriaa tai argumenttien kimppua, joilla korkein oikeus oli ilmeisen kevytmielistä velkaantumista arvioinut. Arvioinneissa korostuivat vastasyt, joiden perusteella velkaantumisen tapa ei näyttäytynyt kevytmielisenä. Korkeimman oikeuden ennakkopäätöksistä tulkitsemani kategoriat, jotka esittelen yksityiskohtaisesti seuraavassa tulostuvassa, ovat 1) velan syntyperusteet, 2) tapa hoitaa taloutta, 3) perheen merkitys moraalisen tulkinnassa, 4) sosiaalinen suorituseste ja 5) velkaantuneen henkilökohtainen motivaatio.

6 ILMEISEN KEVYTMIELINEN VELKAANTUMINEN

Ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen on osoittautunut tuomioistuimissa yleisimmin sovelletuksi esteperusteeksi velkajärjestelypääöstä tehtäessä. Määritelmänä ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen on suhteellisen avoin ja jättää tuomioistuimille tilaa kokonaisharkintaan. Harkinnan tarkoitus on punnita vastakkain velkajärjestelyn myöntämistä ja kieltämistä koskevia argumentteja. (Koskinen 1995, 5-7). Yhteiskunnassa tiedostetusti tai tiedostamatta vallitsevien arvojen ja arvostusten voidaan todeta vaikuttavan kevytmielisyyden tulkintaan (Emt., 286).

Tulen tässä luvussa ensinnäkin kuvailemaan aineistostani yleisemmällä tasolla ilmenneitä seikkoja, kuten velkajärjestelyhakemusten pääasiallisen velkatyyppin ja velan määrän. Tämän jälkeen tulen yksi kerrallaan esittelemään omassa alaluvussaan aineistostani sisällönanalyysiä ja teemoittelua käyttämällä tulkitsemani kategorian/perustekimpun, jota korkein oikeus on soveltanut argumentoidessaan ratkaisuaan velkajärjestelyn myöntämisen puolesta, tai sen kieltämiseksi. Velkajärjestelyä hakeneista olen päättänyt käyttää sekä yksikkö- että monikkomuotoa, sillä aineistossani on myös velkajärjestelyä yhdessä hakeneita avo- tai aviopuolisoita. Olen numeroinut aineistokseni valitsemani korkeimman oikeuden ennakkopäätökset juoksevin numeroin ja suoraan lainatuissa sitaateissa ne näkyvät nimettyinä E1, E2, E3, E4 ja niin edelleen.

6.1 Yleisesti velkajärjestelyä hakeneiden veloista ja hakijoista

Aineistonani olleista neljästätoista ennakkopäätöksestä puolessa pääasiallinen velkaantumisen tyyppi oli asumiseen liittyvät lainat. Pääasiallisella velkaantumisen tyyppillä tarkoitan tässä rahalliselta määrältään suurinta yksittäistä lainaa, joka kuuluu hakijan/hakijoiden kokonaisvelkamäärään. Asuntovelallisten osuus ylivelkaantuneista kotitalouksista on todettu olleen erityisen suuri 1990-luvun alkupuolella, mikä oli seurausta

asuntojen hintakuplan nopeasta purkautumisesta yhdessä työttömyyden rajun kasvun kanssa (Koskinen 1995, 123). Erilaisten kulutusluottojen osuus oli aineistostani hiukan alle neljännes, yrityslainoja päävelkatyyppinä oli kaksi kappaletta ja takaus- ja muita ulosottovelallisia vain yksi (ks. tarkemmin taulukko 3).

Taulukko 3. Velkaantumisen syyt ja tapausten lukumäärä

Velkaantumisen pääasiallinen tyyppi	Tapausten lukumäärä (N= 14)
Asumiseen liittyvät lainat	7
Kulutusluotot	3
Velan takaus	1
Yrityslaina	2
Muut peruselinkustannukset*/ulosottovelka	1

*sähkölasku, vuokratelka, sairaanhoitolasku

Taulukosta 3 ilmenee, että useimmilla velkajärjestelyä hakeneista oli enemmän kuin yksi velka. Yleisin velkatyyppien yhdistelmä aineistossani koostui määrältään suurehkosta asuntolainasta yhdistettynä yritysvelkaan tai takausvelkaan. Muutama oli ottanut lisäksi kulutusluottoja selviytyäkseen suuremman päävelkansa maksueristä. Vain yhdellä hakijalla ei ilmoituksensa mukaan ollut asuntolainan lisäksi mitään muuta lainaa. Myös Iivari ja Mäkiä (1999, 35) ovat tutkimuksessaan todenneet velkajärjestelyä hakevien velkojen yleensä sisältävän vähintään paria erityyppistä lainaa, tyypillisimmin yritys-, takaus-, kulutus- ja asuntoluottoja.

Taulukko 4. Velkaantumisen kaikki syyt ja esiintyvyys.

Kaikki velkaantumisen syyt	Syiden esiintymismäärä koko aineistossa
Asumiseen liittyvät lainat	7
Kulutusluotot	6
Velan takaus	5
Yrityslaina	3
Verovelka	1
Elatusapuvelka	1
Muut peruselinkustannukset/ulosottovelka	1

Velkojen kokonaismäärät, jotka taulukossa 4 esitän alkuperäisessä muodossaan markkamääräisinä, vaihtelivat suhteellisen paljon toisistaan. Pienin velkasumma oli hiukan alle 50 000 markkaa, suurin velkasumma lähes 4,5 miljoonaa markkaa. Velkojen kokonaismäärissä on nähtävissä painotuksen osuvan suurehkoihin velkoihin, lähemmäs miljoonaan markkaan ja yli. Toisaalta myös alle puolen miljoonan markan velkoja oli aineistossani kohtuullisen paljon. Kovinkaan yllättävää ei ole, että suurin velkasumma koostui moninkertaisesta yritysvelasta ja asuntolainasta, sen sijaan pienin velkasumma oli yhdistelmä kulutusluotosta ja elatusapuvelasta.

Taulukko 4. Velkojen kokonaismäärät.

Velkojen kokonaismäärä	Tapausten lukumäärä (N= 14)
0 – 250 000 mk	2
250 000 mk – 500 000 mk	4
500 000 mk – 750 000 mk	1
750 000 mk – 1 000 000 mk*	5
Yli miljoona mk	2

* Yhdessä tapauksista ilmoitettu valuuttana euro, kokonaisvelka 150 000 euroa.

Valitettavasti jokaisesta aineistoni ennakkopäätöksestä ei käynyt ilmi ylivelkaantuneen hakijan ammatti, koulutus tai muu sosioekonominen asema, mutta varovaisia päätelmiä voi tehdä niistä joista tiedot löytyivät. Kolmessa tapauksessa hakija tai toinen hakijoista oli jäänyt työkyvyttömyyseläkkeelle, vain yhdessä tapauksessa hakija oli työtön. Kymmenessä tapauksessa hakija/hakijat olivat edelleen palkkatyössä tai toimivat yrittäjinä. Velkajärjestelyä hakeneiden ammattinimikkeitä olivat muun muassa siivooja, trukiasentaja, perhepäivähoitaja, myyjä, talonmies, kerroshoitaja ja kokki. Vaikka on todettu, että korkeimmin koulutetulla väestönosalla on ollut 1990-luvulla markkamäärältään suurimmat velat, ovat silti kokemukset ylivelkaantuneisuudesta olleet yleisimpiä vain perusasteen tutkinnon suorittaneiden luotonkäyttäjien talouksissa (Muttilainen 1996, 26-27).

Ylivelkaantuneet ja velkojaan järjestelemään joutuneet kotitaloudet eroavat sosioekonomisilta piirteiltään velkaantuneista kotitalouksista. Omien velkojen järjestely, joka saattaa tarkoittaa vaikka vain pientä muutosta velan takaisinmaksuaikataulussa, on todettu olevan yleisintä yksinhuoltajilla, yrittäjillä, työelämän ulkopuolella olevilla (ei eläkeläisillä) ja alemman keskiasteen koulutuksen saaneilla keski-ikäisillä. Vähiten velkojaan ovat järjestelleet esimerkiksi lapsettomat pariskunnat sekä korkeasti koulutetut. Ylivelkaantuneiden asemaa tulkitessa merkit huono-osaisuuden kasautumisesta ovat selvemmät. Ylivelkaantuneista talouksista suurin osa on yksinhuoltajien ja yksinäisten, vähän koulutettujen, vuokra-asunnossa asuvien ja työelämän ulkopuolisten kotitalouksia. Velkaongelmariskien kasaantumista nimenomaan huono-osaisiin kotitalouksiin tukee myös se havainto, että velkojen järjestelyä sekä ylivelkaantuneisuutta esiintyy eniten alhaisen velkamäärän talouksissa. Toisin sanoen velkaongelmat eivät johdu niinkään velan suuresta rahallisesta määrästä, vaan alunperinkin heikoista ja joustamattomista taloudellisista resursseista. (Muttilainen 1996, 31-33.)

6.2 Velan syntyperusteet

Velan ottamisen perusperiaatteihin sisältyy ajatus siitä, että ihminen tietää miten hän tulee maksamaan velkansa takaisin. Jokainen on jotakin lainatessaan tietoinen velallisen ja velkojan välille syntyvästä velvoitteesta. Filosofi Immanuel Kantin kuuluisa moraalisen toiminnan

ohjenuora, niin sanottu kategorinen imperatiivi, tunnustaa vain sellaisen toiminnan oikeellisuuden, jonka voimme yleistää lainomaisena koskemaan kaikkia. Jos lainaamme joltakulta rahaa, on meillä oltava suunnitelma ja vilpitön ajatus velan takaisinmaksusta. Yhtälailla lainatessamme toiselle luotamme lainaajan aikomukseen maksaa velkansa takaisin. Luottamus on vastavuoroista, kaikkia koskeva ja kantilaisittain yleistettävissä oleva moraalinen koodi.

Perussääntönä kevytmielistä velkaantumista tunnistettaessa on pidetty sitä, että mikäli velallisen on jo velkaa ottaessaan pitänyt ymmärtää, ettei hän kykene velan takaisinmaksuun, on kyseessä kevytmielinen velkaantuminen (Koulu & Niemi-Kiesiläinen 1999, 38). Tämä perussääntö näkyi hyvin selkeästi myös omassa aineistossani. Näin ollen korkein oikeus on tulkinneen lähtökohdaksi ottanut ihmiskäsityksen, jossa yksilö on ennen kaikkea moraaliltaan autonominen olento. Hänen oletetaan käyttävän rahaa rationaalisesti ja harkiten, sekä kykenevän ennakoimaan taloudellista tulevaisuuttaan riittävässä määrin, kuten seuraavista aineistokatkelmista käy ilmi.

"Kun otetaan huomioon puolisojen vanhojen velkojen suuri määrä ja heidän käytettävissään olleet tulot ja perheen menot, puolisojen talous on ollut kestävämmällä pohjalla. Tulot olisivat lähes kokonaan menneet vanhojen velkojen ja asuntovelkojen hoitomenojen suorittamiseen, jolloin elämiseen ei olisi jäänyt rahaa. A:n ja B:n on täytynyt asuntovelat ottaessaan ymmärtää, ettei heillä tule olemaan mahdollisuuksia suoriutua niistä (...) on todennäköistä, että he ovat velkaantuneet ilmeisen kevytmielisesti." E1

"autoa koskeva osamaksusopimus tilanteessa, jossa A:lla ei ollut mitään mahdollisuuksia noudattaa entisiäkään velkasitoumuksia osoittaa epäilyksettä, että hän on velkaantunut kevytmielisesti." E2

Velkaantumisen konkreettisella syyllä on runsaasti painoarvoa kevytmielisyyttä arvioitaessa. Mihin ihminen on lainaamansa varat käyttänyt, leipään vai sirkushuveihin? Velan käyttäminen

ylellisyyskulutukseen on yleensä tulkittu olevan osoitus kevytmielisyydestä (HE 183/1992, 61). Joskaan käsitteen ”ylellisyyskulutus” tarkempi määrittely ei ole täysin ongelmaton. Sen sijaan välttämättömien peruskulujen, kuten lääkkeiden, ruuan sekä vuokran takia velan ottaminen ei lähtökohtaisesti ole kevytmielistä.

”mikään ei viittaa myöskään siihen, että A olisi käyttänyt tulojaan ylellisyyskulutukseen tai muulla velkajärjestelyn myöntämisen kannalta arveluttavalla tavalla.” E7

”uudet velat koostuvat pääosin perusturvaan kuuluvien menojen, kuten vuosina 2001 ja 2002 aiheutuneiden välttämättömien sairaanhoitokustannusten, vuoden 1998 sähkön tasauskassan ja vuoteen 1994 kohdistuvan vuokran maksamatta jäämisestä...näiden velkojen perusteet ja niiden syntymisajankohdat eivät kuitenkaan viittaa siihen, että A olisi tältä osin velkaantunut ilmeisen kevytmielisesti.” E14

Aineistostani heijastuu korkeimman oikeuden hyvin yksityiskohtainen tapa arvioida velkojen syntyperusteita ja niiden soveliaisuutta. Yleinen rajanveto velkaantumisestaan tietoisien ihmisten sopivalle ja sopimattomalle kulutuskäyttäytymiselle vaikuttaa kulkevan välttämättömyydessä. Kaikki muu, mikä ei ole hengissä säilymisen ja terveyden ylläpidon kannalta olennaista, voidaan tulkita olevan ylimääräistä, velkaantuneelle liiallista kuluttamista.

”on aihetta arvostella sitä, että A on vuonna 1993 velkaantunut lisää ostamalla osamaksusopimuksella huonekaluja” E6

”uusiin velkoihin sisältyy myös vuonna 2002 postimyynnistä tilattuja ihonhoito- ja terveystarvikkeita koskevia maksamatta jääneitä laskuja yhteismäärältään 243 euroa. Näitä tuoreita velkoja ei voida sinänsä pitää A:n olosuhteisiin ja taloudelliseen asemaan nähden välttämättöminä menoina. Niiden määrä on kuitenkin ollut verrattain pieni.” E14

Kulutusluottoihin otetaan aineistossani lähtökohtaisesti kriittinen kanta. Kuluttajansuojalain (38/1978) 7 luvun 1§ määrittelee kuluttajaluoton olevan luottoa, jonka elinkeinonharjoittaja (luotonantaja) myöntää tai lupaa myöntää kuluttajalle lainana, maksuylkkäyksenä tai muuna vastaavana taloudellisena järjestelyinä. Kevytmielisen velkaantumisen on ajateltu usein liittyvän velallisen liialliseen kuluttamiseen suhteessa hänen olosuhteisiinsa (Koskinen 1995, 19). Toisaalta on tulkittava, ettei kuluttaminen ole koskaan täydellisen autonomista, ympäröivästä sosiaalisesta kontekstista riippumatonta yksilön toimintaa. Baudrillardin (1998, 75) analyysin mukaan ajatus yksilöllä heräävästä yksittäisestä tarpeesta, jonka hän loogisesti pyrkii kuluttamalla tyydyttämään, on yksinkertaistava. Tarvetta ja halua kuluttamiseen tulisi sen sijaan tarkastella systeeminä, joka on suora ja organisoitu jatke (mutta vain jatke) teollisesta tuotannosta elävälle modernille yhteiskunnalle (emt., 76).

Ylikuluttamisen arviointiin liittyy velan syntyyn pohdinta, jonka oletetaan heijastelevan velallisen tapaa toimia myös laajemmin. Esimerkiksi työttömäksi jäätyään, tulisi ihmisen ymmärtää laskea kulutustasoaan suhteessa tulojensa vähenemiseen. Työttömän lisävelkaantuminen ja kavereiden kulutusluottojen takaaminen oli korkeimmalle oikeudelle riittävä indikaattori kevytmielisestä velkaantumisesta ja peruste velkajärjestelyhakemuksen hylkäämiselle, kuten seuraavasta esimerkistä käy ilmi.

"A, hänen avopuolionsa ja eräs kolmas henkilö olivat vastavuoroisesti taanneet toistensa kulutusluottoja. A oli sitoutunut 40 000 markan takaukseen vielä työttömäksi jäätyään (...) A:n velkaantuminen oli ilmeisen kevytmielistä, kun otettiin huomioon, minkälaista harkintaa A:n asemassa olevalta henkilöltä kohtuudella voitiin vaatia." E3

Toisaalta myös kulutusluottojen syntyä tarkasteltaessa pyritään ottamaan velkaantuneen kokonaistilanne huomioon. Mikäli ilmenee sellaisia poikkeuksellisia syitä, joilla kulutusluoton käyttöä voidaan perustella, ei korkein oikeus pitänyt velkaantumisen tapaa kevytmielisenä. Tällöin hakijan elämäntilannetta on tulkittu kokonaisuutena ja harkinnassa pyritty huomioimaan olosuhteiden merkitys hakijan toiminnalle.

”Vuonna 1992 A on hankkinut luottokortin...ja sen maksamatta oleva kokonaissumma on 15 910 markkaa. A:lla on sairauksiensa ja olosuhteissaan tapahtuneiden muutosten vuoksi todennäköisesti ollut hänen tavanomaisina pidettäviin menoihinsa nähden ylimääräisiä kuluja vuonna 1992. Näin ollen on perusteltua lähteä siitä, ettei luottokortilla saaduista varoista ainakaan hyvin suurta summaa ole käytetty kevytmieliseen kulutukseen.” E10

Yksityisyrittämiseen liittyvän velkaantumisen luonteeseen suhtauduttiin aineistoni perusteella joustavasti. Yrittäjyyteen kuuluu luonnostaan tietty epävarmuus taloudellisesta tulevaisuudesta, jonka ennustamista ei liiketoimintaa aloittelevalta kohtuudella voida edellyttää. Lisäksi elinkeinotoiminnan jatkaminen velkaantumisesta huolimatta, sillä oletuksella että yritys alkaa tulevaisuudessa menestyä, saattaa olla merkki liiallisesta optimismista, mutta tuskin ilmeisestä kevytmielisyydestä (Mutttilainen 1997, 77).

”Liiketoiminnan aloittamiseen ja harjoittamiseen liittyy tavanomaisesti taloudellinen riskinotto ja jonkinasteinen velkaantuminen. Liiketoiminta voi epäonnistua, jolloin seurauksena saattaa olla vastuu tuntuvistakin veloista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että lähtökohtaisesti kysymys olisi kevytmielisestä velkaantumisesta.” E12

Hallituksen esityksessä (183/1992, 28) kehoitetaan kiinnittämään huomiota elinkeinotoiminnan mahdolliseen keinotteluluonteisuuteen ja voitontavoitteluun suhteettomalla riskillä. Velkaantumisen hyväksyttävyyttä arvioitaessa tulee ottaa huomioon koko velallisen tapa suhtautua taloudellisiin velvoitteisiinsa. Mikäli ihminen muissa toimissaan on osoittanut huolellisuutta ja vastuunkantoa, on korkeimman oikeuden mukaan todennäköisempää, että hän noudattaa samoja periaatteita myös muualla.

”Huomiota on kiinnitettävä muun muassa siihen, onko velkaantuminen liiketoiminnan laatuun ja laajuuteen nähden pysynyt liiketoiminnan harjoittajan edellytykset huomioon ottaen hyväksyttävissä rajoissa. Merkitystä on annettava myös sille, millä tavalla velallinen

on pyrkinyt huolehtimaan sekä liiketoiminnasta että muista velvoitteistaan ja millainen velkaantumisen kehitys on ollut liiketoiminnan päätyttyä.” E12

Kokoavasti voidaan todeta, että ylivelkaantuneisuuden aiheuttaneiden velkojen syntyperusteilla on suuri merkitys velkaantumisen kevytmielisyyttä arvioitaessa. Velkaantumisen syntyperusteisiin olen tulkinnut sisältyvän niin velan ottamisen konkreettisen syyn, kuten yrityksen perustamisen tai asunnon oston, sekä velkaantumiseen liittyvät taustamotiivit, eli henkilön aiomukset ja perustelut velkaantumiselleen. Tässä mielessä ”velan syntyperuste” on eräänlainen sateenvarjokäsite, hiukan teennäinen sellainen, sillä se selkeästi liittyy myös seuraavissa alaluvuissa esiteltyihin argumenttikimppuihin.

Korkeimman oikeuden ratkaisuissa heijastuu toisaalta yksilön oma moraalinen vastuu velkaantuessaan, jolloin epärealistiset suunnitelmat sekä ylellisyyskuluttaminen tulkitaan olevan osoituksia kevytmielisyydestä. Toisaalta annetaan myös ymmärrystä ihmisen muuttuvien elämäntilanteiden tuomille haasteille, mikä ratkaisuissa näkyy kokonaisharkinnan merkityksen painottumisessa. Motiivit esimerkiksi kulutusluoton käyttämiselle ovat tärkeämpiä kuin kulutusluottoihin lainaamisen tyylinä usein liitetty moraalinen kyseenalaisuus. Itsestään selvänä lähtökohtana rahan lainaamiselle korkein oikeus tuntui pitävän kykyä suunnitelmalliseen ja järkevään taloudenpitoon. Seuraavassa alaluvussa tulen käsittelemään sitä, miten yksilön tapa hoitaa talouttaan vaikuttaa kevytmielisen velkaantumisen arvioinnissa.

6.3 Tavasta hoitaa talouttaan

Ylivelkaantuneen kokonaisvaltainen tapa hoitaa talouttaan vaikuttaa hänen mahdollisuuksiinsa päästä velkajärjestelyyn. Tietyille ajalle tyypillisten ja tavanomaisina pidettyjen velkaantumisen välineiden, kuten useiden luottokorttien hallinta, ei yksistään ole

merkki kevytmielisestä suhtautumisesta velkaantumiseen (Koskinen 1995, 20). Kevytmielistä tapaa velkaantua vastaan tai sen puolesta voi puhua esimerkiksi henkilökohtainen velkahistoria, jota myös aineistossani käytettiin yhtenä harkinta-argumenttina. Se, että hakijalla oli kappalemäärältään vain yksi velka, kertoi hänen kyvystään muutoin huolehtia talousasioistaan vastuullisesti. Velan tulkittiin olevan ikävä poikkeus muutoin hyvästä säännöstä.

"nyt kysymyksessä oleva velka on ainoa A:n velkajärjestelyn piirissä oleva velka. Tämä osoittaa, että A on tätä velkaa lukuun ottamatta hoitanut perheensä talouden velkaantumatta lisää." E7

Ehkä hiukan yllättäen myös velan rahallisen määrän vaatimattomuutta tulkittiin velkajärjestelyä hakeneen eduksi. Hakijan tulot mainitaan suhteutetun hänen ottamaansa velkasummaan, joten lainamäärän pienuutta ei sinällään voi pitää merkkinä velkaantumisen hyväksyttävästä luonteesta. Lähinnä kyse on ihmisen osoittamasta suhteellisuudentajusta lainaa ottaessaan. Tästä voi kenties tehdä myös jatkotulkinnan; moraaliselta painoarvoltaan kymmenien tuhansien velkataakka mediaanille palkansaajalle vastaa muutamien satojen eurojen lainaa toimeentulotuen varassa elävälle.

"A:n velkojen kokonaismäärä ei ole erityisen suuri. Kun otetaan huomioon hänellä olleet tulot, velkasumma sinänsä ei osoita piittaamattomuutta taloudellisissa asioissa. A on lisäksi ennen vuotta 1992 hoitanut talouttaan moitteettomasti." E10

Yleisemmällä tasolla arvioiden aineistossani näkyy vahva arvostus velkaantuneen hyviä pyrkimyksiä kohtaan. Korkein oikeus monta kertaa ilmaisee tukensa tilanteisiin, joissa hakija on talousvaikeuksistaan huolimatta yrittänyt parhaansa mukaan suoriutua velvoitteistaan. Velan taikka pelkkien lyhennystenkin maksaminen tulkitaan myönteisenä merkkinä hakijan kannalta.

*"...ottaen myös huomioon A:n pyrkimykset huolehtia käytettävissä olevilla varoillaan velvoitteistaan, ei A:n velkaantuminen kokonaisuutena arvioiden ole ollut yksityishenkilön velkajärjestelystä annetun lain 10§:n 7 kohdassa tarkoitettulla tavalla ilmeisen kevytmielistä."*E12

*"velkoja on käytettävissä olleiden tulojen puitteissa pyritty hoitamaan"*E2

"ottaen huomioon X:n pyrkimys hoitaa asianmukaisesti velkojensa maksua, X:n velkaantumista ei voida pitää ilmeisen kevytmielisenä." E5

"asiakirjoista ilmenee, että asuntolainan korkoa ja lyhennystä on maksettu vuosina 1989-1992 yhteensä ainakin 99 317 markkaa. Lisäksi A on suorittanut korkoja muusta velasta erinäisiä määriä." E4

Taloudellisesti järkevä ja vastuullinen toiminta tarkoittaa hyvien pyrkimysten lisäksi myös käytännön tekoja, joista näkyy velkaantuneen aito halu maksaa velkojaan takaisin aina kun mahdollisuus tarjoutuu. Muun mahdollisen omaisuuden realisoiminen ja velkojen lyhentäminen sitä kautta näyttää aineistossani vahvistavan kokonaiskuvaa ei-kevytmielisestä velkaantumisen tavasta.

"B on saanut elo-syyskuussa 1993 perintönä maa-alueen, jonka myynnistä saamansa varat 115 000 markkaa hän on käyttänyt melkein kokonaan kysymyksessä olevien velkojen maksujen suorittamiseen." E11

"Yksityisöt on kuitenkin tehty A:n ja B:n toimeentulokustannuksia varten ja ne ovat olleet käyttötarkoitukseensa nähden määrältään kohtuullisia. Vuonna 1988 tehdyistä yksityisötoista 200 000 markkaa on selvitetty käytetyn omakotitalon ostoon. Omakotitalo on sittemmin myyty ja siitä saadut varat käytetty A:n ja B:n velkojen lyhentämiseen." E13

Jopa lisälainan ottaminen tilanteessa, jossa velkaantuneet eivät ole enää kyenneet hoitamaan vanhojen lainojensa suorituksia, on korkeimman oikeuden mukaan ainakin tietyssä määrin voinut olla ymmärrettävää.

”Puolisot ovat pyrkineet hoitamaan velkojaan maksamalla ottamillaan lisäluotoilla suuressa määrin pois vanhoja lainoja ja ottamalla lisäluottoja rästiin jääneiden maksuerien suorittamiseksi.” E11

Ilmaisua ”piittaamattomuus” käytettiin joitakin kertoja kuvaamaan hakijan asennetta taloudellisiin vaikeuksiinsa. Ihminen jolla ei vaikuta olevan kiinnostusta veloistaan suoriutumiseen, joka ei välitä oman tilanteensa vakavuudesta, ei kenties ansaitse myöskään velkojensa anteeksiantoa. Seuraavissa tapausesimerkeissä hakijat vaikuttavat oikeuden mielestä välittävän velkaantuneisuutensa vaikutuksista.

”Asiassa ei ole todettavissa, että A ja B olisivat käyttäneet nostamiaan lainoja kevytmielisyyttä osoittaviin tarkoituksiin tai osoittaneet piittaamattomuutta velkojen takaisinmaksussa.” E11

”A ja B eivät ole suhtautuneet piittaamattomasti velkansa hoitamiseen vaan ovat suorittaneet siitä korkoja kerrotulla tavalla sekä lyhennystä.” E4

Realistiset, sekä oman taloudellisen nykytilanteen huomioivat ja tulevaisuuden kannalta oikein suhteutetut laskelmat kertovat vastuullisesta lainanotosta. On korkeimman oikeuden mukaan kohtuullista olettaa, että ihminen laskee menonsa ja tulonsa suhteellisen tarkasti ennen päätöstä lainan ottamisesta. Mikäli otettu laina jo alun perin mitoitetaan tuloihin nähden liian suureksi, on syytä olettaa velallisen harkinnan pettäneen ja hänen toimineen kevytmielisesti.

”tässä tapauksessa käytettävissä ja odotettavissa olleiden varojen ja otettujen velkojen suhde osoittaa laskelmien olleen täysin epärealistisia.” E2

"Talonmiehenä toimineella, sittemmin työttömäksi ja työkyvyttömyyseläkkeelle jääneellä A:lla ja vaimollaan siivooja B:llä oli velkaa yhteensä 381 189 markkaa. Puolisoiden tuloihin ja varoihin nähden 360 000 markan hintaisen omakotitalon ostamista kokonaan velaksi on pidettävä harkitsemattomana toimenpiteenä..." E4

"ainakin osin ulosotossa olleiden velkavastuiden nojalla on laskettavissa, ettei A:lla ja B:llä ole asuntolainan ottaessaan jo tiedossa ollein perustein ollut mitään mahdollisuuksia kyetä noudattamaan sitoumuksiaan." E2

Vielä vakavampaa harkinnan puutetta osoittaa tilanne, jossa tuttu pankki on kieltäytynyt antamasta asiakkaalleen enää yhtään enempää luottoa, vedoten hänen ylivelkaantumiseensa. Velallinen on kuitenkin onnistunut saamaan tarvitsemansa lainan toisesta pankista, jolloin hänen voidaan olettaa toimineen ei vain omien, heikosti laskettujen lukujensa harhauttamana, vaan täysin tietoisena velkaongelmiin joutumisensa riskistä.

"Lieksan Osuuspankki oli varoittanut X:ää ylivelkaantumisesta ja evännyt häneltä luoton. Tämä olisi osaltaan antanut hänelle aiheen tarkkaan harkita mahdollisuuksiaan selviytyä uudesta velkavastuusta. X on kuitenkin ottanut uutta velkaa toisesta pankista." E5

Lähtökohtaisesti lisävelan ottaminen silloin, kun ei kykene edes suoriutumaan jo olemassa olevista velkasitoumuksistaan, kertoo korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan ilmeisen kevytmielisestä velkaantumisen tavasta. Taloudelliseen vastuunottokykyyn kuuluu myös velkaantuneen ymmärrys siitä, että vanhojen velkojen maksaminen uudella velalla, ei kauaskantoisena suunnitelmana voi olla toimiva ratkaisu. Aineistoni perusteella voidaan kuitenkin todeta, että lisävelkaantuminen saattaa olla tietyissä olosuhteissa ymmärrettävämpää kuin toisissa.

"Uuden toiminnan käynnistämiseksi otetun rahoituksen määrää ei voida sinänsä pitää huomattavana. On ilmeistä, että pankki on katsonut uuden liiketoiminnan voivan

muodostua kannattavaksi. Tähän nähden ja kun toiminnasta aiheutunut lisävelkaantuminen on pääasiallisesti kohdistunut sanottuun pankkiin (...) lisävelkaantumistakaan ei voida pitää ilmeisen kevytmielisenä.” E13

”Lukuun ottamatta vuodelta 1991 olevaa 449 markan päivähoitomaksuvelkaa ja verovelkoja, jotka pääosin ovat kommandiittiyhtiön velkoja, ei A ole liiketoiminnan päätyttyä velkaantunut uutta lainaa ottamalla. Muutokset velkasuhteissa ovat aiheutuneet velkojen vaihdoksesta ja luottojen yhdistelemisestä.” E12

Ihmisen tavoista hoitaa talouttaan välittyy korkeimman oikeuden ratkaisuiden kautta kuva, johon on liitettävissä vahva moraalinen juonne. Moraalisen toiminnan ennakkoehto on ihmisen vapaassa tahdossa, vapaudessa valita oma toimintansa ja sen seuraukset (esim. Saarinen 1985, 251-252; Ahokas & Passini & Pirttilä-Backman 2005, 116). Vapaan tahdon moraalin alaan liittyvänä käsitteenä useimmiten ajatellaan sisältävän autonomisuuden, muista tekijöistä riippumattoman omalakisuu­den luonteen (esim. Häyry 2003, 124). Sama moraalinen perusta on todennettavissa myös laajemmin teollistuneissa, länsimaisissa yhteiskunnissa, joissa vallitsee yleinen yksilön vapauden kunnioittamisen ihanne (esim. Turunen 1997, 232-234).

Ihmisen tapa hoitaa talouttaan kuvastaa aineistoni perusteella pitkälti niitä moraalisia valintoja, joita olemme arkielämässämme olleet vapaita tekemään. Korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan yksi huono valinta on moraalisel­ta moitittavuudeltaan vähempiarvoinen kuin monta perättäistä huonoa valintaa. Yksityishenkilön velkahistoriasta ilmenevät hyvät aikomukset, kuten aito halu ja pyrkimys otettujen velkojen takaisinmaksuun, sekä muutoin säntillinen taloudenhoitokyky heijastelevat ylivelkaantuneen moraalis­en selkärangan tiiviyyttä ja tasoa. Lisäksi korkeimman oikeuden tulkitsemasta näkökulmasta suhteellisuudentajun säilyttäminen niin, että otettu velka ei ole mitoitettu liian suureksi sen hetken tuloihin nähden, kuvastaa kykyä malttiin ja kohtuullisuuteen.

Välinpitämättömällä asenteella sekä suorana­isella piittaamattomuudella viitattiin aineistossani, joskin epäsuorasti, kevytmieliseen tapaan velkaantua. Vastuun ottaminen omista

päätöksistä, hyvistä ja ennen kaikkea huonoista, voidaan yleisellä tasolla ajatella kuuluvan ihmiselle toivottavaan tapaan toimia. Vastuunsa kantava ihminen huolehtii, ajattelee ja toimii vastuunsa edellyttämällä tavalla. Vastuullinen käytös tarkoittaa näin ollen tietoista valintaa ja päätöstä suunnata oma toimintansa kulloinkin vaadittavan asian hoitamiseen. (Turunen 1997, 163-164.) Osassa ennakkotapauksista voidaan velkaantumisessa tulkita olleen kyseessä ennemminkin yksittäinen harkintakyvyn erhe, kuin tietoinen ja hyvään informaatioon perustuva ja laskelmoitu päätös. Toisaalta harkittu lisävelkaantuminen jo ennestään erittäin velkaisessa taloudellisessa tilanteessa, eli tietoisesti vastuuton toiminta, ei yksistään tehnyt hakijan velkaantumisesta kevytmielistä.

6.4 Perheen merkitys moraalin tulkinnassa

Suomalaisille vuosien 1970 - 2000 välillä tehdyissä arvokyselyissä heijastuu suomalaisten suuri arvostus muun muassa turvallisuuteen, hyvään arkeen ja perheeseen (Pohjanheimo 2005, 245-247.) Myös aineistonani olleista ennakkopäätöksistä näkyy hakijan perheellisuuden merkitys myönteisiin velkajärjestelyratkaisuihin. Velan ottamisen perusteiden soveliaisuutta ja ymmärrettävyyttä on aineistossani argumentoitu esimerkiksi alaikäisten lasten kuulumisella perheeseen ja koko perheen tarpeella asuntoon. Riittävän kokoisen kodin tarjoaminen omille lapsille esitetään hyväksyttävänä perusteena velkaantumiselle.

"A ja B ovat vuonna 1988 ostaneet neljä huonetta ja keittiön käsittävän asuinhuoneiston hallintaan oikeuttavat osakkeet. Ostohinta on ollut 347 953 markkaa. Tuolloin puolisoilla on ollut kolme alaikäistä lasta...puolisot ovat saaneet asuntolainaa 220 000 markkaa (...) kerrotunlaisen lainan ottamista perheen asuntotarpeen tyydyttämiseksi ei voida pitää ilmeisen kevytmielisenä velkaantumisena." E2

Tässä yhteydessä on huomioitava, että Suomessa on tunnetusti pitkään harjoitettu yhteiskuntapolitiikkaa, jonka tarkoituksena on ollut tukea omistusasumista suhteessa muihin asumismuotoihin, kuten vuokralla asumiseen. Järvinen (2007, 78) kuvailee "oman kodin

ihanteen" levinneen Suomeen jo 1900-luvun alussa, jolloin keskiluokkaisuudesta tuli tavoiteltu normi koko väestön keskuudessa. Keskiluokkaisuuteen kuului perhekeskeinen elämäntapa, jonka sydän oli naisten hyvin hoitama ja vaalima koti.

Myöskään kulutusluoton ottaminen perheen elatusta varten ei lähtökohtaisesti ole osoitus velkaantumisen moitittavuudesta. Hallituksen esityksessä velkajärjestelylaiksi (183/1992, 61) todetaan, ettei lisävelan ottaminen ole yleensä kevytmielistä, mikäli se on välttämätöntä ihmisen ja hänen perheensä toimeentulon turvaamiseksi. Tällöin aineistossani on käytetty velkaantumisen laadun arvioinnissa luoton käyttötarkoitusta (perheen toimeentulo) velkaantumisen hyväksyttävyyttä ratkaistessa.

"A on kertonut, että hän on yhdessä vaimonsa kanssa 29.1.1991 ottanut KOP-Suorapankista 40 000 markan luoton turvaamaan perheen toimeentuloa A:n yrityksen jouduttua vaikeuksiin...A:n velkaantumista ei tässä tilanteessa ole pidettävä kevytmielisenä." E8

Aineistossani ilmenee lisäksi puolisoitten välisiä rahatalouden hoito- ja takaustapoja, joissa velkaantuneiden keskinäistä suhdetta on käytetty yhtenä asianratkaisun perusteena. Perheyrittäjien tarkoituksena on turvata perheen toimeentulo, joten vaimon takaama miehen yrityslaina käsitetään yleisen käytännön mukaisena, ei-moitittavana velkaantumisenä.

"X Ky on ollut perheyrittäjä, josta A:n ja B:n toimeentulo on riippunut. A:n sitoutuminen vastuuseen miehensä yrityksen luotoista on ollut silloisen pankkikäytännön mukaista ja pankki on hyväksyessään A:n takaajaksi tuntenut hänen maksukykynsä." E9

Takausvelallisuuteen suostumisen lisäksi puolisoitten välillä saattaa vallita sanaton sopimus siitä, kummalle tiettyjen taloussitoumusten hoito kuuluu. Kielteiseen velkajärjestelypäätökseen aineistossani ei johtanut tilanne, jossa velat olivat jääneet hoitamatta, sillä puoliso ei ollut tietoinen yhteisten velkasitoumusten laiminlyönneistä.

"A:n kertomus siitä, että hän oli entisen avopuolisonsa kanssa sopinut, että tämä hoitaa lainasta aiheutuvat maksut pankille, on uskottava. Pankki ei ole kiistänyt A:n väitettä, että pankki olisi neuvotellut lainan hoitamisesta sen irtisanomisen jälkeen yksinomaan A:n entisen avopuolison kanssa (...) Ulosmitattuna olleen tilan pakkohuutokaupan viipyminen on saattanut antaa A:lle perustellun aiheen luottaa siihen, että entinen avopuoliso on avopuolisoiden keskinäisen sopimuksen mukaisesti huolehtinut lainasta pankkia tyydyttävällä tavalla." E7

Vanhempien takaamiin lastensa lainoihin suhtauduttiin korkeimman oikeuden päätöksissä ymmärtävästi. Jo aikuisiksi kasvaneiden lasten taloudellinen tukeminen, jopa siinä tapauksessa että vanhemmalla itsellään on ollut velkavastuita rasitteenaan, esitetään aineistossani myönteisessä valossa. Yritystä auttaa mahdollisuuksiensa mukaan aikuista lasta saatettiin pitää harkitsemattomana, mutta kokonaisvaltaisessa harkinnassa perhesuhteen merkitystä painotettiin positiivisen velkajärjestelypäätöksen perusteena.

"X on myös avustanut rahallisesti tytärtään ja tämän perhettä sekä joutunut velkavastuuseen tyttärensä ja tämän miehen velasta antaman takauksen johdosta (...) ottaen huomioon velkojen perusteet, X:n velkaantumista ei voida pitää ilmeisen kevytmielisenä." E5

"vaikkakin yritysvelasta takaukseen menemistä saatetaan pitää harkitsemattomana, kun otetaan huomioon A:n aikaisemmat takausvastuut, kerrotunlaiseen takaukseen menemistä tyttärien elinkeinotoiminnan toteuttamiseksi ei voida pitää ilmeisen kevytmielisenä velkaantumisena." E6

Ymmärrettävänä ja suhteellisen normaalina käytäntönä kuvailtiin myös tilanne, jossa vanhemmat olivat joutuneet velkavaikeuksiin taattuun tyttäriensä asuntovelat sekä toisen kulutusluoton. Erityisenä vastasyynä velkaantumisen kevytmielisyydelle mainittiin tyttärien

työssäkäynti, jolloin vanhemmilla on ollut perusteltu syy olettaa aikuisten lastensa selviävän lainojensa hoidosta asiallisesti, ilman vanhempien taloudellista panosta.

”A ei ole osoittanut ilmeistä harkintakyvyn puutetta mennessään takaukseen puolisoiden tyttären pienehköstä OP-luotosta ja tyttäriensä asunovelasta, varsinkaan, kun nuo tyttäret ovat tuohon aikaan olleet palkkatyössä.” E6

Yhteenvetona voidaan todeta, että aineistostani on tulkittavissa perheen suuri yhteiskunnallinen arvostus ja merkitys. Tämä heijastelee painoarvoltaan myös korkeimman oikeuden tekemään moraaliseen punnintaan. Perhettä voidaan pitää yhteiskunnan perusyksikkönä, jossa yleensä tiivistyvät vallitsevat arvot ja ihanteet. Avioliittojen solmiminen ja pysyvyys yhdessä lasten hankkimisen sekä soveliaan kasvattamisen kanssa mielletään usein hyvän ja oikeanlaisen elämän perustana. (Turunen 1997, 274-275.) Lisäksi yhteiskunnan omana intressinä on tukea vanhempien kasvatustehtävää taloudellisesti ja muutoin, onhan ”lapsi-kansalaisissa” sen oma tulevaisuus (Järventie 2000, 152). Tämä moraalinen painotus näkyi aineistossani muun muassa niin, että mittavakaan lisävelkaantuminen kulutusluotoilla perhettään elättääkseen ei täyttänyt kevytmielisyyden kriteereitä, myöskään vanhempien määrältään isohkoiden velkojen takaaminen aikuisille lapsilleen ei korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan ollut osoitus kevytmielisyydestä. Lisäksi aineistossani suhtauduttiin myöntämielisesti avio- ja avopuolisoiden välisiin taloudellisiin järjestelyihin (kuten harkitsemattomaan yritystakaukseen ja tietämättömyyteen omien velkojen hoidosta), jotka muissa olosuhteissa olisi voitu tulkita liittyvän lähinnä kyseenalaiseen tapaan/kykyyn hoitaa omaa talouttaan.

6.5 Sosiaalinen suorituseste

Sosiaalinen suorituseste tarkoittaa tilannetta, jossa velkaantunut ei jostakin hänestä johtumattomasta, sosiaalisesta syystä kykene huolehtimaan osittain tai kokonaan velkavelvoitteistaan. Sosiaalisen suoritusesteen käsitettä käytetään yleisesti sosiaalisen

sopimusoikeuden tulkinnassa, kuten kuluttajansuojaa koskevassa lainsäädännössä sekä velkajärjestelyn myöntämisen perusteissa (Järvenoja 2003, 242-243). Työttömyys, korkotason nopea nousu tai esimerkiksi perheen hajoaminen ovat olosuhteita joihin yksityishenkilön ei voida olettaa täysin kykenevän varautumaan velkaa ottaessaan (HE 183/1992, 4). Olisi tällöin kohtuutonta tulkita, että ihminen on omalla toiminnallaan aiheuttanut velkaongelmansa, eikä ansaitse niiden järjestelyä.

Ihmisen sairastuminen on sosiaalinen suorituseste, joka vaikuttaa velanmaksukykyyn. Pidempiaikainen sairastaminen tarkoittaa käytännössä tulojen putoamista sekä taloudellisen tilanteen haavoittuvuuden lisääntymistä. Mikäli sairaus johtaa työkyvyttömyyseläkkeeseen, ovat velkaantuneen tulot pudonneet pysyvästi ja mahdollisuudet selvitä esimerkiksi sairauden aikana kertyneistä, suorittamattomista velkaeristä entistä heikommat. Näin ollen velkaongelmien sekä kasautuvan huono-osaisuuden riskin voidaan ajatella kasvavan. Seuraavassa esimerkissä hakijalla oli ollut vakavia terveysongelmia jo pitkään.

"A on vuoden 1993 alusta lähtien ollut tilapäisellä työkyvyttömyyseläkkeellä. Hän on syksyllä 1991 ollut vakavan masennustilan vuoksi sairaalahoidossa. A:n elämässä tapahtuneiden muutosten johdosta hänen psyykinen tilansa on huonontunut ja hän on ollut uudestaan kaksi kertaa sairaalahoidossa vuoden 1992 aikana. Lääkärintodistuksen mukaan A:lla on vuosina 1991 ja 1992 esiintynyt masentuneisuutta ja mielialan aaltoilua sekä elämäntilanteen kriisejä, minkä vuoksi hänen rahankäyttönsä on ajoittain ollut harkitsematonta...näin ollen on syytä uskoa, että tämän velkaantumisen aikana A on sairautensa vuoksi ollut kykenemätön arvioimaan velanmaksukykyään ja huolehtimaan taloudellisista asioistaan." E10

Kyseinen tapaus on aineistossani ainoa, jossa korkein oikeus on ottanut selkeästi kantaa sairauden merkitykseen velkaantumisen kevytmielisyyden luonnetta arvioitaessa. Tapauksesta erikoisen teki se, että sairastunut henkilö oli velkaantunut vasta sairastuttuaan, ei sitä ennen, jolloin kyse olisi selkeämmin ollut sosiaalisesta suoritusesteestä velan takaisinmaksulle. Tästä huolimatta korkein oikeus katsoi, että sairauden negatiivinen vaikutus

hakijan velkaantumiseen oli lääkärintodistuksilla osoitettu riittävän selkeästi, eli kyseessä ei voinut olla harkittu, ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen.

1990-luvun taloudellinen lama merkitsi monelle velkaantuneelle erikoislaatuisia, haasteellisia olosuhteita, joiden ennakolta ennustaminen olisi ollut kenelle tahansa likipitään mahdotonta. Lähes kahdessa kolmasosassa aineistoni oikeustapauksista mainittiin poikkeuksellisten taloudellisten olosuhteiden vaikutus velkajärjestelyä hakeneiden velkaongelmien syntyyn. Seuraavissa esimerkeissä ratkaiseva tekijä on ollut asuntojen hintakuplan puhkeaminen.

"ottaen huomioon 1980-luvun loppupuolella vallinneen taloudellisen tilanteen, puoliset ovat voineet asuntovelkaa ottaessaan perustellusti olla siinä käsityksessä, että he suoriutuvat veloistaan." E2

" ostohetkellä vuonna 1988 pitkään jatkuneen nousukauden olosuhteissa A ja B ovat kuitenkin voineet perustellusti olla siinä käsityksessä, että he selviytyvät ottamastaan 370 000 markan asuntolainasta. Kiinteistöjen hintojen jatkuvasti kohotessa he ovat lisäksi saattaneet laskea viime kädessä selviävänsä velastaan myymällä kiinteistön. Näin lienee asian arvioinut myös puolisoita rahoittanut pankki." E4

"asuntojen hintojen jatkuvasti kohotessa he ovat voineet viime kädessä laskea selviytyvänsä asuntoveloistaan asunnon myymällä." E2

Asuntojen hintojen romahtamisen lisäksi talouden lamaan liittyi korkotason nopea nousu, joka saattoi rampauttaa varsinkin raskaasti velkaantuneiden kotitalouksien velanhoitokykyä merkittävässä määrin.

"Korkotason nouseminen on heikentänyt puolisoiden kykyä selviytyä heidän maksukykyynsä nähden suhteellisen suurista veloista." E11

Talouden kokonaisvaltainen ongelmatilanne, jonka juuret olivat 1980-luvulla alkaneessa kaupan ja rahatalouden nopeassa vapauttamisessa sekä markkinatalouden ylikuumenemisessa, ei ollut laman aikana vaikutuksiltaan hallittavissa. Tästä syystä myöskään yksityisiltä henkilöiltä ei voitu olettaa tietoutta esimerkiksi vakuuksien arvon kehittymisestä tai yritystoiminnan kannattavuudesta, kuten seuraavasta esimerkistä ilmenee.

"Huomioon ottaen myös pitkään jatkuneen taloudellisen laman vaikeasti ennakoitavissa olleet vaikutukset X Ky:n toimintaan ja vakuuksien arvoon, A ei kerrottuihin vastuihin sitoutuessaan ole osoittanut ilmeistä kevytmielisyyttä." E9

Velkaantuneen ei voitu velkaantuessaan olettaa toimivan toisin, kuin sen ajan käytännöille oli tyypillistä. Mikäli yrityslainan myöntäminen hakijalle lähes täysimääräisenä oli pankin normaali käytäntö, olisi kohtuutonta olettaa hakijan kyseenalaistavan kyseisen käytännön.

"Vaateliike on perustettu lähes kokonaan velkarahoituksella, mitä ei tuohon aikaan vallinneet olosuhteet huomioon ottaen voida pitää epätavallisena." E12

Pankin vastuuta sekä ajalle tyypillistä löyhänä pidettyä lainanantotapaa käytettiin monessa aineistoni oikeustapauksista vastaperusteena hakijan velkaantumisen kevytmielisyydelle. Pankin oletetaan omaavan enemmän tietoa talouden kokonaistilanteesta, joka saattaisi vaikuttaa velkaantuneen asemaan, sekä taitoa arvioida lainanhakijan kyky velan takaisinmaksun suhteen. Seuraavassa esimerkissä pankki oli hyväksynyt hakijoiden uuden lainahakemuksen, vaikka heidän edellinen liiketoimintansa oli päättynyt tappiollisena.

"Pankki, joka oli rahoittanut heidän aikaisempaa liiketoimintaansa, oli hyväksynyt heidän suunnitelmansa ja myöntänyt uuden liiketoiminnan käynnistämiseen 200 000 markan luoton." E13

Sosiaalinen suorituseste vaikuttaa aineistoni perusteella olevan yleisesti käytetty sekä hyväksytty peruste velkajärjestelyn myöntämisen puolesta. Kun velkaantuneen kohdalle osuu sosiaalinen suorituseste, on kyse olosuhteiden muutoksesta jolla on negatiivinen vaikutus velkaantuneen velanmaksukykyyn. Tällöin moraalisen kokonaispunninnasta poistuu vapaan tahdon eli tietoisien toiminnan elementti, jonka on aiemmin todettu olevan moraalisen toiminnan ennakkoehto. Ilmeisen kevytmielistä velkaantumisen tapaa ei voida olettaa sisältyvän velkaantumistilanteisiin, joissa yksilö ei kykene vaikuttamaan ympärillään tapahtuviin muutoksiin tai valitsemaan niiden vaikutuksia. Psykkistä tai fyysistä sairastumistaan harvan voidaan ajatella valitsevan, taloudellinen toimintaympäristömme on viimeistään globalisaation myötä muuttunut vapaasti virtaavaksi, omaehtoiseksi järjestelmäkseen.

6.6 Velkaantuneen henkilökohtainen motivaatio

Velkaantuneen henkilökohtaisen motivaation merkitys, jolla tässä yhteydessä tarkoitan halua ja yritystä suunnitella sekä toteuttaa keinoja veloista selviytymiseksi, oli esillä muutamassa aineistoni tapauksessa. Colby (2005, 52) tulkitsee motivaation sisältävän ensinnäkin arvoja ja päämääriä, toisekseen identiteetin tai tunteen minuudesta, kolmanneksen kokemuksen pätevydestä tai voimaantumisesta, sekä lisäksi uskoa ja useita moraalisen tunteiden lajeja kuten toivoa ja optimismia. Lähes kaikkia edellä mainituista ominaisuuksista sisältyy seuraavaan otteeseen aineistostani, jossa hakija oli velkaongelmista selvitäkseen kouluttautunut perhepäivähoitajasta lähihoitajaksi, jolloin hänen tulonsa olivat nousseet 3000-5000 markasta 9000 markkaan kuukaudessa.

"A on pyrkinyt opiskelun kautta saamaan mahdollisuuden ammattiin. Opintojen jälkeen hänen maksukykynsä on parantunut tulotason noustua oleellisesti. Opiskeluajan maksukykyä heikentävä vaikutus on ollut vähäinen ja lyhytaikainen." E11

Parantunut velanmaksukyky pitkällä tähtäimellä sekä hakijan kyky toteuttaa pitkäjänteisyyttä vaativa suunnitelma, kuten uuteen ammattiin kouluttautuminen, osoitti korkeimman oikeuden mielestä vastuullisuutta velka-asioiden hoidossa ja näin ollen puolsi velkajärjestelyn myöntämistä. Hakijan henkilökohtainen motivaatio veloista selviytymiseen näkyi myös tilanteessa, jossa hakija oli henkilökohtaisesti mennyt takaukseen ystävänsä suurista yritysveloista, toiveenaan työllistyä tämän perustamaan yritykseen. Ystävä oli kuitenkin sairastunut ja yritys jäänyt velkaiseksi.

"B:n takaukset oli annettu siinä tarkoituksessa, että C:n yritystoiminta käynnistyisi ja se mahdollisesti tarjoaisi työtä myös B:lle (...) Näissä oloissa, vaikka takausten määrät B:n taloudelliseen asemaan nähden ovat olleet suuria, ei takausten antamista ole pidettävä moitittavana." E11

Huolimatta takausten suuruudesta sekä hakijan alun perin velkaisesta taloustilanteesta, korkein oikeus näyttää punnitsevan henkilön halun ja optimistisiksikin tulkittavan sinnikkyuden painavan vaakakupissa paljon. Se, että jaksaa yrittää ja ikään kuin voimaannuttaa itseään raskaankin velkataakan alla, osoittaa uskoa taloudellisen tilanteen kohentumiseen ja toivoa velkojen takaisinmaksusta. Myös seuraavassa esimerkissä velkaantuneet kokivat olevansa pakkotilanteessa, jolloin ainoaksi vaihtoehdoksi koettiin itsensä työllistäminen omalla yritystoiminnalla. Suurtyöttömyyden vallitessa uuden velan ottaminen yritystoiminnan käynnistämiseksi oli viimeinen oljenkorsi ylivelkaantuneisuuden hoitamiseen.

"A ja B ovat kertoneet, että tähän liiketoimintaan ryhdyttiin, koska he eivät nähneet mitään muuta mahdollisuutta itsensä työllistämiseen ja aikaisemmasta liiketoiminnasta olleiden velkojensa lyhentämiseen." E13

Kokoavasti voidaan todeta, että velkaantuneen aktiivisille yrityksille, eli korkealle motivaatiotasolle saada velkatilanteensa edes joskus tulevaisuudessa tasapainoon ja hallintaan, näytetään korkeimman oikeuden oikeuskäsittelyssä annettavan suhteellisen paljon

arvoa. Henkilökohtainen motivaatio sekä pyrkimys rehabilitoitua, eli palautua taloudellisesti täysivaltaiseksi yhteiskunnan jäseneksi otettiin vastaperusteena huomioon ilmeisen kevytmielisyyden kokonaisharkinnassa. Suurehkoihinkin taloudellisiin riskeihin, kuten valmiiksi velkaantuneena lisälainan ottamiseen ja yritysvelan takaamiseen oli korkeimman oikeuden mielestä hyväksyttävät perusteet ja hakijan pyrkimysten ja motivaation toiminnalleen tulkittiin olevan oikeat. Lyhytaikainen velkojenmaksukyvyn aleneminen opiskelujen tähden ei ollut osoitus velallisen kevytmielisyydestä, päinvastoin hakija onnistui kouluttautumalla parantamaan tulevaisuuden velanhoitokykyään roimasti.

7 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen tässä tutkielmassani pyrkinyt selvittämään velkaantumisen moraalisen luonteen arviointiperusteita korkeimman oikeuden vuosina 1995-2004 antamien ennakkopäätösten valossa. Varsinaisissa tutkimuskysymyksissäni otin lähtökohdakseni velkajärjestelylain 10§ 7 kohdan, jonka määrittelemä ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen on este velkajärjestelyyn pääsemiselle. Adjektiivina ”kevytmielinen” sisältää mielestäni tietyn moraalisen latauksen, eli käsityksen oikeanlaisesta tai vääränlaisesta velkaantumisen tavasta. Vääränlainen tapa velkaantua tarkoittaa yksityisen ihmisen kannalta sitä, ettei hänelle anneta mahdollisuutta velkojensa anteeksi saamiseen joko kokonaan tai joltakin osalta. Tässä mielessä korkeimman oikeuden tekemällä tulkinnalla velkaantumisen kevytmielisyydestä on selkeä arvottamisvaikutus, joka jakaa ylivelkaantuneet ansaitseviin ja ansaitsemattomiin. Koulu ja Lindfors (2010, 140) ovatkin todenneet, että velkajärjestelystä hyötyvät vain niin sanotut kriisivelalliset, eivät köyhyysvelalliset. Äkillinen kriisi johtuu yleensä epäonnesta yritystoiminnassa tai velkatakauksien laukeamisesta, sen sijaan köyhyysvelallisten taloudellinen tilanne on monesti ollut jo pidemmän aikaa epävarma ja niukka, eikä pienempienkään velkojen takaisinmaksu enää onnistu (emt).

Velkajärjestelylailla on näin ollen kyetty kohtuullisessa määrin ratkaisemaan kaikkein raskaimmin 1990-luvun lamassa velkaantuneiden ongelmia. Merkittävä osa ylivelkaantuneista on kuitenkin jäänyt menettelyn ulkopuolelle. (Iivari 2000, 134.) Omasta aineistostani on yleisellä tasolla tehtävissä samankaltainen johtopäätös, joskin korkeimman oikeuden myönteisten velkajärjestelyratkaisuiden määrän suuruus verrattuna kielteisiin heijastui merkittäväällä tavalla aineistoni tulkinnassa. Sisällönanalyysin avulla erottelemani viisi kategoriaa (*velan syntyperuste, tapa hoitaa taloutta, perheen merkitys, sosiaalinen suorituseste ja henkilökohtainen motivaatio*) muodostavat yksin ja yhdessä ylivelkaantuneelle mahdollisuuden myönteisen velkajärjestelypäätöksen saamiseen. Tässä mielessä tulkiten jokaisen kategorian tarjoavan poikkeuksen perussääntöön, tai vähintään lieventävän asianhaaran oikeudellisen päätöksen harkinnassa.

Velkajärjestelyä hakevien ihmisten mennyttä ja tulevaa taloudellista käyttäytymistä on pyritty arvottamaan ja arvostelemaan, jotta velkajärjestelyyn pääsisivät lain hengen kannalta

sopivimmat henkilöt. Velkajärjestely on järjestelmä, jota ei ole tarkoitettu kaikille ylivelkaantuneille. Ylivelkaantumisen pääasialliset syyt, esimerkiksi asuntolainojen sekä yritysvelkojen suuri osuus aineistossani kuvaa mielestäni osuvasti velkajärjestelymenettelyn ”keskiluokkaisuutta”, tai vähintään yhteiskunnan tapaa silittää myötäkarvaan kansalaisia, jotka pyrkivät vaurastumiseen ja omaisuuden keräämiseen. Useimpien velkojien kokemus on, että pääsy velkajärjestelyyn on ylimalkaan tehty liian helpoksi. Toisin kuin velkojille asiaa velkajärjestelylain säätämisvaiheessa markkinoitiin, ei velkajärjestelyn pääasiallisena kohderyhmänä ole olleet työttömät ja kahden asunnon loukkuun jääneet, vaan yrittäjät ja takausvelalliset (Mutttilainen 1997, 93). Velkojatahot ovatkin toisaalta toivoneet velkajärjestelylain säännösten yksinkertaistamista, toisaalta mahdollisuuksia yksilöllisempiin ratkaisuihin, joissa joustavasti huomioitaisiin maksusuunnitelmaa tehtäessä esimerkiksi hakijan ikä ja asuinpaikka (emt., 95-96).

Velallinen on velkaantunut ilmeisen kevytmielisesti, mikäli hänen olisi tullut jo velkaa ottaessaan ymmärtää, ettei kykene velan takaisinmaksuun. Tätä kevytmielisen velkaantumisen perussääntöä (esim. Koulou & Lindfors 2010, 144) sovelsivat hyvin suoraviivaisesti aineistossani kielteisiä velkajärjestelypäätöksiä tehneet käräjäoikeudet. Kyseisen säännön filosofis-historiallisella taustalla vaikuttaa 1700-luvun valistusfilosofian käsitys ihmisestä moraalisesti autonomisena olentona, joka omaa vapaan tahdon ja täten päätäntävällän oman toimintansa suhteen. Aineistossani kuvattujen ylivelkaantuneiden velkapolkujen moninaisuus ei mielestäni kuitenkaan kovin hyvin taivu näin yksinkertaiseen sapluunaan. Ylivelkaantuminen harvoin on yksi, täysin tietoisesti, täydellä informaatiolla ja ympäröivistä olosuhteista riippumaton päätös, jonka moraaliarvo on helppo tulkita. Pikemminkin ylivelkaantuminen näyttäytyy aineistoni velkajärjestelypäätöksissä vuosien prosesseina, joiden kuluessa ja yhteiskunnallis-taloudellisen todellisuuden muuttuessa ihmiset tekevät useita enemmän ja vähemmän huonoja päätöksiä. Päätöksien taustalla vaikuttavia syitä tulisi myös asettaa moraalisen arvioinnin kohteeksi, ei vain päätösten seurausta, ylivelkaantumista. Käräjäoikeuksien argumentoinnissa jäi mielestäni katveeseen hakijoiden yksilöllisten tilanteiden kokonaisvaltainen harkinta sekä olosuhteiden merkitys ylivelkaantumisessa.

Oikeusnormien ja moraalin suhde ei ole yksiselitteinen, mutta niiden välillä yleensä ajatellaan vallitsevan kiinteä yhteys. Voidaankin todeta, että oikeuden ymmärtäminen käy mahdottomaksi mikäli ei ymmärretä moraalin luonnetta. (Lagerspetz 2009, 147.) Oikeuden ja

moraalin sukulaissieluisuus näkyy esimerkiksi siinä, että molempia askarruttavat kysymykset liittyvät pohjimmiltaan metatason käsityksiin ihmisen vapaasta tahdosta ja hänen toimintansa seurausten ja syiden punninnasta (Fuller 1969, 167). Korkeimman oikeuden tekemä moraalinen punninta näyttäytyi aineistossani ennen muuta ylivelkaantuneiden kokonaistilanteiden huomioinnissa. Jopa niissä tilanteissa, joissa velallisen taloudellinen tilanne oli äärimmäisen heikko ja silti tietoisesti otettiin lisävelkaa, saattoivat muut moraaliseen punnintaan vaikuttaneet seikat painaa niin paljon, ettei velkaantumisen katsottu olleen ilmeisen kevytmielistä.

Peruste velkaantumiselle, eli velkaantumisen syy vaikuttaa ratkaisevasti velkaantumisen kevytmielisyyttä arvioitaessa. Aineistooni kuuluneista kahdesta korkeimman oikeuden tekemästä kielteisestä velkajärjestelypäätöksestä toisessa, oli monta hakijan kannalta negatiivista seikkaa. Hakija oli velkaantunut ollessaan työttömänä työnhakijana, kaikki velat olivat kulutusluottoja, minkä lisäksi hän oli kaveriporukkinsa kanssa taannut vielä ristiin toistensa kulutusluottoja. Korkein oikeus perusteli kielteisen päätöksensä hyvin lyhyesti, vedoten hakijan tietoisuuteen taloustilanteensa heikkoudesta. Silläkin ehdolla, että tulen suoristaneeksi muutaman tulkinnallisen mutkan, ajattelen edellä kuvatun hakijan velkaantumistavan sopivan moneen sosiaalityön aikuisasiakkaaseen. Pitkään jatkuneen työttömyyden aiheuttama tulojen pienuus, sekä harkintakyvyn pettäminen yhdistettynä esimerkiksi mielenterveys- tai päihdeongelmaan, toimii valitettavan sopivana kasvualustana velkaongelmille, joita ei helpoteta velkajärjestelyllä. On katsottu, että velkajärjestely tulee todella ansaita, eikä velkajärjestelyn rehabilitoiva vaikutus saa vaarantaa liiaksi yleistä maksumoraalia ja tehdä näin muiden velkaantuneiden ponnisteluista velkojensa maksamiseksi turhaa (Koulu & Lindfors 2010, 33).

Tappiollisen yritystoiminnan tähden ylivelkaantuneiden moraalia arvioitiin aineistoni perusteella suhteellisen suopeasti. Elinkeinotoiminnan aloittamiseen yleensä kuuluu taloudellinen riski, jonka yrittäjä joutuu henkilökohtaisesti kantamaan. Vaikuttaa siltä, että hiukan heikomminkin perustein aloitettua liiketoimintaa lähtökohtaisesti arvostetaan, sillä sen tulkitaan olevan merkki ihmisen halusta yrittää. Velkaantumisen kevytmielisyyttä punnitessa huomiota kiinnitettiin muun muassa siihen, oliko velkaantuminen liiketoiminnan laajuuteen nähden kohtuullisessa suhteessa, minkälaiset edellytykset ja alkutaidot yrittäjällä oli ja oliko hän ottanut suhteetonta riskiä taloudellista voittoa tavoitellessaan. Näin ollen voidaan tulkita,

että korkeimman oikeuden tulkinnoissa aristoteelinen kaiku kohtuullisuudesta ihmiskunnan suurimpana moraalisenä hyveenä kuuluu edelleen vahvasti (Nordin 1995, 91-94).

Välinpitämättömyys ja suoranainen piittaamattomuus taloudellisten asioiden hoidossa oli aineistoni perusteella yksi osoitus ilmeisen kevytmielisestä velkaantumisesta. Sen sijaan vastuullisesti ja sääntöisesti, ajallaan hoidetut raha-asiat sekä ylivelkaantuneen yritys muutoin huolehtia erääntyvistä maksuistaan vielä velkaongelmien realisoiduttua, viittaa moraalisen punninnan kannalta positiiviseen suuntaan. Optimaalisesta velkajärjestelyyn hakijasta alkaa mielestäni rakentua kokonaiskuva, jossa ylivelkaantuneen tulisi mieluusti olla taloudellisesti pystyvä, tiedostava ja aktiivinen kansalainen, jolle on sattunut yksi (hyvin suurikin) virhe raha-asioidensa suunnittelussa. Poikkeuksen tähän luonnollisesti tekee sosiaalinen suorituseste, jonka moraalinen merkitys on ilman suurempaa harkintaa suhteellisen selvä. Epäonniset tapahtumat, kuten vakava sairastuminen tai yleisen korkotason kolminkertaistuminen muutamassa kuukaudessa, eivät ole yksilön moraalisen autonomian piirissä olevia seikkoja. On kuitenkin todettava, että esimerkiksi sairastumisen suhde velkaantumiseen ei välttämättä ole aivan yksinkertainen. Yhdessä aineistoni tapauksista korkein oikeus piti hakijan sairaushistoriaa, sekä lääkärilausuntoja riittävinä osoittamaan vastuuttoman velkaantumisen johtuneen mielenterveyden ongelmista. Käräjä- ja hovioikeuden mielestä todistelu ei riittänyt ja hakijalta oli evätty velkajärjestely.

Kenties yllättävimpänä johtopäätöksenä aineistostani nousi esille se tapa, jolla (ydin)perheen arvoa painotettiin korkeimman oikeuden päätöksissä. Muissa yhteyksissä moraalisesti epäilyttävän, määrältään suuren kulutusluoton käyttö legitimoitiin vanhempien tarpeella elättää perheensä. Kyseisessä tapauksessa ei mainittu, että vanhemmat olisivat käyneet esimerkiksi sosiaalitoimistossa kysymässä taloudellista tukea ennen luoton nostamista, toisin kuin muutama muu aineistoni ylivelkaantuneista oli tehnyt. Myös aikuisten lasten asunto- sekä yrityslainojen takaaminen esitettiin poikkeuksesta vastasyynä ilmeisen kevytmieliselle velkaantumiselle. Hovioikeudet ovat suhtautuneet lähiomaisten lainojen takaamiseen niin, että myös siinä tilanteessa tulee takaajan arvioida taattavan kyky selvityä veloistaan, sekä omat mahdollisuudet selviytyä takauksesta (Koskinen 1995, 193). Aineistoni perusteella korkein oikeus on ottanut erilaisen kannan. Esimerkiksi tapaus, jossa isä oli taannut tyttärensä perheen

lainoja omasta erittäin huonosta taloustilanteestaan huolimatta, ei ollut korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan osoitus ilmeisen kevytmielisestä velkaantumisesta.

Velkajärjestelylain soveltamisen ei voida tulkita olevan sukupuolineutraalia. Konservatiiviset käsityksen naisen ja miehen erilaisista rooleista ja tehtävänjaosta perheen elatuksessa sekä taloudellisten vastuiden hoidossa heijastui aineistostani. Miehen perustama yksityisyrittäjä, jonka oli ajateltu elättävän lapset ja vaimon kotona, olikin johtanut taloudelliseen epäonnistumiseen ja yrityksen toimintaan "osattoman" naisen ylivelkaantumiseen. Myös alemmissa oikeusasteissa on todettu, että aviopuolisoiden yhteisessä ylivelkaantumisessa saattaa todellisuudessa olla perusteltuja eroja kevytmielisyyden arvioinnin suhteen. Mies on ottanut kevytmielistä, turhaa riskiä liiketoimissaan, sen sijaan asemansa vuoksi miehestä riippuvainen kotiäiti ei. (Koskinen 1995, 254.) Johtopäätöksenä edellä esitetystä voidaan todeta, että on luonnollisesti oikeudenmukaista ja kohtuullista, ettei yksittäinen nainen joudu miehensä virhearviointien ja perheasemansa vuoksi pitkäkestoiseen taloudelliseen niukkuuteen ja ahdinkoon. Tällaisen vaihtoehdon ovat ilmeisesti velkajärjestelylain soveltajatkin halunneet huomioida. Toisaalta jatkopohdinnan paikka on siinä, mikä saisi naiset yleisemmällä tasolla kyseenalaistamaan heille yhteiskunnan edelleen helposti tarjoaman köyhän kotiäidin roolin.

Ylivelkaantuneen kokonaisvaltaista tapaa hoitaa talouttaan arvioitiin aineistossani monilla eri mittareilla, mutta yhteenvetona voitaneen todeta, että järkevyys, kohtuullisuus sekä kyky tehdä pitkän aikavälin taloudellisia suunnitelmia ja sitoutua niihin, ovat merkkejä ei-ilmeisen kevytmielisestä tavasta velkaantua. Mikäli ylivelkaantunut on osoittanut vastuunkantokykyä sekä suhteellisuudentajua muutoin raha-asoidensa hoidossa, tulkitsee korkein oikeus olevan todennäköisempää, että velkaantuneen "moraalinen motivaatio" on ylivelkaantumisesta huolimatta kohdallaan. Mikäli punninta-argumentteihin lisätään vielä velanoton perusteeksi halu auttaa taloudellisesti lapsiaan, tai ostaa keskikokoinen perheasunto omaksi, on hyvin todennäköistä ettei velkaantuminen ole ollut ilmeisen kevytmielistä. Mielestäni jopa hiukan yllättäen, korkein oikeus oli huomionut myös luotonantajien eli pankkien vastuun ylivelkaantuneiden ongelmien synnyssä. Useassa aineistoni tapauksien perusteluissa, viitattiin lainaa tai lisälainaa antaneen pankin arvioineen velkaantuneen senhetkisen taloustilanteen ja myöntäneen lainan. On täysin oikeutettua kysyä, elleivät pankit rahatalouden ammattilaisina näe syytä evätä lainanhakijalta lainaa, voidaanko olettaa että hakija itse ymmärtää kieltäytyä

tarjotusta lainasta? Aineistoni perusteella korkein oikeus vastaa tähän kysymykseen kieltävästi. Joskaan pelkkä pankin halu tai suostumus lainata rahaa, ei korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan yksinään riitä kumoamaan väitettä ilmeisen kevytmielisestä velkaantumisesta.

Velkajärjestelyä hakeneiden taloudellista toimintaa arvioidaan "ansainnanlogiikan" mukaan, jolle on helppo löytää vastineensa myös sosiaalityön historiasta. Julkisella vallalla on aina ollut omat syynsä pyrkiä valvomaan ja hallitsemaan kansalaistensa taloudellisia suhteita ja toimintaa. Erityisesti köyhien, taloudellisia avustuksia tarvitsevien sekä velkaongelmaisten auttaminen ovat sisältäneet oletuksen siitä, että apua haluava suostuu julkisen vallan moraalisen arvioinnin kohteeksi. Sosiaalityön juuret ovat organisoidussa hyväntekeväisyystyössä, jolle oli tyypillistä almujen antaminen sekä yritys rehabilitoida köyhiä. Hyväntekeväisyydellä kerätyt varat jaettiin (sosiaali)työntekijöiden toimesta niin, että heidän tehtävänä oli tapauskohtaisesti erotella avustuksille soveliaat, apunsa ansainneet köyhät niistä, jotka eivät apua ansainneet. (Lundy 2004, 21.) Raskaasti ylivelkaantuneiden kohdalla vastaavanlaisen arvioinnin suorittaa viime kädessä korkein oikeus.

Luottoyhteiskunnan sisäisissä jakolinjoissa on tapahtunut paljon muutoksia velkajärjestelylain säätämisen jälkeen. Iivarin (2000, 134) mukaan tulisikin puhua "uudenlaisesta luottoyhteiskunnasta", jonka ongelmiin ei voida vastata esimerkiksi velkajärjestelylakia muuttamalla. Uudenlainen luottoyhteiskunta on riski niille, joille luottoja edelleen kasvavassa määrin mainostetaan ja tarjotaan, mutta myös niille, joita ei luottomarkkinoille kelpuuteta (emt.). Tässä yhteydessä tulisi vielä huomioda se, että luottomarkkinat usein lainaavat rahaa köyhälle tai epävakaaassa taloustilanteessa elävälle, mutta ehdoin jotka ovat merkittävästi huonompia tai jopa kohtuuttomia velallisen kannalta. Esimerkiksi postimyynti/verkkokauppayritys Elloksen tarjoaman "minilainan" kokonaiskorko, niin sanotuista pikavipeistä puhumattakaan, on moninkertainen verrattuna vakavaraisen pankkiasiakkaan asuntolainaan. Päälimmäinen (hiukan kärjistetty) johtopäätös tästä on se, että luottoyhteiskunta jakaa velkaantuneet vähintään kolmen eri kerroksen väkeen. Ylimpänä varakkaat täystyöllistetyt, joille velkaantuminen on halpaa ellei jopa kannattavaa, mikäli osaa sijoittaa lainatut varat tuottavasti eteenpäin. Keskikastissa sinnittelevät patkätyöläiset ja vähävaraisemmat, joiden houkutusena ja tappiona saattavat olla hyvin markkinoidut pienlainat. Alimpana ja ulkona luottomarkkinoilta ovat jatkuvassa ulosotossa elävät (velkojen

lopullinen vanhentumisaika pääsääntöisesti 15 vuotta), velkajärjestelystä evätyt, luottotietonsa menettäneet henkilöt.

Oikeusministeriö on velkajärjestelyn uudistamista koskevassa lausunnossaan (11/2011) todennut, että "ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen" on osoittautunut nyky-yhteiskunnalle vieraaksi käsitteeksi, jonka varsinaista sisältöä, eli minkälaista velkaantumista tarkoitetaan, on vaikea ymmärtää. Oikeusministeriö ehdottaakin velkajärjestelylain muuttamista niin, että ilmeisen kevytmielisyyden sijaan laissa määrättäisiin "vastuuttoman" ja "piittaamattoman" velkaantumisen tavan olevan este velkajärjestelylle. Lisäksi tarkoituksena olisi huomioida laintasolla hakijan nuori ikä, sekä painottaa luotonantajien velvollisuutta noudattaa hyvää luotonantotapaa. Oikeusministeriön mukaan näin toteutuisi paremmin sekä luotonottajan että –antajan vastuu nykyisessä luottoyhteiskunnassa. Kuten tämän tutkielman johdannossa todettiin, kyseinen lakiuudistuksen ensimmäinen versio kaatui erimielisyyksiin, jatkotyöryhmän työskentelylle on varattu aikaa marraskuun 2013 loppuun. Yleisellä tasolla voidaan todeta, että yhteiskunnallinen muutos ja moraalikäsitykset useimmiten ajavat kehityksessään reippaasti lainsäädännön ohi (Laitinen & Launis & Wennberg 2000, 49). Näin on mielestäni käynyt myös velkajärjestelyn kyvylle ratkaista 2010- luvun kulutuskeskeisessä luottoyhteiskunnassa ilmeneviä velkaongelmia ja niistä johtuvaa ylivelkaantumista.

Yhteenvedona ja vastauksena tutkimuskysymyksiini voidaan todeta, että korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan yksityishenkilön velkajärjestelyn piiriin pääsevät todennäköisemmin henkilöt, jotka kykenevät taloutensa pitkäaikaiseen, suunnitelmalliseen hallintaan, sekä ylivelkaantuessaankin aktiivisesti ponnistelevat hoitaakseen velkasitoumuksensa. Kohtuullisen kokoisen omistusasunnon ostaminen, yritystoiminnan aloittaminen tai lasten lainojen takaaminen ovat korkeimman oikeuden mukaan moraalisesti hyväksyttäviä velkaantumisen tapoja. Sen sijaan suunnittelematon, impulsiivinen, muihin kuin välttämättömiin elämisen tarpeisiin käytetty luotto rajautuu pois velkajärjestelyn piiristä. Olen sosiaalityöntekijänä toimiessani kohdannut sekä asiakkaita jotka ovat velkajärjestelyn jälkeen velkaantuneet uudelleen, että asiakkaita jotka eivät velkajärjestelyyn pääse. Yhteistä heillä on vähintään se, että taloudelliset vaikeudet jatkuvat ja sosiaalitoimen lakisääteinen tehtävä on selvittää heidän taloudellinen tilanteensa ja oikeus toimeentulotukeen. Näissä tilanteissa olen

usein toivonut, että velkavankeudessa eläville löytyisi vielä jokin uudenlainen, mieluummin kannattava kuin rankaiseva keino saattaa taloudelliset asiansa kuntoon.

Tutkimustulokseni ovat mielestäni suhteellisen hyvin yleistettävissä olevia, sillä aineistohakuni kattoi koko velkajärjestelylain olemassaoloajan vuodesta 1993 vuoteen 2013 saakka. Lisäksi korkeimman oikeuden ennakkopäätöksissä on nimenomaan kyse niissä esille tulevien tulkintojen soveltamisesta suureen määrään alempien oikeusasteiden ratkaisuja. Jotta olisi mahdollista täysin vahvistaa väitteeni tutkimustulosteni yleistettävyydestä, olisi kuitenkin tutkittava jokainen käräjä- ja hovioikeuden tekemä velkajärjestelypäätös, joka on seurannut korkeimman oikeuden tekemää tulkintaa. Sosiaalityön näkökulmasta katsottuna vahvistusta sai käsitys siitä, että velkajärjestely ei tämänhetkisessä muodossaan palvele hyvin sosiaalitoimen ”tyypillistä” velkaongelmaista asiakasta. Lisäksi velkajärjestely on järjestelmänä jäänyt luottoyhteiskunnan kehityksestä jälkeen, eikä mielestäni kykene muun muassa raskassoutuisuutensa vuoksi ratkaisemaan taloudelliseen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen liittyviä moninaistuvia ongelmia.

Tämän tutkielman jälkeisen jatkotutkimuksen paikka saattaisi olla ensinnäkin sen kartoittamisessa, kuinka moni sosiaalitoimen pitkäaikaisasiakkaista todella elää jatkuvan ulosoton alaisuudessa, pääsemättä koskaan velkajärjestelyn piiriin. Toisekseen saattaisi olla sosiaalityön käytäntöjen kehittämisen kannalta kiinnostavaa haastatella asiakkaita ja selvittää kuinka heitä on heidän omasta mielestään pystytty taloudellisissa vaikeuksissaan sosiaalitoimessa auttamaan, vai onko apu ollut vain kuukausittaisen toimeentulotuen myöntämisestä. Lisäksi saattaisi olla hyödyllistä kartoittaa minkälaista apua ylipäänsä asiakkaat itse toivoisivat sosiaalitoimesta ylivelkaantumiseen/velkaongelmiinsa saavan, riittääkö esimerkiksi ehkäisevä toimeentulotuki katkaisemaan velkakierteen vai tulisiko ohjauksen ja neuvonnan olla kokonaisvaltaisempaa talouskasvatusta.

LÄHTEET

Airaksinen, Timo (1987) Moraalifilosofia. Helsinki: WSOY.

Airaksinen, Timo & Salmela, Matti (2003) Moraalifilosofian historia. Teoksessa Vesa Kanninen & Matti Sintonen (toim.) Etiikka ja talous. Helsinki: WSOY, 35-54.

Ahokas, Marja & Passini, Stefano & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2005) Muuttuuko vai eriytyykö käsitys vastuusta? Teoksessa Anna-Maija Pirttilä-Backman & Marja Ahokas & Liisa Myyry & Susanna Lähteenoja (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 115-144.

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus, 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.

Baudrillard, Jean (1998) The Consumer society. Myths and structures. London: SAGE Publications. English translation George Ritzer.

Bauman, Zygmunt (2005) Work, consumerism and the new poor. Maidenhead: Open University Press.

Burton, Dawn (2008) Credit and consumer society. London: Routledge.

Colby, Anne (2005) Moraali- ja kansalaiskehityksen ulottuvuudet. Teoksessa Anna-Maija Pirttilä-Backman & Marja Ahokas & Liisa Myyry & Susanna Lähteenoja (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 37-69.

Fuller, Lon L. (1969) The Morality of law. Revised edition. New Haven and London: Yale University Press.

Garrett, Paul Michael (2002) Social work and the just society: Diversity, difference and the sequestration of poverty. Journal of social work 2(2), 187-210.

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi yksityishenkilön velkajärjestelystä. HE (183/1992).

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi velkaneuvonnasta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. HE (37/2000).

Hart, H. L. A. (1970) Punishment and responsibility: essays in the philosophy of law. Oxford: Clarendon Press.

Havansi, Erkki (2004) Johdanto. Teoksessa Risto Koulu & Erkki Havansi & Emilia Korkea-aho & Heidi Lindfors & Johanna Niemi. Insolvenssioikeus. Helsinki: WSOYpro-e-kirja. <http://helios.uta.fi:2322/?prevpos=in111&page=selain&ts=jf&pos=in111.3355&offset=0.0>. Viitattu 2.5.2013.

Healy, Karen (2000) Social work practices. Contemporary perspectives on change. London: Sage.

Hemmo, Mika (2008) Sopimusoikeuden oppikirja. Helsinki: Talentum.

Hyslop, Ian (2011) Social work as a pactice of freedom. Journal of social work 12(4), 404-422.

Häyry, Matti (2003) Hyvä elämä ja oikea käytös. Historiallinen johdatus moraalifilosofiaan. Helsinki: Yliopistopaino.

Iivari, Juhani & Mälkiä, Sami (1999) "Mitäs luulet motivaatiosta tehdä töitä?". Haastattelututkimus velkajärjestelystä karsiutuvista ja hylätyistä. Helsinki: STAKES.

Iivari, Juhani (2000) Ylivelkaisuus ja köyhyys -erottamattomat kaksoset? Teoksessa Matti Heikkilä & Jouko Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 118-134.

Jansson-Boyd, Catherine V. (2010) Consumer psychology. Maidenhead: Open University Press.

Järvenoja, Janne (2003) Sopimus ja vaatimukset oikeudenmukaisuudesta. Teoksessa Vesa Kanninen & Matti Sintonen (toim.) Etiikka ja talous. Helsinki: WSOY, 218-256.

Järventie, Irmeli (2000) Lasten syrjäytyminen –laiminlyöty alue tutkimuksessa ja politiikassa. Teoksessa Matti Heikkilä & Jouko Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 135-153.

Kaartinen, Risto & Lähteenmaa, Jaana (2006) Miten ja mihin nuoret käyttävät pikavippejä ja muita kulutusluottoja? Kauppa- ja teollisuusministeriö : Rahoitetut tutkimukset 10/2006. Helsinki: Edita Publishing.

Kolbe, Laura (2007) Oma koti kultan kallis! Teoksessa Katriina Järvinen & Laura Kolbe. Luokkaretkellä hyvinvointiyhteiskunnassa. Nykysukupolven kokemuksia tasa-arvosta. Helsinki: Kirjapaja, 75-82.

Koskinen, Seppo (1995) Ilmeisen kevytmielinen velkaantuminen. Rovaniemi: Pandecta.

Koulu, Risto & Lindfors, Heidi (2010) Maksukyvyttömyys. Yritys velkojana ja velallisena. Helsinki: Helsingin Kamari.

Lagerspetz, Eerik (2009) Oikeusajattelun vuosisata. Turku: Aeropagus.

Laitinen, Ahti & Launis, Veikko & Wennberg, Mikko (2000) Johdatus lakimiesetiikkaan. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Turku: kokoomateosten sarja B:9.

Laki yksityishenkilön velkajärjestelystä 25.1. 1993/57.

Laki toimeentulotuesta 30.12. 1997/1412.

Laki talous- ja velkaneuvonnasta 4.8. 2000/713.

Larmore, Charles (2008) The autonomy of morality. New York: Cambridge University Press.

Lehtonen, Yrjö (2001) Yksityishenkilön velkajärjestely. Teoksessa Yrjö Lehtonen & Kimmo Mökkönen & Hannu Töyrylä & Marja-Riitta Seulu. Perintä ja luotonhallinta. Helsinki:WSOYpro-

e-kirja.

<http://helios.uta.fi:23226/?prevpos=pl111.3&page=selain&ts=jf&pos=pl111.9321&offset=0.0>. Viitattu 2.5.2013.

Lundy, Colleen (2004) Social work and social justice. A Structural approach to practice. Toronto: Broadview Press.

Lury, Celia (2011) Consumer culture. 2. Uudistettu painos. Cambridge: Polity Press.

Metsämuuronen, Jari (2001) Laadullisen tutkimuksen perusteet. 2. tarkistettu painos. Helsinki: International Methelp.

Muttilainen, Vesa (1996) Velkajärjestelyt neuvotteluratkaisuin. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 136.

Muttilainen, Vesa (1997) Velkajärjestely ja yritysvelat hovioikeuskäytännössä. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 145.

Muttilainen, Vesa (1997) Velkajärjestely ja velkojat. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 149.

Muttilainen, Vesa (2002) Luottoyhteiskunta: kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Muttilainen, Vesa (2006) Velkaongelmien hallintapolitiikan kehityslinjoja 1985-2005. Teoksessa Jyrki Tala & Marjukka Litmanen (toim.) Paremmen sääntelyn toimintaohjelma. Osa 2. Katsauksia Suomen lainsäädäntökehitykseen 1985-2005. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 151-185.

Muttilainen, Vesa & Valkama, Elisa (2003) Velkajärjestelyn jälkeen. Lama-ajan velallisten selviytyminen maksuohjelmista ja paluu luottomarkkinoille 2000-luvun alussa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Mäntysaari, Mikko (1991) Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 51. Tampere: Vastapaino.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna & Tala, Jyrki & Wilhelmsson, Thomas (1991) Kuluttajien velkasaneeraus. Tarve ja mahdollisuudet. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 106.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna (1995) Luonnollisen henkilön velkavastuu insolvenssioikeudessa. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna (1996) Insolvenssioikeuden taloustieteelliset perusteet. Teoksessa Vesa Kanninen & Kalle Määttä (toim.) Näkökulmia oikeustaloustieteeseen. Helsinki: Gaudeamus, 253-288.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna (1999) Yksityishenkilön velkajärjestely. Teoksessa Risto Koulou & Johanna Niemi-Kiesiläinen. Velkajärjestelyn ja saneerauksen pääpiirteet. Helsinki: Kauppakaari.

Noble, Carolyn (2004) Postmodern thinking: Where is it taking social work? Journal of social work 4 (3), 289-304.

Nordin, Svante (1999) Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin. Lund: Studentlitteratur. Suom. Jukka Heiskanen.

Peura-Kapanen, Liisa (2005) Kuluttajien rahatalouden hallinta. Kauppa- ja teollisuusministeriö: Rahoitetut tutkimukset 1/2005. Helsinki: Edita Publishing.

Pohjanheimo, Esa (2005) Pysyvää ja erityvää arvomuutoksia Suomessa 1970-luvulta nykypäivään. Teoksessa Anna-Maija Pirttilä-Backman & Marja Ahokas & Liisa Myyry & Susanna Lähteenoja (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 237-257.

Pulkkinen, Kimmo (1990) Kuluttajien maksuhäiriöt ja velkojat. Yrityshaastatteluihin perustuva tutkimus. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 100.

Rawls, John (2001) Justice as fairness: a restatement. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

Ritzer, George (1995) Expressing America. A Critique of the global credit card society. Thousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press.

Römer-Paakkanen, Tarja & Pentikäinen, Aulikki (2003) Paperisodasta ulosottoon- Tutkimus rauenneista velkajärjestelyistä velallisen kokemana. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.

Saarinen, Esa (1985) Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin. Porvoo-Helsinki-Juva: Werner Söderström.

Saarnilehto, Ari (2009) Sopimusoikeuden perusteet. 7. Uudistettu painos. Helsinki: Talentum.

Sawady, Edna R. & Tescher, Jennifer (2008) Financial decisionmaking processes of low-income individuals. Teoksessa Belsky, Eric S. & Retsinas, Nicolas P. (toim.) Borrowing to live. Consumer and mortgage credit revisited. Washington D.C: Brooking institution Press, 92-109.

Schwartz, Shalom H. (2005) Universalismiärvot ja moraalisen universumimme laajuus. Teoksessa Anna-Maija Pirttilä-Backman & Marja Ahokas & Liisa Myyry & Susanna Lähteenoja (toim.) Ärvot, moraalii ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 216-236. Suom. Marja Ahokas.

Sitala, Raimo (2003) Oikeustieteen tieteenteoria. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Silverman, David (2000) Doing qualitative research. A Practical handbook. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Rahoitustilinpito (verkkojulkaisu). ISSN= 1795-4886. 1.Vuosineljännes 2013. Helsinki: Tilastokeskus.
http://www.tilastokeskus.fi/til/rtp/2013/01/rtp_2013_01_2013-07-11_tie_001_fi.html. Viitattu 23.9.2013.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Rahoitustoiminta (verkkojulkaisu). ISSN= 2323-9240. 2. Vuosineljännes 2013. Helsinki: Tilastokeskus.
http://www.stat.fi/til/rato/2013/02/rato_2013_02_2013-09-13_tie_001_fi.html. Viitattu 23.9.2013.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Velkajärjestelyt (verkkajulkaisu). ISSN= 1798-5803. 2. Vuosineljännes 2013. Helsinki: Tilastokeskus.
[http://www.stat.fi/til/velj/2013/02\)velj_2013_02_2013-08-08_tie_001.fi.html](http://www.stat.fi/til/velj/2013/02)velj_2013_02_2013-08-08_tie_001.fi.html). Viitattu 23.9.2013.

Tala, Jyrki & Laine, Helena & Varis, Minna (1994) Velkaantuminen ilmeisen kevytmielisesti. Oikeuskäytännön esittelyä. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja.

Tala, Jyrki (2006) Lainsäädäntötoiminnan kehityspiirteitä Suomessa 1985-2005. Teoksessa Jyrki Tala & Marjukka Litmala (toim.) Paremman sääntelyn toimintaohjelma. Osa 2. Katsauksia Suomen lainsäädäntökehitykseen 1985-2005. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 13-86.

Taylor, Carolyn & White, Susan (2001) Knowledge, truth and reflexivity: The Problem of judgement in social work. Journal of social work 1 (1), 37-59.

Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 5. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.

Turunen, Kari E. (1997) Halut, arvot ja valta. Jyväskylä: Atena kustannus.

Vainio, Annukka (2005) Moraalipsykologisia näkökulmia moraalin muutokseen ja vaihteluun. Teoksessa Anna-Maija Pirttilä-Backman & Marja Ahokas & Liisa Myyry & Susanna Lähteenoja (toim.) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 145-166.

Velkajärjestelyn uudistaminen (2011) Helsinki: Oikeusministeriö, Mietintöjä ja lausuntoja 11/2011.

Velkaongelmatyöryhmän muistio (1998) Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, työryhmämuistioita 1998:4.

Wiberg, Matti (1988) Laki ja moraali. Käsitteellinen tutkimus poliittisen velvoittavuuden perusteesta. Helsinki: Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitos.

Wikström, Kauko (1994) Oikeus ja talous: tutkimus markkinamekanismin normatiivisen ohjaamisen tarpeesta ja mahdollisuuksista, esimerkkinä verotus. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Williams, Brett (2004) Debt for sale. A Social history of the credit trap. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Zelizer, Viviana A. (1997) The Social meaning of money. Princeton NJ: Princeton University Press.

Oikeustapaukset

KKO:1995:15

KKO:1995:16

KKO:1995:17

KKO:1995:18

KKO:1995:112

KKO:1995:158

KKO:1997:45

KKO:1997:100

KKO:1997:142

KKO:1998:37

KKO:1998:62

KKO:1998:71

KKO:2001:99

KKO:2004:108